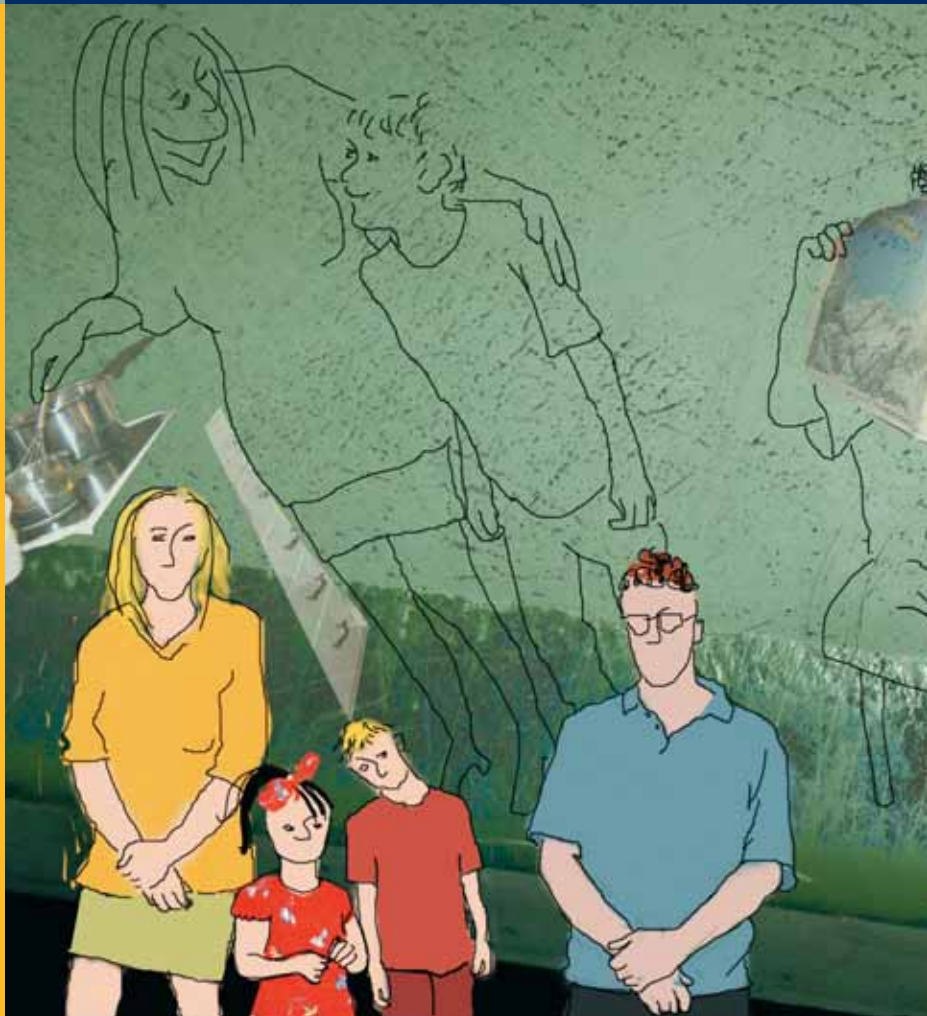

Att göra skillnad

*-könsperspektiv i socialt arbete med barn
och ungdomar*

Ingrid Claezon

STIFTELSEN
Allmänna Barnhuset

2008:3

Att göra skillnad

– könsperspektiv i socialt arbete
med barn och ungdomar

Ingrid Claezon
Docent i socialt arbete
Malmö högskola

Att göra skillnad

– könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar

Författare Ingrid Claezon

ISBN 91-86678-97-3

© Stiftelsen Allmänna Barnhuset och författaren

Tryck: Edita Västra Aros, 2008

Omslagsbild: Diana Reybekiel

Förord

Genom projektet *Att göra skillnad – könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar* har Stiftelsen Allmänna Barnhuset tagit ett viktigt initiativ till att utveckla ett försummat område inom den sociala barnavården. I projektet har praktiskt verksamma, främst inom socialtjänsten vid olika kommuner i landet, arbetat inom s.k. forskningscirkelar under två terminer för att studera och reflektera över könade föreställningar och förhållningssätt i det egna professionella vardagsarbetet. Varje forskningscirkel har genomförts i samarbete med en FoU-enhet och deltagarna har själva fått precisera sitt ämnesval inom den ganska vida ram som angivits från Barnhusets sida: att reflektera över vad könsperspektiv får för betydelse för det sociala arbetet med barn och unga. Till stöd för sin ”resa i ett könat landskap”, som en av forskningscirkelarna valde som rubrik för sin rapport, hade man även tillgång till en teoretisk referensram. Denna ram hade utarbetats av Ingrid Claezon, docent vid Malmö högskola som varit vetenskaplig ledare för projektet och den som tillsammans med projektledaren Anne-Marie Larsson från Allmänna Barnhuset drivit hela projektet.

I slutet av maj 2008 inbjöd Stiftelsen Allmänna Barnhuset till en två dagars konferens som markerade avslutningen på samarbetsprojektet. Vid konferensen presenterade deltagarna i forskningscirkelarna sina arbeten och vi var inbjudna att delta som reflektörer kring de rapporter som lades fram. Vi blev ganska tagna av hur ambitiöst man hade tagit sig an sina olika delstudier och det var påtagligt hur forskningscirkelarna hade vidgat deltagarnas kunskap och intresse för könsperspektiv i arbetet med barn och unga. Förutom de mer konkreta resultaten från de olika delstudierna fick vi under konferensen även ta del av vad det här projektet inneburit för deltagarna själva, för dem personligen och i deras praktiska arbete. Det handlade om att ha fått djupare insikter om sina egna, ofta omedvetna, föreställningar om könsbestämda egenskaper hos flickor och pojkar, hos kvin-

nor och män. Det handlade också om att ha börjat identifiera verktyg och rutiner som kan användas för att utveckla ett mer könsmedvetet socialt arbete.

Allmänna Barnhusets projekt om könsperspektiv i den sociala barnvården övertygar oss om att forskningscirkeln är en bra metod i syfte både att nå ny och fördjupad kunskap hos praktiskt verksamma. Det kan ses som en form av barfotaforskning, där deltagarna själva formulerar sin forskningsfråga och deltar i ett gemensamt reflekterande och lärande – om sin egen praktik. Det som producerats inom ramen för forskningscirk-larna tillför viktig kunskap till utbildning och praktik och kan stimulera till fortsatt utvecklings- och forskningsarbete inom området. Vi är därför mycket glada över att resultatet av projektet och forskningscirk-larnas arbete nu publiceras som bok så att fler får möjlighet att ta del av den kunskap och de erfarenheter forskningscirk-larna medfört. Detta tack vare ett berömvärt initiativ av Allmänna Barnhuset och en imponerande arbetsinsats av Ingrid Claezon. Boken bidrar till att ge uppmärksamhet till ett område inom det sociala arbetet som enligt Socialstyrelsens rapport Jämställd socialtjänst (2004) visar på brister vad gäller könsperspektiv. Det är viktigt att se kön som en av flera hierarkiserande organiseringar som måste tas hänsyn till i det sociala arbetet för att ge våra flickor och pojkar lika och jämställda villkor. I den här boken ges en del goda exempel på hur man kan arbeta för att göra sig medveten om och förändra rådande könsordningar inom det sociala arbetet.

Kerstin Hamreby
Lektor i socialt arbete
Institutionen för socialt arbete
Umeå universitet

Ulf Hyvönen
Forskningschef
UFFE, Umeå socialtjänst

Innehåll

Sammanfattning.....	9
----------------------------	----------

Del 1

Kapitel 1. Allmänna Barnhuset – initiativ och inspiration	13
--	-----------

Inledning.....	13
Könsperspektiv.....	14
Bakgrund.....	14
Ett av Allmänna Barnhusets fördjupningsområden	15
Deltagare i projektet.....	16
Fem studier blir ett projekt.....	17
Bokens uppläggning.....	18

Kapitel 2. Genomförandet av projektet.....	21
---	-----------

Övergripande syfte och frågeställningar	21
Syfte	21
Frågeställningar.....	21
Datainsamling och urval.....	22
Socialt arbete med barn och ungdomar på olika arenor	23

Kapitel 3. Könsperspektiv som grundval för studierna.....	27
--	-----------

Teoretisk referensram.....	27
Kön eller genus?	27
Forskning om kön, genus – och könsmakt.....	28
Könsmakt	32

Kapitel 4. Sammanfattande presentation av studierna	37
---	-----------

FoU-enheten Stockholm: Genus, skillnad & makt sett genom ett kalejdoskop – hur socialarbetare ”gör” genus i social barnavård.....	37
Slutsatser från FoU-enheten i Stockholm	38

Göteborgsregionen: Omedvetet bemötande? – genusperspektiv i förskola, skola, barn-och ungdomspsykiatri och fältarbete	38
Slutsatser från Göteborgsregionen.....	41
Fokus Kalmar län: Resa i ett könat landskap.....	41
Slutsatser från Fokus Kalmar län.....	42
Dalarnas forskningsråd: Förälder på lika villkor – föräldrastöd utifrån ett könsperspektiv	43
Slutsatser från Dalarnas forskningsråd	44
Uppsala socialtjänst: Könsperspektiv inom den sociala barnvården.....	44
Slutsatser från Uppsala kommun.....	45

Kapitel 5. Att göra kön – att göra skillnad

Sammanfattning och slutdiskussion..... 47

Könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar.....	47
Socialtjänsten	51
Socialt fältarbete	58
Förskola, skola och fritidshem.....	60
Barn- och ungdomspsykiatri	62
Gemensamma mönster och föreställningar.....	63
Könsmedvetet socialt arbete?	66

Del II

Kapitel 6. Forskningscirkeln – en mötesplats 71

Förtroghetskunskap och forskning ingår partnerskap.....	71
Erfarenhetsutbyte.....	73
Praktikrelaterad forskning.....	74
Förutsättningar för deltagande i forskningscirkel.....	75

Kapitel 7. Läroprocessen – en självreflekterande resa 77

Hur har könsperspektivet presenterats och diskuterats?	77
Hur könsperspektivet påverkat deltagarna i deras vardagsarbete?.....	78
Hur har cirkelns resultat emottagits på respektive arbetsplats?	79

Inre och yttre motstånd.....	80
Könsperspektiv – framtidsperspektiv	81
Kapitel 8. Ledarrollen och ledarens läroprocess	83
Forskningsprocess och läroprocess – Grupprocess och ledarskap	83
FoU-enheten i Stockholm.....	83
Göteborgsregionen	84
Fokus Kalmar län	85
Dalarnas forskningsråd.....	86
Uppsala socialtjänst.....	86
Sammanfattande kommentar	87
Kapitel 9. Från åsikt till insikt.....	91
Forskningscirkeln och kunskapsutveckling.....	91
Vägen till insikt – via forskningscirkeln.....	93
Referenslitteratur	95
 Del III	
Kapitel 10. Forskningscirkelnas studier	
Genus, skillnad & makt sett genom ett kalejdoskop – hur socialarbetare ”gör” genus i social barnavård	
FoU-enheten i Stockholm.....	101
”Omedvetet bemötande?” – genusperspektiv i förskola/fritidshem/skola, fältarbete, barn- och ungdomspsykiatri	
FoU i Väst (Göteborgsregionen)	129
Resa i ett könat landskap	
Fokus Kalmar län	185
Förälder på lika villkor – föräldrastöd utifrån ett könsperspektiv	
Dalarnas forskningsråd.....	229
Könsperspektiv inom den sociala barnavården i Uppsala kommun	255

Sammanfattning

Stiftelsen Allmänna Barnhuset har beslutat att könsperspektiv ska utgöra ett prioriterat fördjupningsområde, i enlighet med detta har man tidigare finansierat forskningsprojekt inom ämnesområdet. Som ett fortsatt led i arbetet inbjöd Barnhuset några FoU-enheter till ett projekt med ett gemensamt tema – könsperspektiv i socialt arbete med barn och unga. Det resulterade i att fem forskningscirkclar (i Dalarna, Göteborg, Kalmar, Stockholm, och Uppsala) bildades för att genomföra ett gemensamt projekt. Totalt har 45 deltagare arbetat i forskningscirkclarna som letts av en eller två cirkelledare.

Projektets övergripande syfte är att reflektera över vad könsperspektiv får för betydelse för det sociala arbetet med barn och unga. Utifrån detta formulerades frågeställningar som inriktades på föreställningar om kön och förhållningssätt och vilka konsekvenser som olika perspektiv eller synsätt kan få. Med utgångspunkt i detta har forskningscirkclarna utformat egna syften och frågeställningar i sina respektive studier.

Boken innehåller en teoretisk referensram som tjänat som grundval för studierna. Kön/genus och könsmakt beskrivs utifrån i huvudsak svensk forskning. Projektet använder sig av begreppet ”att göra kön” för att visa att könsgörandet är en aktiv handling, som kan ta form i tankemönster, i texter eller verbalt och som får betydelse för professioners förhållningssätt till barn, unga och deras familjer.

Empirin i de olika studierna har hämtats från socialtjänsten, till exempel från utredningar, socialt fältarbete eller gruppverksamhet för barn, samt från barn- och ungdomspsykiatri och förskola, skola och fritidshem. De flesta deltagare har valt sitt eget verksamhetsområde som studieobjekt. Metodologiskt förekommer intervjuer, textanalyser, självreflektion samt såväl skriftliga som webbaserade enkäter, när det gäller datainsamling. De frågor som aktualiseras är till exempel ”hur talar man om kön

inom socialt arbete med barn och unga?”, ”vilka egenskaper tillskrivs flickor respektive pojkar och mödrar respektive fäder?” eller ”hur konstruerar vi kön i det sociala arbetet?”.

Slutsatserna från studierna visar på ett stereotypt könstänkande där ”skillnad görs” utifrån flickors och pojkars väsen i stället för att se till de skilda villkor som råder för flickor respektive pojkar i olika sammanhang. De olika betraktelsesätten får olika konsekvenser vilket behöver uppmärksammas – i synnerhet om vi vill bidra till en positiv förändring mot ett könsmedvetet förhållningssätt. I studierna har deltagarna problematiserat de skillnadskonstruktioner som man observerat, både i de egna diskussionerna och i det empiriska materialet.

Flickors och pojkars sexualitet bedöms på olika sätt, det är överhuvudtaget sällsynt att sexualitet diskuteras när det gäller pojkars beteenden. Dessutom tycks endast heterosexualitet vara den norm som förekommer – detta gäller även i fråga om föräldraskap där möjligheten till samkönat föräldraskap inte figurerar. Skillnaden i bemötandet av flickor och pojkar visar sig också i skolsammanhang där pojkar får mer uppmärksamhet än flickor. Resultaten pekar även på hur moderskapandet står i förgrunden dels när det gäller att skydda barnen, dels när föräldraskapet uppvisar brister, därmed blir fäderna ansvarsbefriade. Samtliga studier visar på behovet av att utveckla ett bättre och mer nyanserat könstänkande i det sociala arbetet med barn, unga och deras familjer. Deltagarna har upplevt projektet som en ”ögonöppnare” när det gäller könade förhållningssätt och har föredragit sina studier i sina respektive verksamheter för att skapa intresse för utvecklingen av ett könsperspektiv i arbetet.

Boken innehåller tre delar där den första delen beskriver projektets genomförande, en förkortad framställning av studierna från de fem forskningscirkelarna samt sammanfattande resultat. Den andra delen behandlar forskningscirkelns möjlighet som mötesplats för praxis och forskning och som arena för kunskapsutveckling. I den tredje delen presenteras forskningscirkelarnas rapporter i sin helhet. I rapporterna återfinns också övningar, råd och tips för hur ett könsmedvetet socialt arbete kan granskas och diskuteras.

Del I

Kapitel 1. Allmänna Barnhuset – initiativ och inspiration

Inledning

Stiftelsen Allmänna Barnhusets styrelse har beslutat att ha köns-
perspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar som ett för-
djupningsområde med utgångspunkt från de behov som beskrivs
i Socialstyrelsens rapport *Jämställd socialtjänst* (2004). Barnhuset
har bl.a. finansierat forskningsprojektet *Flickor och pojkar på
institution – ett könsperspektiv på ungdomsvården* (Ingrid Claezon &
Mats Hilte, 2005). I rapporten intervjuas kvinnliga och manliga
behandlare på flick- och pojkinstitutioner om hur de ser på
flickor/pojkar bl.a. utifrån riskfaktorer och skyddsfaktorer.

Barnhuset har därefter genomfört ett antal seminarier i landet
riktade till behandlingspersonal och socialtjänst för att sprida
kunskap från projektet och för att stimulera till reflektion om
könets betydelse i det sociala arbetet.

Som ett ytterligare arbete inom detta fördjupningsområde har
Barnhuset tagit initiativ till att i samarbete med några kom-
muners FoU-enheter stimulera till forskningscirklar riktade till
personal inom socialtjänsten i syfte att utveckla ett könsperspek-
tiv på barns och ungdomars behov och reflektera över könets
betydelse i det sociala arbetet.

Projektledare har varit Anne-Marie Larsson, socionom, vid
Allmänna Barnhuset och vetenskaplig handledare Ingrid Claezon,
docent, vid Malmö högskola. Projektet bygger dels på en gemen-
sam teoretisk referensram och dels på en stor självständighet för
de olika FoU-enheterna att forma sin egen cirkel. Deltagarna har
själva formulerat vad de vill studera utifrån ett övergripande
syfte. Arbetet i cirklarna har inneburit att ta del av aktuell forsk-
ning, självreflektion och granskning av socialt arbete.

Den gemensamma delen i projektet har, förutom den teoretiska basen, bestått av en gemensam uppstartskonferens för alla cirkeldeltagare och cirkelledare, ett antal träffar för cirkelledarna tillsammans med projektledare och vetenskaplig handledare för handledning. Redan från början gjordes klart att varje cirkel skulle dokumentera sitt arbete och att projektet skulle utmynna i en gemensam bok i Barnhusets bokserie. Projektet avslutades med en konferens där deltagarna presenterade sina olika studier för varandra. En nationell konferens där hela projektet presenterades genomfördes hösten 2008 i Stockholm.

Intresset för frågor kring kön visade sig vara stort och en av deltagarna uttrycker det:

Det var /också/ en häftig känsla att tänka att alla vi som samlats från olika delar av landet, kanske kommer att producera något som kommer att göra skillnad ute i våra verksamheter och ändra synen på flickor och pojkar. Sammanfattningsvis var dagarna mycket inspirerande men känslan av att bestiga ett jätteberg blir också mer påtaglig ju mer insatt man blir.

Forskningscirkelarnas egna studier återfinns i slutet av boken.

Könsperspektiv

Bakgrund

Forskning inom socialt arbete har länge varit könsneutral utan att uppmärksamma de könsspecifika faktorer som påverkar bedömningen av flickors och pojkars problem eller deras behov av sociala insatser och bemötande. ”Könsneutral” är egentligen inte ett korrekt begrepp, det finns ett tydligt könsperspektiv, men det har sin grund i stereotypa tankemönster som gör skillnad på könen som biologiska väsen, och som bortser från de konsekvenser detta får i fråga om villkor och maktstrukturer. Hur ”kön görs” i mötet med barn och unga och deras familjer och de konsekvenser som ett skillnadstänk får är därför av största betydelse att granska och reflektera kring. Projektets titel *Att göra skillnad – könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar* kan ses som en tydlig fingervisning om vad Allmänna Barnhuset

vill undersöka och vidareförmedla till socialarbetare, såväl inom de praktiska verksamheterna som inom forskningen. Ambitionen är att visa hur ”skillnad” kan ta sig olika uttryck, från ett cementerande av de mest schablonmässiga könsbundna föreställningar, till de reflekterande tankemönster som ser till individen och hennes/hans egenskaper, strukturerna och de därpå följande villkoren.

Även om problematiken aktualiserats under senare år finns behov av ytterligare kunskap inom detta område, både vad gäller forskning och det praktiska sociala arbetet. Socialstyrelsen fick 2002 i uppdrag av regeringen att följa upp, analysera och redovisa könsskillnader i socialtjänstens verksamheter. Uppdraget utmynnade i rapporten *Jämställd socialtjänst?* som utkom 2004. Det var första gången hela socialtjänstens verksamhet granskades ur ett jämställdhetsperspektiv. Där framkommer att det är sällsynt att se barn i social barnavård ur ett könat perspektiv och att det saknas systematisk kunskap för hela ”vårdkedjan” inom den sociala barnavården ur ett könsperspektiv. Enligt rapporten finns behov av metodutveckling, studier och forskning med utgångspunkt i könsperspektiv.

När det gäller barn och ungdomar finns ett behov av att studera vad för slags insatser flickor och pojkar behöver, följa upp insatserna och deras resultat eller effekter för flickor respektive pojkar. Det finns också ett behov av att utveckla ett kritiskt granskande könsperspektiv på det sociala arbetets förhållnings-sätt, bemötande och utformning av olika insatser.

Ett av Allmänna Barnhusets fördjupningsområden

Som ett vidare arbete inom fördjupningsområdet har Allmänna Barnhuset, i samarbete med några kommuners FoU-enheter, tagit initiativ till ett utvecklingsprojekt för att stimulera till forskningscirkclar riktade till personal inom socialt arbete med barn och unga. Syftet är att utveckla ett könsperspektiv för att reflektera över egenskaper som tillskrivs kön och vilka konsekvenser detta får. Hur gör man kön i socialt arbete? Frågan implicerar att kön är ”något som görs”, en handling som konstrueras genom

föreställningar och som får fäste i språket, såväl det verbala som det nedtecknade t.ex. i akter och utredningar. Könade föreställningar påverkar inte bara tal utan även beslut och därpå följande handlingar. Kön kan ses som sociala processer som bidrar till att skapa skillnad mellan flickor och pojkar eller kvinnor och män vars problem vilar på sociala konstruktioner där individerna tillskrivs olika egenskaper via föreställningar om kön. På det viset uppfattas deras handlingar eller karaktärsdrag mot bakgrund av könsbestämda normer inneslutna i stereotypa maktstrukturer. Men ”skillnad” kan också innebära något annat, vilket den här boken vill peka på. Att göra skillnad kan också vara att identifiera och avkoda en könad föreställningsvärld och visa på skillnaderna i de villkor som råder inom denna. Det vi kallar kvinnligt och manligt är socialt och historiskt konstruerat och kan relateras till olika tider och tankemönster. Skillnaden mellan flickors och pojkars sexualitet är ett sådant tema som bygger på en heterosexuell matris där flickor får ta ansvar för sexuella handlingar, vilka inte sällan ses som omoral eller sexuellt utsvävande, medan pojkarnas sexualitet sällan ifrågasätts på samma sätt. När det gäller mödrar och fäder är skillnaden i beskrivningarna av dem och deras ”föräldraskapande” ett annat intressant exempel där mödrarna görs ansvariga för barnen medan faderns föräldraroll ofta marginaliseras. Dessa skillnader bidrar till att upprätthålla könsroller av ett traditionellt slag och dessvärre även de skilda villkor och konsekvenser som följer av detta. De olika studierna i föreliggande projekt lyfter fram och illustrerar vad som sker när vi ”gör skillnader” och hur vi kan påbörja ett förändringsarbete genom att granska oss själva – självreflektion ger möjlighet till framtidskridande i vårt ”skillnadstänk”.

Deltagare i projektet

Fem olika verksamheter geografiskt fördelade i landet har deltagit i projektet. De är FoU-enheten i Stockholm, FoU i Väst – Göteborgsregionen, Fokus Kalmar län, Dalarnas Forskningsråd samt Uppsala kommuns socialtjänst. Cirklarna har letts av utveck-

lingsledare Eva-Britt Lönnback och fil.dr Lena Berg (Stockholm), fil.dr Marianne Lundgren (Göteborg), fil.dr Helena Johansson och utvecklingsledare Agnetha Hammerin (Kalmar), FoU-socionom Marie Nyman (Dalarna) och socialsekreterare Marianne Childs (Uppsala). Samtliga cirkelledare har omfattande kunskap om socialt arbete, sammantaget representerar de både praxis och forskning i socialt arbete.

Deltagarna i forskningscirkelarna är på olika sätt engagerade i socialt arbete med barn och unga och är verksamma inom socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatri, fritidshem, förskola/skola. Totalt har 45 personer (41 kvinnor och 4 män) deltagit i de fem forskningscirkelarna och sju personer har lett arbetet.

Fem studier blir ett projekt

Deltagarna i de fem forskningscirkelarna har arbetat med sina studier under ledning av en eller två cirkelledare som förutom handledning också hållit i processen i gruppen och dessutom dokumenterat studierna. Cirkelledarna har fått uppdraget av Allmänna Barnhuset med grundläggande drag och riktlinjer för arbetet, men samtidigt har deras uppgift varit att lyssna på deltagarnas önskingar och ta vara på deras engagemang för arbetet med olika teman. Dessutom har cirkelledarna haft uppgiften att förmedla relevant litteratur och helst också leda diskussionen av denna. En fråga som väckts är huruvida det är forskningsprocessen eller läroprocessen som ska prioriteras. En fråga som cirkelarna löst utmärkt var och en på sitt sätt.

Ledarna för forskningscirkelarna har också ingått i en gemensam grupp som träffats tillsammans med projektledaren från Allmänna Barnhuset och den vetenskapliga handledaren. Under dessa möten har först respektive projektplaner seminariebehandlats, senare har träffarna huvudsakligen fungerat som grupphandledning. Datainsamling, analyser, litteraturtips och dokumentation har ständigt funnits på agendan. Engagemanget för varandras arbete och studier har varit stort och av betydelse för framväxten av det gemensamma projektet.

Under två dagar i april 2008 på Sättra Bruk har slutrapporterna från studierna behandlats av cirkelledarna, Anne-Marie Larsson och Ingrid Claezon, som sammanställde den gemensamma rapporten för hela projektet. Därefter avslutades projektet med en tvådagars konferens i Stockholm med samtliga deltagare. Vid detta tillfälle introducerades det preliminära innehållet i rapporten och alla deltagare fick presentera sin studie och dess slutsatser. Fil.dr Kerstin Hamreby och docent Ulf Hyvönen, (båda forskare inom ämnet socialt arbete) medverkade som reflektörer av de olika studierna.

I studierna finns åtskilliga bevis på hur intresset för könsperspektiv vidgats hos deltagarna, som uppskattande talar om en läroprocess i könstänkande. När en av cirkeldeltagarna lämnade den första konferensen sa hon leende *"Förvirringen är större men tydligare!"* – ännu något tydligare hoppas vi att vårt könade tänkande blivit för oss alla under det här kreativa projektet.

Bokens uppläggning

För att optimera läsbarheten har boken strukturerats i tre delar. Den första delen ger en bakgrund till projektet samt beskrivning av dess genomförande och sammanfattande resultat. Här redovisas också den teoretiska referensram, som utgjort grunden för projektets planering. Varje forskningscirkel har sedan vidareutvecklat den teoretiska referensramen utifrån respektive inriktning på studierna. I den här delen presenteras också en förkortad version av studierna. Avslutningsvis återfinns en sammanfattning av projektet som helhet och en slutdiskussion utifrån forskningscirkelarnas resultat.

Den andra delen innehåller ett inledande avsnitt som generellt beskriver forskningscirkelns möjlighet som mötesplats för praxis och forskning. Därefter följer en redogörelse för forskningscirkelarna i det här projektet, deras genomförande samt samspelet mellan läroprocess och forskningsprocess. I ett avsnitt beskriver cirkelledarna själva sin upplevelse av cirkelledarrollen. Del två avslutas med en diskussion om forskningscirkeln som arena för kunskapsutveckling inom avgränsade ämnesområden.

I tredje delen presenteras forskningscirkelarnas rapporter av sina studier. Först introduceras studien från Stockholm, som i hög grad speglar en forskningscirkels existens och framåtskridande genom den självreflektion som man arbetat med. Sedan följer de fyra studierna från Göteborgsregionen, Kalmar, Dalarna och Uppsala. De har i huvudsak hämtat sin empiri utifrån socialtjänstens verksamhetsområde eller fritidshem, förskola och skola och har därefter analyserat det insamlade materialet och formulerat sina slutsatser. Men – och det är ett viktigt tillägg – i studierna återfinns också reflektioner kring upplevelsen av att byta perspektiv, från ett praktikerseende till forskarglasögon. Läroprocessen kring ”hur vi gör kön” uppmärksammas i samtliga studier, ett par av dem beskriver hur man kan granska sina egna och arbetsplatsens tankar och attityder i frågor om könsperspektiv.

Könsperspektiv är ett nytt kunskapsfält för en del. Det kan innebära att granska sig själv och det vardagliga arbetet för att förstå olika betydelser av att ”göra skillnad” och vilka konsekvenser det bär med sig. För de läsare som önskar en introduktion till hur ett könsmedvetet socialt arbete kan granskas och diskuteras finns råd och tips i ett par av rapporterna. Stockholms forskningscirkel har utarbetat en *Handlingsplan för ett mer genusmedvetet arbetssätt*, vars syfte är att bistå med råd för det dagliga arbetet, dels i mötet med klienterna och dels i arbetsgruppen. Dessutom har de färdigställt sju övningar som de använt i sin forskningscirkel, samtliga lyfter fram olika frågeställningar om hur vi gör kön i socialt arbete. Handlingsplanen avslutar Stockholms rapport och övningarna finns med som bilagor. Göteborgsregionens forskningscirkel har, utifrån sina resultat, formulerat några aspekter som kan tjäna som inspirationskälla för att syna könat arbete inom socialt fältarbete, barn- och ungdomspsykiatri samt förskola, fritidshem och skola. Dessa presenteras i slutet av deras rapport. Dalarna visar i en bilaga den tabell som använts för att systematiskt urskilja de brister om moders- respektive faderskap, som går att utläsa i utredningar. Kalmar har i sin bilaga tabeller med material från sin undersökning, den ena visar på *Det analytiska temat familj: att använda verb* den andra *Det analytiska temat personlighet: adjektiv*. Båda illustrerar hur man kan

använda textanalyser av utredningar för att få en bekräftelse på hur vi skapar kön utifrån rådande normsystem. Det här är också ett sätt att undersöka om – och hur – vi kategoriserar barn och ungdomar och praktiserar ”skillnadstänk”. Dessutom presenterar Kalmars forskningscirkel en *Checklista för (början på) ett könsmedvetet socialt arbete*, vars syfte är att påminna oss om de stereotypa förhållningssätt som vi mer eller mindre omedvetet hemfaller till. Checklistan finns i Kalmars rapport och de rekommenderar läsaren att klippa ut den och sätta framför sig vid skrivbordet!

Kapitel 2. Genomförandet av projektet

Övergripande syfte och frågeställningar

Syfte

Vid introduktionen av projektet presenterades ett övergripande syfte som vägledning för de olika delstudierna. Allmänna Barnhuset hade tidigare fastslagit att utgångspunkten för forskningscirkelarna skulle vara att *reflektera över vad könsperspektiv får för betydelse för det sociala arbetet med barn och unga*. Därmed var det öppet för deltagarna i respektive forskningscirkel att göra sitt ämnesval inom den här vida ramen.

Deltagarna fick till uppgift att klargöra syftet med arbetet i sin cirkel genom att diskutera målet för genomförandet av en studie inom ett visst problemfält. Syftet kan också formuleras med flera delsyften som förtydligar vad som ska belysas. Det stod deltagarna fritt att antingen beskriva, förklara, förstå, utvärdera, ge beslutsunderlag eller utveckla nya perspektiv på socialt arbete med barn och unga.

Frågeställningar

Projektets övergripande frågeställningarna formulerades enligt nedan, medan varje studie hade att avgränsa och precisera sin problemformulering utifrån de aktuella studierna.

- Vilka föreställningar om flickors respektive pojkars behov och problem finns inom socialt arbete, från de första kontakterna/anmälningarna till utredningar och eventuell behandling? Är de könsbestämda – och i så fall hur visar det sig?

- Hur förhåller sig socialarbetare till flickors och pojkars handlingar – och hur intervenerar man? Har man en reflexiv hållning utifrån könsperspektiv eller vidmakthåller man ett kulturellt konstruerat förhållningssätt, medelst sociala konstruktioner där flickor och pojkar identifieras via föreställningar (normativa och moraliska) om kön och speciella egenskaper.
- Vad får föreställningar och förhållningssätt för betydelse för det sociala arbetet med barn och ungdomar?

Den första frågan utgår från föreställningar och den andra utifrån konkreta förhållningssätt. Den tredje inrymmer möjligheten att visa på resultat från studierna, men ger även möjlighet till att nedteckna forskningscirkelns reflektioner kring frågan.

Datainsamling och urval

Vad vill vi och hur ska vi gå tillväga? Metodologiska och etiska överväganden var den första stora frågan för respektive forskningscirkel. Varje forskningscirkel valde själv vilka data de ville samla in för att uppnå syftet med studierna. Likaså fastställde man kriterier för urvalet av data. Att beakta etiska frågor har varit ett självklart rättesnöre för alla inblandade.

När ovanstående väl var genomfört framträdde en forskningsskiss med förtydligande av arbetets syfte och uppläggning. Grunden för denna är deltagarnas överenskommelse om målet för cirkelarbetet och hur detta ska uppnås. En rik flora av forskningsmetoder har använts, från omfattande enkäter till kvalitativa intervjuer av ett fåtal respondenter, textanalyser, vinjettstudier och självreflektion. Urvalet har också varierat från unga elever, klienter och till olika yrkesverksamma professionella. Metodologiska ställningstaganden redovisas närmre i respektive studie.

Socialt arbete med barn och ungdomar på olika arenor

Syftet med Allmänna Barnhusets initiativ till projektet var att studera och reflektera kring könsperspektivet på det sociala arbetet med barn och ungdomar. Detta ska ses i vid bemärkelse där studieområdet kan omfatta såväl små barn som ungdomar, föräldrar eller de professionella aktörer som arbetar med dem. Det innebär att "barn och unga" studeras i olika sammanhang där de ingår och i den sociala praktik som upprätthålls av professioner som till exempel socialarbetare eller lärare. Eftersom projektet strävar efter att belysa könsbestämda föreställningar och förhållningssätt i det sociala arbetet med barn och deras familjer, blir det med nödvändighet de professionellas betraktelsesätt som är i fokus för studierna. Dessa värderingar i sin tur blir avgörande för hur vi bemöter barn och unga och deras familjer. Det sociala arbetet är en komplex praktik på flera nivåer. Enligt Siv Fahlgren (1999, s. 160) består det

dels av en specifik diskursiv praktik med ett speciellt och komplext språk, ett speciellt vetande och speciella diskussioner, dels av olika sociala praktiker, eller metoder och tekniker, som utgör sätt att inter文enera eller agera gentemot individer, enheter eller processer.

Det barnavårdande arbetet ryms här som ett eget fält, som i likhet med andra fält inom ämnesområdet, blir beroende av hur innebörden av normalitet skapas och återskapas. Inte minst gäller detta innebörder av olika perspektiv på kön.

Trots att ämnesområdet är brett krävdes en gemensam ram för vad "könsperspektiv" kan innebära i de studier som skulle genomföras i forskningscirkulärna. I nästa avsnitt presenteras en teoretisk referensram för arbetet. Denna har under arbetets gång vidareutvecklats i de olika studierna.

Vi kan, generellt sett, ha som utgångspunkt att flickor och pojkar, i identiska situationer, oftast behandlas på olika sätt – av socialarbetare inom socialtjänsten, i behandlingssituationer inom såväl öppen som sluten vård samt utifrån den samhälleliga diskursen som även innefattar förskola, fritidshem, skola och domstolar. (Se t.ex. Berit Andersson, 1997, Ingrid Claezon & Mats

Hilte, 2005, Kerstin Hamreby, 2004, Petra Ullmanen & Gunvor Andersson, 2006, Astrid Schlytter, 1999 och Katarina Wennstam, 2002). Detta trots Socialtjänstlagens portalparagraf (§ 1) i vilken det bland annat fastslås att samhällets socialtjänst ska främja människors jämlikhet i levnadsvillkor.

Vi kan också utgå från att kön genomsyrar det sociala livet och att könsbundna föreställningar inverkar på praktiken och blir en viktig aspekt av organisationers sociala (och normativa) liv. Hamreby har studerat barnavårdsarbetet under 1900-talet och konstaterar i sin avhandling (2004, s. 179)

... att föreställningar om det biologiska könet som socialt och psykologiskt determinerande har medverkat i sociala myndigheters agerande gentemot flickor och pojkar. I de åtgärder som vidtogs för att komma tillrätta med sociala problem bland de unga var ett traditionellt skillnadsorienterat sätt att se på kvinnligt och manligt genomgående. Sådana synsätt utgjorde därmed en central del i den diskursiva regimen i socialt barnavårdsarbete.

Uppgiften för det här projektet är att, inom några avgränsade områden i socialt arbete med barn och unga, undersöka om detta påstående fortfarande är giltigt.

I sin litteraturgenomgång konstaterar Ullmanen och Andersson (2006) att den sociala barnavården präglas av traditionella föreställningar om barn och familj – en barnavård som återskapar traditionella normer och föreställningar om kön. De avslutar sin rapport med att uppmuntra till studier där könsperspektivet belyses utifrån sociala problem och på de insatser som social barnavård erbjuder eller tvingar på utsatta barn och unga. Det råder också brist på systematisk kunskap om

hela 'vårdkedjan' inom den sociala barnavården: sociala problem i allmänhet, anmälan/ansökan, utredning/bedömning, skäl för insats liksom insatsernas innehåll och resultat (a.a., s. 64).

Det är många frågor som söker sina svar; Allmänna Barnhuset ger med sitt projekt möjligheter att reflektera kring några av dessa frågor och närma sig en förståelsenivå som, så småningom, kan leda till en vidareutveckling till gagn för barn och unga och deras familjer. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att det barnavårdande sociala arbetet innebär många svåra utmaningar

för socialarbetarna, med komplexa bedömningar och beslut. Nestorn i socialt arbete och forskaren inom social barnavård, Bengt Börjeson, reflekterar kring det sociala arbetets historia och framtid i en nyutkommen bok *Förstå socialt arbete* (2008, s. 351) och skriver

Att vara socialarbetare innebär att man ständigt konfronteras med den oerhörda gåvan och den oerhörda bördan – att vara människa.

Socialarbetarens möten med människor – med barn, unga och deras familjer, innebär inte sällan möten med människor som är svåra att nå. Men, vill vi tillägga, det är grannlaga möten som påkallar bedömningar utifrån en helhetssyn och i denna menar vi att könsperspektivet har sin givna plats. Det här projektet vill bidra med reflektioner kring könade möten mellan socialarbetarna och de människor som de möter i sin professionella vardag.

Ramen för forskningscirkulärns arbete är i hög grad gemensam, det som sedan har utkristalliserats som studiernas kärna varierar – vilket också var intentionen när projektet startade. Det som emellertid förenar innehållet i de olika studierna är att samtliga belyser könade aspekter på socialt arbete med barn och unga. Exempel på frågor som aktualiserats är; Hur ”talar” socialarbetare om kön? Hur konstrueras kön i det sociala arbetet? Olika problemområden har varit föremål för diskussion och därmed också de professionella aktörernas sociala konstruktioner, där flickor, pojkar, mödrar och fäder tillskrivs och identifieras via föreställningar om kön och speciella – inte sällan stereotypa – könade egenskaper. De könsbestämda normer som ofta ligger till grund för det sociala arbetet riskerar att skymma sikten för individen och hennes behov. Begreppet ”doing gender” översätts numera med ”att göra kön” och det har blivit ett sätt att tänka i cirkulärna och samtidigt ett sätt att prata vidare om jämställdhet. I det sociala arbetet med barn och ungdomar är emellertid kön och jämställdhet ständigt knutet till makt, normativitet och moral och inte minst till invanda slentrianmässiga tolkningar av kön, som till exempel den kulturella metaforen ”den goda modern” – och de därpå följande förväntningarna på henne. Projektet syftar till reflektioner kring dessa företeelser. Studierna har på olika sätt valt att kritiskt granska sitt

eget och andras arbete utifrån förekommande könsbundna föreställningar och deras inverkan på praktiken.

Socialarbetares och lärares *föreställningar* om kön visade sig snart vara ett tema som aktualiserats i de olika cirkelarna, dessa föreställningar får konsekvenser för *bemötandet* som också lyfts fram som undersökningsobjekt. En annan gemensam nämnare eller tema i cirkelarna är *självreflektion*, vilket tydliggörs i cirkelarnas studier.

Oberoende av varandra har tre forskningscirklar, (Kalmar, Dalarna och Uppsala) valt barnavårdsutredningar som sitt empiriska material, dock utifrån olika infallsvinklar på barn och föräldrar. Stockholms forskningscirkel har fördjupat sig i genusperspektivet med tyngdpunkten på "könsgörandet" utifrån socialarbetarrollen. I Göteborg arbetade deltagarna var för sig eller i par om två, vilket innebär att deras studie består av sex delstudier. Två av dem fokuserar på socialt fältarbete, en på Barn- och ungdomspsykiatri och tre på förskola, grundskola och gymnasium. Sammantaget är det ett brett och intressant spektrum av könat socialt arbete med barn och unga som presenteras i studierna från forskningscirkelarna.

Kapitel 3. Könsperspektiv som grundval för studierna

Teoretisk referensram

Den teoretiska referensramen presenterades som en ingång till gemensam förståelse av syftet att ”reflektera över vad ett könsperspektiv får för betydelse för det sociala arbetet med barn och unga”. Tidigare nämndes att studierna av det sociala arbetet med barn och unga tar sin utgångspunkt i de förhållningssätt som dessa barn och deras familjer möts av. Det är barnens och de ungas *villkor* som egentligen är det huvudsakliga studieobjektet – men det är via könsbestämningar och föreställningar om deras egenskaper och förutsättningar som vi kan säga något om könsperspektiv i barnavårdande socialt arbete.

I strävan att öka medvetenheten inom detta ämnesområde prioriterades begreppet *könsperspektiv* som en analytisk kategori. Men, och det är förstås ett viktigt klargörande, det har stått varje studie fritt att använda sig av begreppet *genusperspektiv* om man anser att det är mer användbart – förutsatt att man tydliggör detta. Läsaren kommer därför att upptäcka att båda begreppen förekommer i den följande texten.

Kön eller genus?

Ofta används de båda begreppen *kön* och *genus* synonymt, ibland används även begreppet *gender* som är den engelska beteckningen för genus. Inom den feministiska forskningen finns en mängd litteratur som diskuterar och definierar begreppen och användningen av dessa. En del anser att det är svårt att göra en åtskillnad mellan kön och genus, medan andra ser tydliga skiljelinjer. Lena Gemzöe (2004) menar att diskussionen om begreppen kön respektive genus inte är på långt när avslutad utan snarare en

vital del av den moderna feminismen. Föreliggande projekt avser inte att göra anspråk på en vidareutveckling av den begreppsliga diskussionen utan har sin tyngdpunkt i det praktiska sociala arbetet och vilka konsekvenser som de olika perspektiven på kön – eller genus – har för barn och unga som subjekt för mötet med socialt arbete eller inom skolans område.

Forskning om kön, genus – och könsmakt

I den följande framställningen kommer begreppen kön respektive genus – något skissartat – att belysas i huvudsak utifrån några svenska studier.

Ullmanen & Andersson (2006) diskuterar begreppen, kön respektive genus, i sin litteraturgenomgång av studier om barnavård ur ett könsperspektiv, de väljer att använda begreppet kön som de menar är historiskt föränderligt och socialt förmedlat.

Kön innefattar på så sätt både den fysiska kroppen och de föreställningar som tillskrivs den, det vill säga såväl de kroppsliga som de sociala villkoren för kvinnors och mäns handlande. Ett ytterligare skäl att välja kön i stället för genus är att engelskans tydliga skillnad mellan sex och gender inte finns i svenskan, där kön innefattar betydelsen av både biologiskt och socialt/kulturellt kön. (a.a., s. 15).

Författarna menar vidare att genusforskare varnar för att förenkla förståelsen av begreppen genom att se genus som kulturellt/socialt kön till skillnad från det biologiska könet

polariseringen kropp kontra själ och natur kontra kultur är olycklig (s. 14).

Vidare refereras till genusforskarna som anser att de skilda villkor som råder för flickor och pojkar i samhället faktiskt skapar könsskillnader både i fråga om behov och beteende. Samhälleliga föreställningar och normer i samhället bidrar till att ständigt skapa – och återskapa – dessa könsskillnader.

Claezon & Hilde (2005) som studerat könsperspektiv på vården av ungdomar diskuterar också begreppen kön och genus. De har valt att använda begreppet kön i huvudsak för att kön

betecknar de sociala processer som bidrar till skapandet av olika sorters skillnader mellan kvinnor och män. Kön genomsyrar det sociala livet och beskrivningar av ungdomars problem görs ofta utifrån sociokulturella förhållanden och blir därmed

sociala konstruktioner, där flickor och pojkar tillskrivs och identifieras via föreställningar om kön och speciella egenskaper. (a.a., s. 17)

I deras studie blev det tydligt hur sociala problem är könsbestämda, inte minst av de behandlare som via sina normativa föreställningar konstruerade ungdomarnas könade identiteter. Med ett sådant synsätt får könsbundna föreställningar en stark inverkan såväl på flickorna och pojkarna som individer, som på den institution och organisation som de befinner sig inom. I behandlarnas värderingar av normativitet – förhållandet mellan normalt och avvikande beteende – framställs deras syn på flickors respektive pojkars moraliska karaktärer. Vid de studerade institutionerna var det uppenbart att behandlarna hade traditionellt konstruerade tankegångar om könsskillnader, som ett resultat av detta vilade deras förhållningssätt på ganska stereotypa kategoriseringar av ungdomarna. Som exempel kan nämnas hur flickor omnämns som långsinta och som intrigmakare medan pojkar är raka, blir arga och gör upp med en gång. Det ansågs också rent allmänt att det är svårare att arbeta med flickor än med pojkar. Detta kan ses som ett exempel på hur normativa praktiker bidrar till att förstärka stereotypa föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt och hur föreställningar om kön har långa traditioner. Vid analysen har Claezon och Hilde använt sig av begreppet kön, som något som genomsyrar det sociala livet och som även omfattar kropp, sexualitet och identitet. (Se även Allmänna Barnhuset, *Har sociala problem ett kön?* [2003] som är en konferensrapport utifrån det projekt som Claezon och Hilde genomfört.)

Även Hamreby (2004) har valt att använda sig av begreppet kön, innefattande både det biologiska och det socialt och kulturellt konstruerade könet. Hon menar att genus är sociala och kulturella konsekvenser av könstillhörighet, men påpekar också att genus som begrepp ibland används synonymt med kön, vilket

hon anser är felaktigt. Som ett exempel nämns det fullständigt omöjliga i termen ”genusfördelning” när man vill presentera fördelningen av antalet kvinnor och män. Hamreby ser kön som något som ständigt produceras och

...kön präglas till stor del av makt i form av diskursiva, disciplinerande praktiker. Detta innebär också att betrakta kön som en social konstruktion, vilket i sin tur uppmanar till att fokusera på könsbaserade olikheter vad gäller *villkoren* snarare än i fråga om väsen (a.a., s. 16).

Hamreby visar med stor tydlighet hur villkoren för flickor respektive pojkar under 1900-talet präglats av konstruerat skillnadstänkande, byggt på föreställningar om det biologiska könet som determinerande för de sociala myndigheternas handlande. På goda grunder ställer hon frågan om denna form av bemötande fortfarande vidmakthålls i det sociala barnavårdsarbetet i dag. I så fall är det problematiskt eftersom det kan skymma en fundamentalt viktig aspekt, nämligen könsmaktsförhållanden.

När frågor om kön är föremål för kritisk diskussion och forskning måste fokus placeras på makt (a.a., s. 179).

Kön som konstruktion beskrivs ofta som ”att göra kön” (från engelskans ”doing gender”). Helena Johansson (2006) väljer också begreppet kön, men inte som ett substantiv utan som ett verb, ”kön görs”. Hon menar också att det är omöjligt att inte göra kön och att när vi gör kön gör vi samtidigt skillnad.

Kvinnligt kön görs annorlunda och motsatt manligt. (a.a., s. 52)

Liksom flera andra könsforskare menar Helena Johansson att konstruktioner av kön måste också inkludera analys av maktförhållanden. Mäns diskursiva överordning innebär att de har makten att definiera och utgöra ”det normala” (kvinnan som ”det andra könet”), medan deras materiella överordning är sådan som märks i lönekuvertet eller i statistik över våldtäkter och misshandel. Vi ser ofta exempel på detta inom olika områden, i Claezons & Hiltes (2005) intervjuer med behandlare blev konstruktionen av mannen som auktoritet och gränssättare uppenbar, medan kvinnan var empatisk tröstare och samtalspartner.

När det gäller kön som biologiskt begrepp menar Johansson att det går inte att bortse från de biologiska *kropparna*, men det som är av intresse är ändå

hur kön görs och *vilka egenskaper* som tillskrivs dessa kroppar samt *vilka konsekvenser* det får. (2006, s. 52)

Johansson betonar också att det är omöjligt att reflektera kring kön utan att också diskutera sexualitet. Heterosexualiteten är norm och därmed systematiseras kön olika – som komplementära. Avvikelser från heteronormativiteten måste därför anges särskilt. En hierarki skapas utifrån dikotomin hetero och homo, där enligt normen hetero är överordnad och homo underordnad. I Claezons & Hiltes (2005) studie var det uppenbart att behandlarna bedömde ungdomarna utifrån en heterosexuell matris och såg därmed till att traditionella föreställningar om kvinnlighet och manlighet upprätthölls på institutionerna.

Flera av ovanstående författare diskuterar också genus (även när de väljer begreppet kön), särskilt utifrån Yvonne Hirdmans (1990) genussystem eller könsmaktsystem, som beskriver genus som en process som utgår från sociala mönster, grundade på föreställningar och normer om kvinnors och mäns egenskaper och kompetens. Detta återspeglar sig på många olika arenor inom samhället och genererar hierarkier och olikheter mellan kvinnor och män. Ullmanen och Andersson beskriver detta (2006, s. 14)

Yvonne Hirdman menar att könens isärhållande är en förutsättning för att den manliga normen ska fungera. Möjligheten att bryta genusordningen ligger i att bryta könens isärhållande.

Men för att genomföra detta måste man även uppmärksamma hur kön interagerar med andra faktorer som till exempel makt, etnicitet, klass. Men Hirdman använder sig även av en andra princip som handlar om den manliga normen och som innebär männens högre värde och en överordnad maktposition. Det som är manligt betraktas ofta som det som är ”normalt”. Det krävs en könsmedveten uppmärksamhet för att genomskåda de skilda villkor som råder mellan flickor och pojkar (och kvinnor och män) och som skapar de könsskillnader som blir tydliga vid

studier om deras beteende och de problemdefinitioner som, via föreställningar, vidhäftas dem.

Robert W. Connell (2002, s. 9) skriver i förordet till sin bok *Om Genus* att

den utgår från synen att genus är en nyckeldimension i vårt privatliv, våra sociala relationer och vår kultur”

att det handlar om vår identitet och våra möjligheter till rättvis behandling. Han säger vidare att inom genusforskningen möts man av

mängder av fördomar, åsikter, myter, felaktigheter och rena lögnen.

Via forskning kan vi granska dessa och söka djupare förståelse för de här fenomenen., eftersom vi befinner oss omgivna av dessa fördomar, varav en del är så vanliga att vi nästan kan tro att de tillhör naturens ordning. Den här förvanskade synen på genuskillnader innebär ofta att det väcker oro, kanske till och med skandal, när människor inte följer mönstret. Det finns många belegg för detta, till exempel väcker det fortfarande stridiga känslor hos en hel del människor när två personer av samma kön vill gifta sig. Connell visar på flera mönster som vi tar för givna eftersom de är fördomar, som är inbyggda i det allmänna tänkesättet. Han talar om genusmönster och genusstrukturer och kopplar detta till makt som något ständigt närvarande, ibland synnerligen synlig och stundom som något diffust. Makten som något (diskursivt) som utövas genom vårt sätt att tala och skriva och skapa föreställningar.

Könsmakt

Som framgår av ovanstående är det ofrånkomligt att diskutera kön utan att också se på de maktaspekter som inryms i könsperspektivet. Vad innebär det då att ha makt? Ylva Elvin-Nowak och Heléne Thomsson (2003) diskuterar begreppen makt, ansvar och könsmakt, där makt bland annat kan ses som att ”få vara subjekt i sitt eget liv” (a.a., s 35) eller att få till stånd förändringar, medan ansvar handlar mer om att vara den som ser till att

få något utfört. Som exempel nämner de att kvinnor ofta har mer ansvar än makt. Författarna betonar också att könsmaktsystemet handlar om samhällets konstruktion och att vi alla hjälps åt att bygga upp de sociala och ekonomiska strukturer som präglar våra vardagsliv. Det är alltför lätt för både kvinnor och män, att ofreflekterat följa dessa strukturer – trots den ojämställdhet som könsmaktsystemet innebär. Begreppet könsmaktsystem bygger på vårt patriarkala samhälle där människor ofta kategoriseras utifrån kön. Gemzöe (2004) refererar till radikalfeminismen som menar att förhållandet mellan könen har i alla samhällen varit baserat på makt. Det är ett maktförhållande som innebär mäns dominans över kvinnor på alla områden i samhället och som genomsyrar samhällslivet på ett sådant sätt att det uppfattas som naturligt – och därmed blir det osynligt (jfr Connell). Gemzöe konstaterar

Kvinnor blir inskolade i patriarkatets ideologi redan som små flickor i familjens hägn. Under uppväxten lär skolgång, litteratur och religion dem att kvinnor är underordnade och har ett lägre värde än män (a.a., s. 47).

Resultatet av detta blir att föreställningar om att vara underordnade internaliseras hos kvinnorna (och männen) och blir en del av den osynliga maktordningen. Genom att leva i patriarkatet accepterar därmed kvinnorna underordningen. En annan form av patriarkatets maktordning är den dominans som tar sig uttryck i kontroll av kvinnor som sexuella varelser, där vapnet i sista hand är våldtäkt. Den tredje patriarkala dominansen kan visa sig i form av att kvinnor hålls ekonomiskt beroende av män. På senare tid har en del feministisk forskning ersatt patriarkatet som analysverktyg och i stället använt begreppen genusordning eller genusystem (se ovan), där genus står för det som är socialt och historiskt tillskapat, det som den sociala konstruktivismen betonar.

Makten gör sig även gällande när det gäller sexuellt våld, pornografi och prostitution, som enligt Gemzöe (a.a.) är genomsyrrade av patriarkal kultur. Tydligast syns detta inom pornografin, där sex är förknippat med manlig dominans och kvinnlig

underkastelse och där mäns sexuella behov har en framträdande plats.

Hamreby (2004) har tydliggjort mäns makt över flickors och kvinnors sexualitet under 1900-talet, genom att beskriva hur kön hanterats i lagstiftningen. I förarbetena till 1934 års vidgade tillämpning av barnavårdslagen talades om ”könsliga förvillelser bland kvinnor i åldern under 18 år”. Man talade också om att de unga kvinnorna förfallit till lösaktighet. Liknande uttalanden finner man inte om män. Det var borgerlighetens män som satte normen för de aktuella kvinnorna vilka oftast kom från underklass eller arbetarklass. Än i dag finns liknande synsätt, vilket Katarina Wennstam (2002) visar utifrån artiklar, förundersökningar och domar om sexuella våldtäkter. Det är en skrämmande läsning där pojkar och unga män visar på ett förkrossande kvinnoförtryck och där könsmakten även synliggörs via värderingar i domstolarna. Astrid Schlytter (1999) diskuterar rättstillämpningen av LVU utifrån ett könsperspektiv och fastslår att lagens konstruktion diskriminerar flickor. Man skulle kunna säga att samhällets struktur gynnar den manliga överordningen på alla nivåer.

Tina Mattsson (2005) har i sin avhandling studerat genusperspektivet i missbrukarvården och konstaterar att perspektiven makt och förtryck ofta är frånvarande i verksamheter och i institutionsbehandlingen av kvinnor och män. Hon menar att behandlingspersonal undviker frågor om könsmakt och hierarki och fastslår:

Kön integreras som ett synliggörande perspektiv, som en arbetsordning och ett behandlingsverktyg, men inte som en diskussion om den maktordning som finns mellan könen” (a.a., s. 249).

Det finns andra faktorer som är nära relaterade till kön och makt, till exempel klass, sexualitet och etnicitet. Samtliga genom-syrar praxis när det gäller barns och ungdomars livsvillkor och har betydelse för såväl individuella som samhälleliga interventioner. En kritisk granskning av könsperspektivet kommer att medföra att de olika studierna också närmar sig de här aspekterna och de konsekvenser som dessa kan få för den enskilde individen.

Beverley Skeggs (1999) gör en intressant koppling mellan kön och klass och respektabilitet. Hon beskriver hur kvinnors köns- och klasstillhörighet påverkar deras identitet och menar att klass är ständigt och allestädes närvarande. Hennes studie av vita arbetarklasskvinnor visar hur kön och klass samspelar och tydliggör de föreställningar som påverkar dem samt hur de konstrueras som kvinnor genom samhällets maktstrukturer. Skeggs utgår från att det historiskt sett alltid gjorts en skillnad mellan kvinnor från under- eller arbetarklass och borgerlighetens kvinnor (jfr Hamreby ovan).

Arbetarklassen har genom historien ständigt beskrivits som farlig, förorenande, hotfull och revolutionär, patologisk och respektlös. Kort sagt: Icke respektabel. (a.a., Baksidestext)

Skeggs har bidragit till att göra klassbegreppet aktuellt i den feministiska forskningen, genom att använda begreppet respektabilitet som analysredskap.

I respektabiliteten ingår omdömen som har att göra med klass, ras, kön och sexualitet, och olika grupper särskiljs genom deras möjligheter att ge upphov till, motsätta sig och uppvisa respektabilitet. (a.a., s. 11)

Kön och makt har nämnts här och även som hastigast klass, men även etnicitet är en faktor som i hög grad samverkar med kön. I den här övergripande teoretiska referensramen är det främst könsperspektivet som är i fokus, men eftersom det är ofrånkomligt att forskningscirkelarnas studier också kommer att omfamna de övriga faktorerna är det viktigt att beröra de förhållanden som samspelar med kön – utan krav på att studierna ska analyseras utifrån samtliga begrepp. Men det är utan tvivel viktigt att vara medveten om och uppmärksamma dem vid analyserna. Intersektionalitet är det begrepp som alltmer används i den allmänna debatten och i samband med genus. Det är ett tvärvetenskapligt begrepp och ett analysredskap som kan användas med teorier om makt. Intersektionalitet belyser skärningspunkten i olika former av makt och förtryck i relation till kön, sexualitet, etnicitet och klass och är inriktat på samtliga processer och hur de *samspelar* med varandra.

Den här referensramen tjänade som introduktion till studiernas förståelse av det sociala arbetet med barn och unga utifrån ett könsteoretiskt perspektiv. En annan källa som fått betydelse är Maria Erikssons föreläsning, *Barncentrerade könsperspektiv/könsmedvetna barnperspektiv. Användbara redskap i social barnavård?*, vid första konferensen i Stockholm. Eriksson inspirerade till egna reflektioner kring könsperspektiv, vilket för flera av deltagarna blev en viktig startpunkt i fråga om könstänkande i allmänhet och i det sociala arbetet i synnerhet. Även Stig-Arne Berglunds föreläsning *Vändpunkter och förändringsprocesser hos ungdomar ur ett könsperspektiv* genererade inspiration och intresse för de studier som deltagarna stod i begrepp att genomföra.

De referenser som de olika forskningscirkelarna dessutom använt sig av återfinns i respektive studies fullständiga rapport (Del III).

Kapitel 4. Sammanfattande presentation av studierna

De fem forskningscirkelarnas studier presenteras i sin helhet i bokens Del III. I det här avsnittet introduceras de i en förkortad version avseende syfte, metod och huvudsakliga resultat.

FoU-enheten Stockholm: Genus, skillnad och makt sett genom ett kalejdoskop – hur socialarbetare ”gör” genus i social barnavård

Självreflektion är ett nyckelbegrepp i frågeställningarna från FoU-enheten i Stockholm. Sju personer, samtliga kvinnor deltog i cirkeln som letts av Eva Britt Lönnback från FoU-enheten Stockholm och Lena Berg, Stockholms universitet. Deltagarna arbetar i sin vardagliga verksamhet med barnavårdsutredningar, på institutioner med flickor och med ensamkommande asylsökande ungdomar, en kvinna är familjeterapeut och en annan är utvecklingsledare.

Syftet var att undersöka hur genus påverkar det sociala arbetet, hur deltagarna gör genus i sitt arbete gentemot kollegor, barn och föräldrar. Syftet var också att synliggöra de könade konsekvenserna av förhållningssätten med avsikt att utveckla strategier för att förändra bemötandet.

När det gäller metod var man inspirerad av minnesarbete, ett tillvägagångssätt där man sätter ord på sin vardag och som med fördel genomförs i grupp eftersom det underlättar processen att få igång minnen så att man blir varse hur man skapar mening. Temat bestäms gemensamt i förväg. Man lyssnar på varandras erfarenheter och analyserar likheter och skillnader i berättelserna. Gruppen fokuserade på hur genus-göranden avspeglar sig i tolk-

ningar, bedömningar och bemötande i social barnavård. Minnesarbetet blev också en inspiration till deltagarnas dagboksanteckningar med reflektioner kring en arbetssituation eller arbetsrelaterade erfarenheter. Dessutom har intervjuer använts. Fem klienter svarade på öppna frågor om hur de uppfattar socialarbetarnas värderingar kring genus och vilka konsekvenser detta kan få i det praktiska sociala arbetet. Grupprocessen beskrivs som ett *sex träffar långt medvetandehöjande samtal* om hur genus påverkar arbetet med barn, unga och familjer.

Slutsatser från FoU-enheten i Stockholm

Studien med sin självreflektion som vägvisare visade deltagarna hur lätt det är att falla in i en könsblindhet i relationen till arbetet och klienterna, vilket överraskade en del som hade en bild av sig själva som genusmedvetna. Slutsatserna beskrivs i termer av motstånd mot genus(o)ordning eller med andra ord problematiseringen av en traditionell skillnadskonstruktion skapade oordning i deltagarnas tolkningsramar. Man fann också ett inre motstånd mot att granska sina egna invanda tankemönster om genus eftersom detta upplevdes som ett pinsamt avslöjande. Ett yttre motstånd kunde identifieras som negativa och förnekande reaktioner hos kollegor. Sammanfattningsvis konstaterar man att det är nödvändigt, men ytterst komplicerat att förverkliga en genusmedveten tolkningsram i det praktiska sociala arbetet. Därför presenterar man en handlingsplan för ett genusmedvetet arbetsätt samt en bilaga med ”genusövningar”.

Göteborgsregionen: Omedvetet bemötande? – genusperspektiv i förskola, skola, barn- och ungdomspsykiatri och fältarbete

Rapporten från Göteborgsregionen innehåller sex delstudier, men alla har ett gemensamt övergripande syfte. Tio personer deltog, samtliga arbetar med barn inom olika områden, socialt fältarbete,

skola samt barn- och ungdomspsykiatri. Forskningscirkeln har letts av Marianne Lundgren, Göteborgs universitet.

Syftet var att studera bemötande ur ett genusperspektiv inom skola, fritid- och kultur, socialt fältarbete, barn- och ungdomspsykiatri. Vad får föreställningar och förhållningssätt till genus/kön för betydelse hos olika professioner i arbetet med barn och ungdomar? Efter en litteraturstudie om könsperspektiv konsoliderade deltagarna sig och bildade sex fristående studier. Metodologiskt har man använt sig av intervjuer samt såväl skriftliga som webbaserade enkäter.

Delstudie 1: Gränsöverskridande arbete i förskolan

Delstudie 2: Hur bemöter du flickor/pojkar i skolan om det uppstår en konflikt och ser du en risk för stereotypt könsperspektiv som färgar ditt bemötande?

Delstudie 3: Hur är det ställt med jämställdheten på våra grundskolor och vår gymnasieskola?

Delstudie 4: Gapiga gator och tysta gränder – genusperspektiv i uppsökande arbete

Delstudie 5: Skulle vi inte prata om tjejer? Om köns- och genusperspektiv i fältarbete

Delstudie 6: Föräldrarnas, pappornas eller mammornas BUP?

I delstudie ett resonerar pedagoger inom förskolan om hur genusperspektivet är i fokus i det dagliga arbetet och om vikten av att inte falla in i traditionella tankespår. I delstudie två framkommer att pojkar synliggör sig i högre utsträckning än flickor på fritidshem och i skolans tidiga år. Samtidigt strävar pedagogerna för att dämpa pojkarna och få flickor mer aktiva. Gemensamma mönster som visar sig inom delstudie ett och två är att det finns osäker inställning i synen på hur pedagoger beter sig/agerar i förhållande till gränsöverskridande könsmönster. Förändringsarbete kring genus utmanas av såväl föräldrars syn på hur barn leker som barnens egna val av lekaktiviteter vilka uppfattas falla inom rådande traditionella könsstrukturer.

I delstudie tre framkommer att pojkar börjar tidigt med idrott, medan flickornas intresse för idrott tycks öka med åldern. Bokläsandet som en fritidsaktivitet är i första hand flickors

intresse vilket, liksom hos pojkar, minskar med stigande ålder. Däremot tycks användandet av TV/dataspel och chattande på nätet öka ju äldre eleverna blir och detta oavsett kön. Det är intressant att notera att den tid man lägger ner på skolarbete tycks minska ju äldre eleverna blir. Det framkommer också att flickor i större utsträckning än pojkar blir utfryssta, utsatta för ryktesspridning och hot via nätet av andra elever. Pojkarna blir däremot i högre utsträckning utsatta för fysiskt våld och hot. Den allmänna trivseln tycks emellertid öka med åldern och en klar majoritet av både flickor och pojkar tror att det kommer att gå bra för dem i skolan.

Delstudie fyra visar hur fältarbetande kvinnor problematiserar det faktum att de är kvinnor i förhållande till ungdomarna. Männen lyfter i stället upp sitt kön som en fördel och tillgång i arbetet som fältarbetare. 80 procent av de 60 respondenterna ansåg att deras egen könstillhörighet spelar stor roll i arbetet som fältarbetare, den är dessutom komplementär genom att män står för såväl trygghet som struktur och kvinnor skapar värme och omsorg. Respondenterna lyfter fram individperspektivets betydelse före kön. I delstudie fem talar de fyra informanterna om att fältarbetarens kön har betydelse, däremot är de inte säkra på hur den gestaltar sig. Det är inte någon av de intervjuades arbetsgrupper som diskuterar och fattar beslut kring vilket eller vilka köns-/genusperspektiv som ska genomsyra deras arbete.

Såväl delstudie fyra som fem visar att i de aktuella ungdomsgrupperna är det främst pojkar som är aktiva i kontaktsökandet med fältarbetarna, vilket resulterar i att de anses vara lättare att få kontakt med än flickor. I skildringen av hur ett generellt förhållningssätt i mötet mot ungdomar ska vara, uttrycks lyhördhet, stöttande och att ha humor. I det specifika mötet med pojkar är det främst betydelsefullt att vara gränssättande och tydlig, medan i mötet med flickor är det ett förhållningssätt som är öppet och igenkännande som är viktiga faktorer. Några uttalanden riktar sig mot ett förhållningssätt som styr mer mot individ än mot kön, men även etnicitet, klass och strukturella förhållanden lyfts upp som betydelsefulla faktorer för att skapa goda möten.

I delstudie sex beskrivs att mödrar och fäder som söker sig till barn- och ungdomspsykiatri har olika roller i förhållande till

barnen. Det är också mödrarna som oftare än fäderna kontaktar verksamheten och uttrycker oro för sina barn. Personalens kravnivå är större på mammor än på pappor, bland annat ges uttryck för starkare reaktioner om mamman inte deltar i behandlingen än om pappan inte deltar. Orsaker till fäders frånvaro har större acceptans, det hänvisas till exempel till att mannen inte har möjlighet att komma från sitt arbete. Tolkning av detta förhållningssätt är att mödrar görs mer ansvariga än fäder vid behandlingsinsatser för deras barn.

Slutsatser från Göteborgsregionen

Sammanfattningsvis visar de olika studiernas resultat på behov av att lyfta upp och diskutera föreställningar och förhållningssätt ur ett genus/könsperspektiv i den praktik som man studerat. Flertalet av de svarande har ingen specifik utarbetad genusstrategi i mötet med pojkar/män och flickor/kvinnor. Trots detta uttalar majoriteten att det är angeläget att arbeta aktivt med ett genusperspektiv.

Fokus Kalmar län: Resa i ett könat landskap

Rapporten beskriver två processer varav den ena är den forskning som deltagarna bedrivit och den andra är den individuella och/eller kollektiva läroprocess som projektet inneburit för såväl ledarna som cirkeldeltagarna. Fem personer som är verksamma inom socialtjänsten har deltagit i cirkeln som letts av Helena Johansson, Göteborgs universitet och Agnetha Hammerin från Fokus Kalmar län.

Det övergripande syftet var att finna redskap för att göra ett bättre socialt arbete genom att granska socialsekreterares (eller motsvarande) föreställningar om barnens/ungdomarnas kön så som det kommer till uttryck i barnavårdsutredningar. Det är *föreställningar* som är det huvudsakliga studieobjektet eller som man också uttrycker det "talet om" de flickor och pojkar eller mödrar och fäder eller kvinnor och män som förekommer i utredningar-

nas text och som speglar utredarens egna föreställningar om kön.

Urvalet utgjordes av utredningar om ungdomar (s.k. beteendefall) från 2005 eller senare. I tre kommuner i Småland studerades vardera fyra utredningar, varav två rörande flickor och två pojkar. Syftet var dels att finna mönster och dels variation. Samtliga deltagare närläste sina egna utredningar och därefter sammanfördes alla tolv i en matris utifrån i förväg bestämda teman. Textanalysen utgick från markeringar av verb och adjektiv som man gemensamt arbetade vidare med och som resulterade i framträdandet av tydliga mönster. Två typfall eller vinjetter utarbetades utifrån resultatet av studiet av utredningar. Dessa vinjetter återfördes till deltagarnas arbetsplatser för reflektion och diskussion och utgjorde därmed steg två i studien. Till vinjetterna bifogades två frågor att reflektera kring: Hur tänker jag/vi om flickor och pojkar, mammor och pappor, kön och sexualitet? Vilka konsekvenser får det?

I rapporten framgår också svårigheten för deltagarna att ”byta glasögon”, de var alla vana vid att arbeta med barnavårdsutredningar, men nu skulle de sätta på sig forskarglasögonen och anta ett kritiskt förhållningssätt, vilket en deltagare beskriver som en ”ögonöppnare”.

Slutsatser från Fokus Kalmar län

Forskningscirkeln har kunnat identifiera logiker i form av tankestrukturer som till stora delar baseras på synen på kvinnors underordning och kvinnors ansvar för mäns sexualitet. Tankestrukturerna återfinns hos såväl kvinnliga som manliga socialsekreterare och fungerar lika begränsande för pojkar och män som för flickor och kvinnor. Cirkeldeltagarna har bland annat funnit att flickor tillskrivs egenskaper som att vara manipulativa, att vara villiga offer, fogliga och omoraliska. Pojkar å sin sida beskrivs som aktiva, stolta, sexuellt oproblematiskska och driftsstyrda. Mammor görs otillräckliga med svårigheter att sätta gränser, pappor görs frånvarande i utredningarna, implicit görs de således betydelselösa.

Dalarnas forskningsråd: Förälder på lika villkor – föräldrastöd utifrån ett könsperspektiv

Dalarnas forskningsråd (DFR) arbetade med en vidareutveckling av ett tidigare projekt som behandlat tjänsteutvecklingsarbete i den sociala barnavården. Temat för det fortsatta utvecklingsarbetet och den här studien är att belysa föräldrastöd till placerade barns föräldrar - utifrån ett könsperspektiv.

Deltagarna i forskningscirkeln har bestått av åtta personer, sju kvinnor och en man, från fyra olika kommuner i Dalarna. Samtliga deltagare arbetar inom socialtjänsten och har erfarenhet av praktiskt socialt arbete vilket man anser har gagnat cirkelarbetet, som letts av FoU-socionom Marie Nyman, DFR.

Syftet var att utveckla en könsmedveten föräldrastödstjänst till stöd för socialarbetare som arbetar med biologiska föräldrar till omhändertagna barn. Syftet är också att definiera och skapa gemensam förståelse för begreppen föräldraskap, moder- och faderskap utifrån ett könsperspektiv samt att studera hur dessa begrepp används i utredningsprocessen. De frågeställningar som aktualiserats handlar om föreställningar och förhållningssätt till moderskap, faderskap respektive föräldraskap. Studiet av dessa föreställningar leder till en vidare fråga om vad som krävs av socialsekreterare för att de ska kunna erbjuda ett könsmedvetet föräldrastöd. Man reflekterar även kring lika och olika krav på mödrars respektive fäders föräldraskap.

De metoder som använts är först litteraturstudier, därefter har 24 barnavårdsutredningar från 2003–2007 studerats. I varje kommun valde deltagarna slumpmässigt ut sex utredningar varav tre gällde flickor och tre pojkar. Brister som anges i omsorgen av barnen har kategoriserats separat för mödrar och fäder, därefter har materialet sammanställts. Omsorgen karakteriseras i tre former: fysisk, moralisk och emotionell. I varje ärende noterades omsorgsbristerna utifrån dessa tre kategorier.

Slutsatser från Dalarnas forskningsråd

I Dalarna har forskningscirkelns syfte varit att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd, som ska kunna vara till hjälp för socialarbetare då de ska stödja föräldrar vars barn omhändertagits av socialtjänsten. För att göra det har cirkeln beskrivit och reflekterat över begrepp som föräldraskap, moderskap och faderskap utifrån ett könsperspektiv samt studerat barnavårdsutredningar och gått igenom vilket föräldrastöd som finns i respektive deltagares kommun. Cirkeln fann att grunden för att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd är att barnavårdsutredningar genomförs på ett sätt där könsperspektivet medvetandegjorts.

Uppsala socialtjänst: Könsperspektiv inom den sociala barnavården

Rapporten innehåller två delstudier, den ena utgår från myndighetsgruppens arbete, vilket innebär genomförandet av utredningar och den andra från Trappans gruppverksamhet för barn. Inalles har tio personer, samtliga kvinnor, deltagit i forskningscirkeln som letts av socialsekreterare Marianne Childs, Uppsala kommun.

Myndighetsgruppens övergripande syfte var att undersöka socialtjänstens syn på mödrars respektive faders omsorgsförmåga så som den framträder i utredningar. De huvudsakliga frågeställningarna handlar om bedömningen av föräldraförmågan, vilka krav socialtjänsten ställer på mödrar och fäder och hur man bedömer deras ansvarstagande för barnen. Urvalet består av 27 utredningar fördelade på fyra distrikt, 25 mödrar och 24 fäder finns beskrivna. Socialarbetarna som genomfört utredningar är övervägande kvinnor, endast två av dem är män. De berörda barnen är 13 flickor och 14 pojkar fördelade på åldrarna 1–18 år.

Cirkeldeltagarna har studerat utredningarnas omdömen om mödrar och fäder i fråga om deras föräldraförmåga och beskrivit dem i tabellform i de termer som anges som positiv respektive

negativ föräldraförmåga. På samma sätt har man beskrivit mödrars och faders hälsa. I materialet har man funnit traditionella typifieringar av mödrar och fäder, där modern står för det emotionella och fadern för gränssättning och aktiviteter. Det står också klart att det är moderns ansvar att skydda barnet då det förekommer våld i familjen.

När det gäller Trappans gruppverksamhet för barn var syftet att undersöka och kartlägga könsfördelningen av barn utifrån deras ålder och dessutom vem av föräldrarna som tar initiativ till barnens deltagande i verksamheten. Urvalet består av de barn som har föräldrar med missbruksproblematik eller psykisk ohälsa och man har undersökt statistik för att kartlägga de deltagande barnens åldrar. Därefter har man arbetat i fokusgrupp för att behandla resultatet i arbetsgruppen.

Det visar sig att det framför allt är mödrar som är initiativtagare till kontakt med Trappan, inte sällan är det ensamförsörjande mödrar. Personalgruppen reagerade på hur endast ett fåtal fäder var med barnet vid första besöket, man hade nämligen en "känsla" av att de var betydligt fler. Man har också överraskats av det stora antalet av flickor i de övre åldrarna som deltar i verksamheten.

Slutsatser från Uppsala kommun

Frånvaron av flickor i Trappans gruppverksamhet i stort överraskade och föranledde frågan om mellanstadiebarnen observeras utifrån sitt agerande och om det i så fall är skillnad på flickors och pojkars beteende som är avgörande. I de högre åldrarna sökte flickorna ofta själv hjälp. Båda gruppernas konstaterade i sina studier att mödrar inte uppmärksammas lika positivt som fäder i sitt föräldraskap. Att lyfta fram könade tankemönster kan bidra till en nödvändig förändring av arbetet.

Kapitel 5. Att göra kön – att göra skillnad

Sammanfattning och slutdiskussion

Könsperspektiv i socialt arbete med barn och ungdomar

Samtliga forskningscirkelar har studerat socialt arbete med barn och unga för att söka förståelse för det vardagliga arbetet och dess könade konsekvenser. Deltagarna har således distanserat sig från sitt praktiska arbete för att, gemensamt i forskningscirkeln, försöka urskilja könade mönster i sitt arbete. Det är inget litet uppdrag man tagit på sig, men det är styrt av deras egna kunskapsbehov. Hur har då könsperspektivet kommit till uttryck i forskningscirkelarna?

Deltagarna har valt studieobjekt utifrån sina intresseområden och mestadels har detta inneburit sådana arbetssituationer eller verksamheter om vilka man har så kallad förtroghetskunskap. Den här kunskapen har fördjupats främst genom de studier som genomförts, men den har också kompletterats via litteraturstudier och interaktion mellan cirkeldeltagarna och mellan dem och ledaren samt genom föreläsningar. Den gemensamma kunskapsutvecklingen handlar om hur vi gör kön i socialt arbete. Man kan säga att deltagarna, genom granskning av sitt eget arbete och förhållningssätt, har flyttat sina positioner från att vara aktörer i det sociala arbetet till ett forskarperspektiv genom att granska sitt eget arbete och sträva efter kunskap om alternativa – könsmedvetna – förhållningssätt.

Empirin som bildar grundval för studierna är, i tre studier: Kalmar, Dalarna och Uppsala, socialtjänstens barnavårdsutredningar som studerats utifrån olika aspekter om hur man konstruerar kön, med utgångspunkt från texten i utredningar. Ett axplock av frågeställningarna ser ut som följer: Vilka före-

ställningar om flickors och pojkars kön och egenskaper kommer till uttryck i texterna? Vilka begrepp används i fråga om mödrars och faders omsorgsförmåga? Vilka föreställningar om moderskap och faderskap speglar texten i utredningarna? Är föräldrastödet könsmedvetet? I Kalmar har deltagarna även konstruerat två typfall (utan att ange kön på de personer som nämns) som man tagit tillbaka till respektive arbetsgrupp för att utgöra underlag för samtal om hur man tänker kring flickor, pojkar, mödrar och fäder, kön och sexualitet.

I Göteborgsstudien som innehåller sex delstudier har empirin hämtats från flera områden som socialt fältarbete, Barn- och ungdomspsykiatri (BUP), förskola, skola och fritidverksamhet. Delstudien om BUP ägnas också åt föräldrarna, om mödrars och faders roller i förhållande till barnen. I de två delstudierna som handlar om fältarbete finns dels frågeställningar om fältarbetarens kön har någon betydelse för de flickor och pojkar man möter, dels frågor om flickors och pojkars aktiva kontaktsökande med fältarbetarna. Delstudierna om skolan utgår från jämställdhetsfrågor och undersöker bland annat flickors och pojkars skolarbete, syn på lärares bemötande, jämställdhet, mobbning, fritidsaktiviteter samt lärares bemötande av flickor och pojkar när det uppstår konflikter och om lärarna anser att flickor och pojkar ges lika mycket utrymme i klassrummet.

I Stockholmsstudien har deltagarna i huvudsak använt sig själva som "empiri", med andra ord har man undersökt hur man gör kön i sitt eget arbete gentemot kollegor, barn och föräldrar. Tonvikten är således på socialarbetarrollen och hur kön görs i tolkningar, bedömningar och bemötande i den sociala barnvården.

Könsperspektivet eller det könade tänkandet i studierna har i hög grad uppträtt i termer av *bemötande, föreställningar och förhållningssätt ur ett könsperspektiv, moral och värderingar, normativitet och sexualitet samt hur kön görs och vilka konsekvenser detta får för det sociala arbetet*. I bokens Del II framgår hur den "självreflekterande köns-teoretiska resan" satt spår i deltagarna, som berättar om att de blivit alltmer könsmedvetna, något som sannolikt kommer att påverka deras framtida förhållningssätt i arbetet med barn och unga. Studierna har därmed ersatt ett allmänt och icke-reflekte-

rande synsätt på kön, de fördjupade diskussionerna har enligt en deltagare varit *chockartat, spännande och lärorikt*. Att kritiskt granska det egna arbetet utifrån ett könsperspektiv har bidragit till en kunskapsutveckling som i sin tur är ett steg i en nödvändig förändring av en ofta ålderdomlig och traditionell konstruktion av kön i det sociala arbetet. Ett steg – för förändring tar tid.

Det som anses vara ”barnets bästa” ska vara vägledande vid bedömningar och beslut som rör barn och unga. I dag har barnperspektivet sin givna plats i socialt arbete inom olika verksamheter, även om det tolkas inom vida ramar, men könsperspektivet befinner sig fortfarande i sin linda och vi vågar påstå att det sociala arbetet många gånger bidrar till att cementera ett stereotypat könstänkande. Det är ännu långt mellan retoriken och den praktiska verksamheten,

Elinor Brunnberg (2002) konstaterar i sin studie av behandlingen av flickor och pojkar hur socialarbetare reagerar olika beroende på om det aktuella barnet är en flicka eller en pojke, vilket sannolikt kommer att påverka interventionen. I hennes bedömning, utifrån de vinjetter som förelades socialarbetarna, blev det tydligt att socialtjänsten borde agera för de utsatta barnen – men fler av socialarbetarna bedömde på ett tidigare stadium pojkarnas situation som allvarigare än flickornas. Att pojkar uppmärksammas tidigare än flickor förekommer även i skolsammanhang.

Not only teachers pay more attention to boys than girls. Boys also seem to get more attention than girls in matters concerning the social services. Social workers can feel that a boy's situation is more problematic than that of a girl in an identical situation, even when the child is no more than four years old (a.a., s. 129).

Brunnberg konkluderar, trots att könsperspektiv ska garantera att flickor och pojkar behandlas lika så är det inte fallet i bedömningen av vinjetterna och

There is also statistical information which can be interpreted as indicating that it is not the case in reality either” (a.a., s. 130).

Christian Ståhl (2007) diskuterar självskadebeteende utifrån ett könat perspektiv och visar hur detta framstår som ett fenomen

som återfinns hos ”den på ytan normala intelligenta tjejen” (a.a., s 289). Vidare menar Ståhl att detta får konsekvenser för flickorna som låses in i en normativ femininitet, men det får också konsekvenser för pojkarna eftersom många studier exkluderar dem och vägrar se dem. När vi på detta sätt förstår problem utifrån biologiska kön (maskulinitet och femininitet som kopplat till manliga och kvinnliga kroppar) anser Ståhl att vi drabbas av det Wittgenstein kallade aspektblindhet.

Skillnadstänkandet förekommer i de flesta av våra studier, i Kalmars studie finns en förtydligande skiss av de uppenbara konsekvenserna av att se skillnader som ”skilda väsen” eller ”skilda villkor”. Det visar sig i studierna hur könsskillnader tar sig uttryck i att flickor eller kvinnor värderas annorlunda och underordnas pojkar eller män. Fahlgren (1999) menar att konsekvenserna bidrar till att kön skapas som två separata grupperingar som är skilda från varandra utifrån egenskaper och att skillnaderna *inom* respektive kön därmed osynliggörs.

Genom att tala om könsskillnader som naturliga skillnader i *egenskaper*, bortser man också från vad de olika *villkor*, som diskursiva, sociala och kulturella praktiker skapar, gör för/med kvinnor och män (a.a., s. 132).

I det sociala arbetet med barn och unga är det av yttersta vikt att uppmärksamma de villkor som barnens levnadsförhållanden erbjuder dem, vi har länge talat om ”barns behov”, men det är kanske dags att komplettera detta mantra med ”barns villkor”? Ett förändringsarbete måste utgå från individernas villkor och samhällets uppbyggnad i de strukturer på olika nivåer som är viktiga för vardagslivet. Förändringsarbete kräver också tid för att bygga upp relationen till den unge eller familjen, dessutom krävs att socialarbetaren har förmågan att ”stå ut”. Ingrid Claezon (2004) har beskrivit tre olika perspektiv på interventioner, ungdomarnas, anhörigas och socialsekreterarnas och här är det uppenbart vilken betydelse som kunskapen om barnens villkor har för planering och genomförande av interventionen. För att få insikt om dessa villkor, i olika avseenden, fordras erfarenhet och tålamod. En av socialsekreterarna som citeras i boken säger

Det är så här med åren att man vågar ta ut svängarna mer och mer...för tio år sedan skulle man vara så förtvivlat professionell och säga så kloka saker och sorterat och censurerat. Nu med åren, jag vet vad jag kan och vad som är viktigt och inte viktigt (a.a., s. 62).

Samtliga socialsekreterare betonar vikten av att kunna vänta och stå ut, tålmodet tillsammans med engagemanget är en fruktbar del av det sociala barnavårdsarbetet.

I föreliggande projekt är det könsperspektivet som studerats och undersökts inom några olika verksamheter. Det är barn, ungdomar eller mödrar och fäder som är huvudsakliga subjekt för forskningen, men det är de professionellas förhållningssätt i mötet med dessa som granskats och som lyfts fram i studierna. I det följande diskuteras arbetet utifrån verksamhetsområdena.

Socialtjänsten

Socialtjänsten betecknas vanligtvis som en "Human Service Organization" (HSO) – en människovårdande organisation, vars uppgift det är att arbeta direkt med individerna (klienterna). Arbetsuppgifterna innebär oftast att förändra individens beteende eller förutsättningarna för dennes livsvillkor. Det medför också att arbetet är ett myndighetsutövande, med allt det ansvar det innebär för den enskilde socialarbetaren. Myndighetsutövning innebär beslut eller interventioner som har sin grund i samhällets maktbefogenheter och kräver grannliga bedömningar och förhållningssätt till klienterna. Socialarbetarna som "gräsrotsbyråkrater" ("street-level-bureaucrats" se Lipsky, 1980) arbetar inom en öppen institution där arbetet inte är detaljreglerat – de har med andra ord en viss handlingsfrihet och därmed ett stort inflytande på arbetets gestaltande och resultat. Och därmed på möjligheterna till mänsklig förändring. Stefan Morén (1994) har i olika sammanhang diskuterat förändringens gestalt och skriver i en artikel med den intresseväckande titeln *Social work is beautiful* om nödvändigheten av att socialarbetaren likväl som klienten behöver utmana sina egna uppfattningar om sig själv och omvärlden

Carrying out social work as human assistance means mutually challenging self-images and conceptions of the world. The social worker or himself (a.a., s. 165).

Den här utmaningen är ständigt aktuell i forskningscirkulärernas resonemang, eller snarare den del av dem som utmanar könade tankemönster. Förändringar i socialarbetarens förhållningssätt kommer med tiden att även förändra organisationens tolkningsmatris.

Även om Morén (a.a.) inte diskuterar könsperspektiv, det existerade inte lika frekvent som diskurs i socialt arbete för snart 15 år sedan, så kan vi se hur hans resonemang om möjligheter för förändring är högst relevant även i frågor om skillnadstänk och hur vi gör kön. För det är i relationen mellan socialarbetaren och barn, unga och deras familjer som vi finner en god jordmån för en positiv förändring. Projektets resultat utgår mestadels från de förhållningssätt eller från bemötande som äger rum mellan socialarbetare och deras klienter eller mellan lärare och elever och det framgår med största tydlighet att det finns mycket som behöver lyftas fram i ljuset när det gäller förändringen av de könade tankestrukturer som präglar arbetet. Morén formulerar sig sålunda

What is often concealed is the importance of the social worker – client relationship in making human and societal change possible. Unveiled, social work not only is beautiful – social work is also an adventure (a.a., s. 166).

Projektets studier om socialtjänstens arbete har i huvudsak undersökt utredningar om barn och unga utifrån några olika perspektiv. Eva Friis (2003, s. 75) skriver, i en rättssociologisk avhandling,

Ändamålet med barnavårdsutredningar är att de skall sammanställa underlag för att bedöma om barnet och dess familj är i behov av insats, och i så fall vilken insats som bäst kan hjälpa. Dessa frågor skall avgöras på basis av en *helhetssyn* på familjens problemsituation. Kravet på en allsidig belysning är inte ett självändamål utan har att göra med utredningsarbetets *effektivitet*.

De ska framför allt ge nämnden ett tillförlitligt beslutsunderlag och utgöra grund för planering och genomförande av relevant behandling. Den helhetssyn som nämns här är tillräckligt skäl för att ett könsmedvetet perspektiv ska ha sin självklara plats i utredningen. I de här ingående studierna är det framför allt frågan om hur socialarbetarna – aktörerna – gör kön i utredningarna, som är av intresse.

Det finns i regel institutionaliserade föreställningar om hur utredningsarbetet ska genomföras, men dessa tar sällan hänsyn till könsmedvetna ställningstaganden, vilket bland annat framgår i projektet. Forskningscirkelarna i Kalmar, Dalarna och Uppsala redovisar intressanta resultat, som också i viss mån överraskat deltagarna som granskat sitt eget och kollegornas arbete. Vilka slutsatser formulerades? Först det som vi sedan lång tid tillbaka är medvetna om, nämligen att utredningen mest är att likna vid en bevisföring som ska leda till ett omhändertagande enligt LVU. Detta innebär att positiva, skyddande eller könade faktorer i den unges liv får en undanskymd tillvaro i utredningssammanhang. Det finns få försök att hävda och skriva om de resurser och möjligheter som föräldrarna har. Lite tillspetsat kan man säga att på det viset gör myndighetsutövaren det lättare för sig själv i beslutsfattandet. Dessutom kommer den unge inte till tals i tillräcklig utsträckning medan däremot de professionella ges ett förhållandevis stort utrymme för spekulationer. Dessa avspeglar ett könstänkande som grundas på slitna schabloner om flickor och pojkar samt kvinnor och män (mödrar och fäder). Det handlar om könsmakt, om kvinnors underordning och flickors ansvar för pojkars sexualitet. Utredningarna vilar också på en traditionell moralisk (normerande) värdegrund, med väsensskillnader i fråga om flickor och kvinnor och pojkar och män.

I studiet av utredningar återfinns negativa värdeladdade begrepp som skiljer sig i fråga om flickor och pojkar, likaså om mödrar och fäder. Medan flickorna görs ansvariga för sina egna och ibland även för föräldrarnas tillkortakommanden – alltså som handlande subjekt – beskrivs pojkar som passiva och ”drabbade” av olika omständigheter. Flickorna skildras också i känslomässiga eller psykiatriska termer (utom när det gäller ADHD som framstår som en diagnos för pojkar snarare än

flickor) och framför allt i en moralisk och sexuell framställning. Detta överensstämmer med tidigare forskningsresultat (se t.ex. Andersson [1997], Hamreby [2004], samt Claezon & Hilde [2005]). Cirkeldeltagarna har överraskats av hur sexualitet beskrivs på olika sätt beroende på den unges kön. Flickorna får ta ansvar för sexuella handlingar, även då de faktiskt inte har möjlighet till det, man har funnit begrepp om flickor som "låter sig utnyttjas" i utredningarna. Tidigare undersökningar har också visat hur man gett flickor ansvar för våldtäktssituationer eller att de anklagats för att ha uppmuntrat pojkarna, man har till och med i utredningar och domslut konstaterat hur djärva urningar eller korta kjolar som flickan varit klädd i – utan att explicit nämna vad man menar, men det råder inga tvivel om den underliggande sexualmoraliska betydelsen (Wennstam, 2002).

I en studie citeras ur en utredning hur en flicka "umgås med äldre utländska killar" eller att en annan flicka "har en märkbar förtjusning i killar från sydligare länder" – implicit säger utredningen något om de här flickorna. Dessutom är det en flicka som har uttryckt hur ett invandrartätt område är toppen. I rapporten diskuteras detta i termer av hur "utländskhet görs". Det är således problematiskt att flickorna gillar vissa stadsdelar – antagligen så länge dessa inte är Lidingö, Johannesberg – eller Pajala! Underförstått finns flickornas sexualitet inbyggd i deras relationer till de här nämnda killarna – de som är annorlunda. Samtidigt som flickorna framställs som lättledda beskrivs de också som manipulerande och beräknande, de befinner sig på en balansgång mellan att vara lättpåverkade barn och ansvarstagande vuxna kvinnor. Något liknande förekommer inte i beskrivningen av pojkarna, de är ungdomar som man har ett visst överseende med. Överhuvudtaget är frågor om sexualitet inte aktuella när pojkar utreds. I den här studien har man lyft fram och diskuterat sexualitet och det något märkvärdiga i att ungdomarna alltid och på ett självklart sätt bedöms som heterosexuella. Studien fastslår att heteronormativiteten är total i de undersökta utredningarna. Flickor misstänkliggörs också om de har ett "onormalt" fritidsintresse som till exempel bilar och motorer, vilket utredaren kopplar till sexualitet (och de pojkar

som finns i dessa sammanhang). Flickornas intresse kan betraktas som ett normativt gränsöverskridande, Hamreby (2004) redogör för hur man historiskt har beskrivit hur frestelserna i samhället drabbade flickor och pojkar på olika sätt och där bilar och andra motorfordon utgjorde den största frestelsen för pojkar (för flickor var det dansbanor och nöjesliv som var en källa till frestelser). Studierna ger flera exempel på hur socialarbetarna gör kön via stereotypa könade bedömningar.

Kalmars studie redovisar två intressanta scheman som bygger på analysen av adjektiv och verb som används om flickor respektive pojkar i utredningar. De åskådliggör hur socialarbetare kan skriva (och tala) om kön i dokumentationen och är därmed en illustration till Connells (2002) uttalande om genusmönster och makt som utövas via vårt sätt att tala och skriva och som därmed befäster föreställningar. Det här visar på hur socialarbetarna gör kön på ett sätt som får vittgående konsekvenser för den unge som inte blir sedd som den individ hon faktiskt är. I förlängningen får seendet betydelse för behandlingen och dess resultat.

Textanalys har också använts för att undersöka hur socialarbetare (i utredningar) uttrycker sig om föräldrar – om mödrars respektive fäders föräldraförmåga. De omdömen som återges i Uppsalas studie återger socialarbetarnas uppfattningar om positiva respektive negativa mödrar och fäder, om mödrars respektive fäders hälsa. Dessa visar bland annat hur positivt fäder beskrivs när de tar sitt föräldraansvar, något som förefaller mera naturligt när det gäller mödrar. Däremot är omdömena om missbrukande föräldrar ganska likartade för båda föräldrarna. När det gäller konflikter eller våld i familjen framgår det tydligt att det är kvinnans ansvar att skydda barnen. Omdömena återfinns i tabellform i studien och visar på ett traditionellt stereotypt könsperspektiv, som förstås också speglar rådande könsmaktstrukturer.

Mödrars respektive fäders engagemang för att ge sina barn tillfälle att delta i gruppverksamhet varierar också, liksom könsfördelningen av deltagande flickor och pojkar. I lågstadiegruppen är fördelningen mellan flickor och pojkar ganska jämn, i mellanstadiegruppen är det övervägande pojkar, medan de äldsta grupperna i huvudsak består av flickor, som ofta söker hjälp

själva. En tolkning som görs i studien är att de små barnen uppmärksammas oftare utifrån sina behov av stöd när föräldrarna inte räcker till.

Man visar i tabellform på hur könsfördelningen ser ut beroende på föräldrarnas problematik. Det visar sig att det i huvudsak är mödrarna som tar initiativ och söker hjälp, och följaktligen få fäder som är med barnet vid första besöket. Frånvaron av fäder överraskade personalgruppen och tolkas som synen på moderskapet kopplat till föräldraansvar är normativt och medför att man inte uppmärksammat fädernas brist på delaktighet.

Studierna visar att i socialtjänstens barnavårdsutredningar är det traditionella föreställningar om kön och familj som framträder. Moderskapsnormen är förenad med ansvar och omsorg medan fadern ofta är marginaliserad. Man kan också uttrycka det med Ann Heberlein (2008, s. 10) ”Ansvar handlar i grund och botten om att *svara an* alltså att svara på de krav som ställs på oss” – studierna i projektet visar att mödrarna svarar an på föräldraskapets krav medan fäderna är ansvarsbefriade. Eller abdikerar från sitt ansvar.

I Dalarnas forskningscirkel konstaterar man att det finns mycket forskning och undersökningar om moderskapet medan ytterst få studier behandlar faderskapet (de befintliga behandlar främst frågan om frånvarande fäder). Vid studiet av utredningar fann man att fysiska, moraliska och emotionella omsorgsbrister hos mödrarna i antal vida översteg dokumenterade brister hos fäderna. Men vid närmare granskning stod det klart att fäderna helt enkelt inte deltagit i utredningsarbetet, skälen till detta var flera, allt ifrån att de inte hade några problem till att de inte ”fanns med i bilden”. Om utredningen lett till ett omhändertagande av barnet ska föräldrarna erbjudas stöd, vilket inte förekom i de fyra undersökta kommunerna. Man konstaterar att grunden för ett könsmedvetet föräldrastöd måste utvecklas från barnavårdsutredningar som är genomförda utifrån ett medvetet könstänkande.

Francesca Östberg, Eva Wählander och Pia Milton (2000) visar i sin studie av utredningar att det finns stora variationer i bedömningar dels mellan socialarbetarna, dels mellan olika verk-

samheter inom socialtjänsten. Utredningsarbetet kan också ha intentioner antingen som informationssökande eller som förändringsverktyg. Oavsett syfte visar deras studie

...att även ett formellt begrepp som utredning, där det faktiskt finns riktlinjer för vad den ska innehålla, får olika innehåll och användning (a.a., s. 67).

Författarna har inte studerat hur könsperspektivet används, men det är inte svårt att se att deras uttalande också kan stå för innehållet i de här beskrivna utredningarna. Beroende på hänsynstagandet till flickors och pojkars, mödrars och fäders skilda villkor kan utredningarna få mycket varierande resultat och konsekvenser.

Utredningarna som studerats i projektet ger upphov till vidare frågor, inte minst aktualiseras frågan om noggrannhet – hur tillförlitliga är utredningarna? Hur hade de sett ut om de genomförts med ett könsmedvetet sätt? Vilka konsekvenser hade detta fått? Detta är frågor som vi inte kan besvara utifrån projektet, men som vi har med oss i det framtida arbetet med barn och familjer.

Socialtjänstens arbete med barn och unga och deras familjer är ett grannliga arbete som ställer stora krav på den enskilde socialarbetaren. Det är ett arbete med många och oklara förutsättningar. Tham (2008) visar i sin avhandling att det inte är ovanligt att man har ett dåligt professionellt självförtroende och att det finns en obalans mellan socialarbetarnas ansträngning och belöning, alltså den uppskattning för arbetsinsatserna som behövs. Det som är bekymmersamt när det gäller barnavården med dess inverkan på barn och familjer är Thams konstaterande att barnavården förefaller vara ett ingångsyrke. Förutsättningarna för ett kvalificerat socialt arbete med barn och unga kräver, inte endast könsmedvetenhet, utan även omfattande kunskap och erfarenhet när det gäller dessa grannliga bedömningar och beslut.

Det hoppfulla är att det existerar ett handlingsutrymme. Claezon (2004) diskuterar det sociala arbetet med barn och unga och dess möjligheter och omöjligheter och konstaterar att det finns både engagemang och möjligheter om man ser till den enskilda socialarbetaren och hennes vilja och förmåga. Möjlig-

heterna föds ur samspelet mellan socialarbetaren och barnet eller familjen, något som vi också kan skönja i projektet. Omöjligheterna får ofta förtecken av ekonomi, politiska beslut och organisatoriska hinder. Börjeson (2008, s. 360) formulerar sig kring organiseringen av arbetet, tankar som vi ser som giltiga för samtliga studier i projektet,

Den viktiga förutsättningen för att det sociala arbetet ska genom-
syrras av ett inlevelsefullt möte mellan människor är *hur det sociala
arbetet organiseras*, vilket bemötande av klienten som ”belönas”, hur
mycket stöd man får – i arbetsgruppen och av arbetsledningen –
för att ta klientens parti i kamp mot tillvarons jävligheter.”

Socialt fältarbete

Socialt fältarbete är förstås en del av socialtjänstens ansvar, men det förekommer i en annan kontext. Enligt Rif, Riksförbundet för fältarbete (www.rif.o.se 2008-05-14) är fältarbetet en specialiserad funktion inom socialt arbete, som bygger på frivilliga relationer och som är beroende av ungdomarnas förtroende. Det är enligt Rif, framför allt förankringen i offentliga ungdomsmiljöer som skiljer fältarbetet från annat ungdomsarbete inom det sociala arbetet. Det uppsökande arbetet är grunden i fältarbetet och man förutsätter att fältarbetaren arbetar på tre nivåer: samhälls- grupp och individnivå. Fältarbetaren ska alltså arbeta strukturinriktat, förebyggande och behandlande och Rif betonar vikten av att arbetet förs på alla nivåer för att erbjuda insatser av olika slag med intentionen att förhindra sociala problem.

Syftet är att få kontakt med ungdomar som utsätter sig själva eller andra för riskbeteenden, det är med andra ord en förebyggande verksamhet med inriktning på ”normbrytande beteende”. Det finns förstås olika definitioner på vad som är ett normbrytande beteende, något som också är beroende av tid och olika samhällsdiskurser (se Hamreby, 2004), men generellt inbegriper det både ett aggressivt och ett icke-aggressivt beteende mot människor och djur. Som exempel på det förra kan nämnas allvarliga brott som knivdåd och sexuella övergrepp och det

icke-aggressiva kan innebära skolk, snatterier och motstånd mot föräldrarnas regler. I fältarbetarnas studier beskriver de syftet med sitt arbete som att ”bryta mönster och visa på alternativ”.

Fältarbetarna arbetar alltså annorlunda än de socialarbetare som finns på socialkontoren. I fältarbetarnas uppdrag ingår att vara förebilder eller rollmodeller för ungdomarna och hjälpa dem till rätta i olika samhällssammanhang. En viktig uppgift är att söka upp ungdomarna och att försöka skapa relationer med dem som en grund för den förändring av deras beteende som anses vara nödvändig. Vilka är då dessa ungdomar – flickor eller pojkar? Det visar sig att fältarbetarna har mest kontakt med pojkar, i den ena studien är 70 procent pojkar och endast 30 procent flickor, detta initierade frågan om flickorna inte befann sig i det offentliga rummet i lika hög grad som pojkarna eller om de var osedda av fältarbetarna. Även i den andra studien, som är en diskursanalys, (man undersöker hur fältarbetare talar om kön) är könsfördelningen snedvriden när man talar om vilka ungdomar man möter. Detta förekommer, trots en uttalad strävan efter ett jämställt fältarbete. Det är intressant att notera att när fältarbetarna beskriver sitt förhållningssätt till ungdomarna framkommer traditionellt könade mönster, som att man i mötet med pojkarna ska vara ”gränssättande och tydlig” och mötet med flickorna ska präglas av ”inkännande och öppenhet”. Den rådande diskursen visar på könsbundna förebilder, pojkar behöver manliga förebilder och flickor kvinnliga förebilder. Men det som överraskar är att det tycks finnas en underförstådd norm som innebär att fältarbetet främst riktar sig mot pojkarna. Det finns emellertid ett uttalat behov av att utveckla ett könsmedvetet fältarbete. Man poängterar också att det inte räcker med könsperspektiv i arbetet, detta behöver kompletteras med klass och etnicitet. Dessutom talar fältarbetarna om nödvändigheten av att lyfta blicken från det individuella arbetet med ungdomarna, för att i stället se till de förhärskande strukturer som styr och som visar på möjligheter eller begränsningar för den enskilda flickan eller pojken.

Fältarbetet har stora möjligheter att förebygga utvecklingen av riskbeteenden och att visa flickorna och pojkarna på alternativa handlingar – att skapa positiva vändpunkter. I Rif:s riktlinjer

(a.a., 2008) som ger en utmärkt definition av fältarbetet står att läsa

För att förstå ungdomar och de möjligheter och svårigheter det innebär att växa upp i dag krävs bl.a. kunskaper i socialisationsteori, utvecklingspsykologi, samtalsmetodik och grupprocesser och ungdomskulturer.

Det sexsidiga dokumentet nämner emellertid inte någonting om vikten av könsmedvetna tolkningsramar i fältarbetet. En positiv tolkning av detta skulle kunna vara att det implicit ingår i de uppräknade kompetensområdena ovan – men samtidigt är det troligt att arbetet skulle vinna på ett explicit uttryckt könsperspektiv. Till ledning för fältarbetarna och till gagn för flickorna och pojkarna.

Projektet har visat på en möjlig vidareutveckling av arbetet genom att uppmärksamma de könade mönster som förekommer, vilka kräver självreflektion och observans hos de socialarbetare som finns i ungdomarnas miljöer. En av studierna avslutas med konstaterandet att frågorna om genus och vilka målgrupper man riktar sig mot, måste ständigt hållas aktuella och alltid finnas på dagordningen.

Förskola, skola och fritidshem

Pedagoger har en nyckelroll i såväl förskola som skola och fritidshem, det är en roll som förknippas med barnets identitetsutveckling där könsaspekter har sin givna plats. Det är inte svårt att se deras arbete som en viktig aspekt av socialt arbete med barn och unga, i synnerhet med tanke på deras kontinuerliga kontakter med barnen och inverkan på deras utveckling som individer i ett föränderligt samhälle.

Det finns olika styrdokument för pedagogernas arbete, läroplaner och jämställdhetsplaner, en del har även handlingsplaner som utformas så att de ska främja jämställdheten mellan flickor och pojkar. Deltagarna i projektet är genuspedagoger och en av dem talar om sitt arbete som gränsöverskridande – att sudda ut gränserna mellan det manliga och kvinnliga och ge barnen

möjligheter till nya erfarenheter av könstänkande. Detta utifrån erfarenheten att pedagoger alltid är delaktiga i överföringen av traditionella könsmönster och att skapa och återskapa genus. Inom skolans värld talar man om jämställdhet och solidaritet och det är en del av genuspedagogernas uppgifter att utveckla genus-tänkandet och öka graden av jämställdhet.

Det är en utmaning att arbeta med jämställdhetsfrågor, det handlar om att arbeta med förändring av attityder och värderingar dels hos pedagogerna själva (att bli könsmedveten), dels hos barnen och deras föräldrar. För pedagogerna handlar det om att bli medveten om de egna könsnormerna och därefter förmedla relevant könad kunskap vidare till barnen. I förskolestudien konstateras att det finns vilja och en viss medvetenhet hos pedagogerna, men att det fortfarande finns mycket att utveckla i arbetet för jämställdhet. I skolans styrdokument står att läsa att förutom jämställdhet ska skolan förmedla solidaritet med svaga och utsatta individer.

Att pojkar får mer av pedagogernas tid än flickor är ett välkänt fenomen inom skolforskningen. Men intervjuerna i en av studierna visar också på en vilja att förbättra förhållningssättet både till flickor och pojkar, man arbetar aktivt på att förändra sitt bemötande, inte bara av barnen utan även av föräldrarna. Författarna menar att varje skolas mål för jämställdhetsarbetet behöver definieras och förhandlas för att bygga upp en gemensam värdegrund. Jämställdhet, värdegrund och solidaritet är frekventa begrepp i de här studierna.

I en av studierna har ett flertal elever besvarat en enkät som syftar till att undersöka hur eleverna uppfattar sin situation sett ur ett jämställdhetsperspektiv. Man refererar till läroplanens fokus på lärarnas bedömning och bemötande av eleverna, där det bärande begreppet är ”att motverka traditionella könsmönster”. Här finns således ett dokument som tydligt och klart fastslår riktningen för jämställdhet, eller ett könsperspektiv. Man konstaterar att i värdegrundsarbetet får flickor och pojkar kunskap om jämställdhet och om flickors och pojkars lika värde. Där emot är kunskapen om etnicitetsfrågor eftersatt.

När det gäller förekomsten av kränkande behandling och trakasserier så är den, enligt enkäten, nästan obefintlig i årskurs-

erna 4–5, för att öka i årskurserna 6–9 och sedan minska på gymnasiet. När dessa kränkningar och provokationer förekommer framstår en stor skillnad mellan flickor och pojkar. Flickorna blir i högre grad utfryssta och utsatta för ryktesspridning via nätet medan pojkarna blir utsatta för fysiskt våld och hot. Detta upplevs som könade kroppsliga markörer av ungdomarna, där flickorna finner sig otillräckliga när det gäller att leva upp till aktuella kroppsideal och pojkarna anser att de saknar tillräcklig kroppsstyrka. Författarna poängterar svårigheterna med att mäta jämställdhet eftersom det rätteligen handlar om att mäta bakomliggande attityder och värderingar. Hur vi – och eleverna – gör kön handlar både om tanke, ord och handling och man får vara beredd på att förändring är ett tidskrävande arbete. Det räcker inte med att eleverna får kunskap om jämställdhet, man konstaterar i studien att det krävs också att vilja – och att våga förändra traditionella könsmonster. Att skolan i så hög grad uppmärksammat det här behovet är att se som ett första viktigt steg på vägen.

Barn- och ungdomspsykiatri

Psykosocialt arbete är en del av barn- och ungdomspsykiatriens (BUP) verksamhetsområde. Oftast utförs det av yrkesgruppen kuratorer (socionomer) som till övervägande del består av kvinnor. Den BUP-enhet som ingår i projektets studie har åtta kuratorer, samtliga är kvinnor. Deras arbetsuppgift består i huvudsak av att ha kontakt med föräldrarna till de barn och ungdomar som är aktuella. Kuratorns arbetsuppgift anses som en viktig förutsättning för att kunna bedriva ett framgångsrikt arbete med barnen – och för det familjeperspektiv som med nödvändighet krävs för behandlingen ska vara meningsfull. Barnen och föräldrarna ingår i ett eget nätverk vilket sedan utvidgas till släkten och externa nätverk som skolan, fritidsaktiviteter och andra verksamheter som människorna ingår i. Kuratorerna ser familjen i detta större sammanhang där föräldrarna anses vara en viktig resurs i diagnostiserings-, utrednings- och behandlingsarbetet. Här uppstår den könade fråga som studien studerat: hur blir

mödrar respektive fäder bemötta av kuratorerna – hur ser bilden av ett könstänkande ut?

Inte överraskande visar det sig att kuratorerna, trots att de anser att de reflekterar kring könsperspektiv, har sin utgångspunkt i mödrars betydelse i barns liv. De reagerar mer om modern inte deltar i behandlingen än om fadern uteblir och man ser modern som den som har ansvaret för det mesta som rör barnens vardag och uppfostran. Men det finns också någon som menar att hon bemöter föräldrarna utifrån ett individperspektiv och inte utifrån kön. Det är emellertid oftast mödrarna som kontaktar BUP och mestadels också de som har den kontinuerliga kontakten med kuratorerna. Studien visar hur moderskapet fortfarande är den norm som vägleder kuratorernas arbete med barn och föräldrar.

Inom BUP pågår ett värdegrundsarbete och förhoppningen som uttalas i studien är att denna ska uppmärksamma det utbildningsbehov som är påtagligt när det gäller könsperspektiv på arbetet med barn och deras familjer. Man önskar en ökad medvetenhet genom att granska arbetet och diskutera hur man tänker kring kön och gör skillnad i arbetet med mödrar och fäder.

Gemensamma mönster och föreställningar

Den uppmärksamma läsaren har naturligtvis redan identifierat de återkommande mönster som finns i studiernas resultat. Det finns många likheter i de olika studierna som ändå arbetat oberoende av varandra. Vi lever alla i könade strukturer och det har blivit tydligt gjort för projektets deltagare och i de reflektioner och resultat som redovisas. Det som är särskilt uppenbart är de könsmaktstrukturer som gör sig gällande i alla studierna.

Fortfarande är det stor skillnad i bemötandet av flickor respektive pojkar, vilket är ett genomgående mönster i projektet. Flickor, liksom kvinnor/mödrar psykologiseras på ett sätt som är främmande när det gäller pojkar. Flickor, liksom mödrar, görs ansvariga för sina och andras handlingar medan pojkar och fäder tycks vara ansvarsbefriade. Detta framträder till exempel när det

gäller sexualitet och moraliska frågor. Sexualitet är överhuvudtaget något som endast nämns i utredningar när det gäller bedömningen av flickors beteenden. Det finns en normativitet inom det sociala arbetet som tycks vara grundat på ytterst stereotypa könade tankemönster – och detta är uppenbart genom hela projektet, inte minst blir det tydligt genom användandet av olika moraliska koder för könade kategoriseringar av flickor respektive pojkar. Skillnadstänkandet som grundar sig på biologiska könsskillnader (som något naturligt och essentiellt) får konsekvenser för hur flickor och pojkar eller mödrar och fäder blir bemötta och hur interventionerna gestaltar sig. Vi förespråkar ett skillnadstänkande som i stället etableras utifrån individernas villkor.

Ett mönster – könstänkande – som upprepas i skolvärlden, i fältarbetet och inom socialtjänsten är hur pojkarna får företräde framför flickorna när det gäller uppmärksamhet av olika slag. Vilka signaler ger vi därmed pojkarna när det gäller jämställdhet?

Föreställningarna om flickor och pojkar är också gemensamma för flera av studierna, en är att pojkar behöver gränsättning medan mötet med flickorna präglas av inkännande. Flickor tillskrivs egenskaper som manipulativa och omoraliska medan pojkar är aktiva och mer oproblematiska. Flickorna bedöms efter en psykopatologisk diskurs, alltså på en psykisk nivå som genast gör deras problem allvarigare än pojkarnas. Detta har tidigare beskrivits i Claezons & Hiltes (2005) rapport om institutionsvården och är tydligen en mycket seglivad myt eller föreställning, oavsett vem som bedömer dem. Normen är manlig och i relation till den blir flickorna underordnade. Kön görs.

Ett annat tydligt mönster framträder när det gäller mödrars respektive fäders föräldraskap och deras föräldraroller. Det är moderskapet – moderskapandet – som står i förgrunden dels när det gäller att ta ansvar för och skydda barnen, dels när föräldraskapet brister. Moderskapsdiskursen har en lång historia, vars ”mönster” vi känner igen och som sammanfaller med de bilder som projektet illustrerar. Att moderskapsbegreppet kräver en könad analys visar Annelie Björkhagen Turesson (2008) i sin genomgång av tre diskursiva inriktningar om hur moderskapet blivit betraktat genom tiderna: modercentrering, decentrerat

moderskap och det senmoderna reflexiva moderskapet. I artikeln visar hon på behovet av att reflektera kring det sociala arbetets interventioner och dess konsekvenser för den enskilde individen och påminner också om vikten av att synliggöra maktstrukturer och könsmönster som är nedbrytande för modern och för familjen som helhet. Dessa könsmönster förekommer frekvent i studierna, det är modern som tar initiativ och söker hjälp för barnen och det är modern som de professionella främst vänder sig till när det gäller föräldraskap. När fäder vid något tillfälle visar på sitt föräldraansvar beskrivs de i mycket positiva ordalag – för företeelser som anses som självklara när det gäller mödrar. Ulf Hyvönen (1993) som skriver om barns fadersbild reflekterar kring det moderna familjesystemet och de gamla förebilder för föräldraroller som fortfarande aktualiseras, trots att de inte längre är adekvata, han konkluderar

Att vara förälder i dag är att vara inbegripen i intensiva kommunikativa processer och de gamla auktoritetsmodellerna är knappast längre gångbara som normgivare för föräldraskapet. (a.a., s. 168)

Ett annat mönster – eller snarare icke-mönster – är avsaknaden av andra perspektiv än det heteronormativa. I en av rapporterna problematiseras emellertid det faktum att professionella som arbetar med barn och unga tycks ta för givet att de är heterosexuella. Vi ser också hur de formulerar sin oro över flickor som umgås med pojkar (äldre eller utländska). I de enstaka fall då pojkars sexualitet överhuvudtaget nämns förutsätter man att den är riktad mot det motsatta könet. I fråga om sexualitet blir sexuella läggningar som inte är heterosexuella osedda, alla döms efter en och samma heterosexuella matris.

Detsamma gäller föräldraskap. Föräldrar antas, som en självklarhet, bestå av en kvinna och en man. Hyvönen (1993) menar att lagen tillsammans med idéer och ideal genomsyrar människors tankesätt om föräldraskap på ett sätt som bidrar till något mer eller mindre självklart.

Det avspeglar alltså i första hand ett slags idealiskt, förebildligt förhållande snarare än en faktisk realitet, vilket betyder att man kan utgå ifrån att många människors vardagsliv avviker från detta idealiska. Däremot kan man anta att det också i vardagslivet finns

en strävan efter att det ska närma sig detta ideal. Inte minst utifrån de förväntningar eller krav man upplever från omgivningen. (a.a., s. 163)

Samkönade föräldrar förekommer inte, varken praktiskt eller som en teoretisk tänkbarhet, i någon av studierna eller intervjuerna. Men det diskuteras av en del cirkeldeltagare som en möjlighet och som en påminnelse om den alltför traditionella förankring av familjebegreppet som gör sig gällande i det sociala arbetet.

Mycket har redan sagts om de könade mönster som studierna blottat i fråga om förhållningssätt och bemötande. Genussystemets logik som bland annat inrymmer könsmaktstrukturer där det manliga är norm behöver fortfarande lyftas fram, utmanas – och upplösas. Cirkeldeltagarna har en gemensam upplevelse av att det krävs tid för eftertanke och vidareutbildning i könsperspektiv i socialt arbete med barn och unga, att det är nödvändigt med ett förändringsarbete – och att det bör få ta tid.

Könsmedvetet socialt arbete?

Det är ganska enkelt att formulera projektets viktigaste slutsats: vi behöver utveckla ett bättre och mer nyanserat könstänkande i det sociala arbetet med barn, unga och familjer!

Det här kapitlets smakprov på socialt arbete med barn, unga och deras familjer innehåller kanske inte några direkta nyheter för den läsare som är insatt i det sociala arbetet, men även om man tror sig vara könsmedveten överraskar ändå alla de könade stereotyper som fortfarande är utbredda – ja nästan dominerande – inom socialt arbete med barn och familjer (så som det gestaltar sig i föreliggande projekt). För cirkeldeltagarna, som granskat sitt eget arbete, har projektet som helhet blivit en ”ögonöppnare”, något som en av reflektörerna kommenterade på följande vis: ”När man väl har öppnat ögonen så går det inte att sluta dem igen”. Med andra ord, de upplevelser och den kunskap om könsgörandet som deltagarna tillgodogjort sig kommer att finnas vid deras sida i framtida möten med barn och

deras familjer. Förhoppningsvis kommer den nyvunna kunskapen också att spridas som ringar på vattnet till kollegor och ut i organisationerna. Alla behöver vi arbeta med de djupt inrotade samhällsdiskurserna och se till individen i stället för till könet – och minska avståndet mellan retorik och praktik.

Har projektets frågeställningar besvarats?

Frågan huruvida föreställningar om flickor och pojkar är könsbestämda har besvarats med ett bestämt Ja. Detta har visat sig på flera olika sätt, som alla finns beskrivna i boken, egentligen på flera ställen eftersom det är en slutsats som alla studierna har framhållit och ofta överraskats av. Konsekvenserna skildras till exempel i skolsammanhang där pojkarna får mer uppmärksamhet, liksom de får av fältarbetarna. Flickorna bedöms efter en tolkningsmatris med psykologiska förtecken och riskerar därmed att bli underordnade normen som i regel är manlig. I samtliga studier finner vi exempel på schablonmässiga könade kategoriseringar av kvinnligt och manligt.

Frågan om socialarbetares förhållningssätt till flickor och pojkar menar vi också har besvarats. Det är tydligt att sociala konstruktioner där flickor och pojkar identifieras och bedöms utifrån könsbestämda normer och moraliska föreställningar om kön, fortfarande är vedertaget i det sociala arbete som projektet granskat. De könsbundna föreställningarna är seglivade och inverkar på det sociala arbetets praktik – där flickor och pojkar bedöms och behandlas utifrån kön och inte utifrån sina villkor och egenskaper. Det här tycks vara ett förhållningssätt som finns inbyggt i bemötandet, inte endast i historisk tid utan även i nutid. Risker är att det sociala arbetet med barn och unga skapar och återskapar flickorna och pojkarna som könade identiteter.

När det gäller den tredje frågan kan vi inte presentera konkreta resultat, eftersom inte någon av studierna har gjort en konsekvensanalys. Däremot är det, med ledning av projektet, inte svårt att skönja konsekvenserna av arbetet där könsperspektiv – och intersektionalitet – mest lyser med sin frånvaro. De reflektioner som samtliga studier har dokumenterat talar också ett tydligt språk, man blir överraskad när man upptäckt hur kön görs – och hur skillnad görs – och vilka tänkbara följder detta får för flickor och pojkar och deras familjer. Om de biologiska

aspekterna av kön får företrädare framför de sociala villkor som råder för individen så uppstår det som Elvin-Nowak & Thomsson (2003, s. 125) formulerar

Vi ”gör kön” av biologin och biologin används för att rättfärdiga normer i samhället som utesluter kvinnor och ursäktar män.

Hamreby (2004) undrar om det traditionella skillnadstänkandet, i synen på kvinnligt och manligt, som är utmärkande för socialt arbete i ett historiskt perspektiv fortfarande är giltigt. Vårt svar blir ”ja tyvärr”, med reservationen för att vi ändå kommit en bit på väg i det könsmedvetna tänkandet, vilket det här projektet vittnar om.

Det inre och yttre motståndet har identifierats och skärskådats och det har blivit uppenbart för samtliga deltagare i projektet hur kön genomsyrar det sociala livet. Könsperspektivet i socialt arbete med barn och unga postrar på uppmärksamhet – att göra kön, att göra skillnad. Vi har just rest oss från startgropen och fortsätter loppet var och en på sitt håll.

Del II

Kapitel 6. Forskningscirkeln – en mötesplats

Förtrogenhetskunskap och forskning ingår partnerskap

Kvalitetsutveckling genom erfarenhetsutbyte heter en rapport av Leila Billquist (2001), en titel som skildrar forskningscirkelns innersta kärna och som samtidigt är en beskrivning av det arbete som genomförts i våra fem forskningscirklar. I Billquists rapport säger en socialsekreterare att det är alltför lätt att ”bli hemmablind”. Liknande reflektioner förekommer i studierna i föreliggande projekt, vilket framgår med tydlighet i Del III. Kunskapsutvecklingen sker i interaktion mellan deltagarna samt mellan praktiker och forskare, där var och en bidrar med sina kunskaper och erfarenheter. Den omvittnade hemmablindheten krackelerar när den möter ny kunskap och alternativa förhållningssätt. I det optimala fallet uppstår ett partnerskap där alla lär av alla. Vi vågar påstå att vi har tagit ett viktigt steg på den vägen och kommer förhoppningsvis att från dessa första stapplande steg snart nog ta medvetna kliv framåt när det gäller könsperspektiv i socialt arbete med barn och unga.

Eva Britt Lönnback, en av cirkelledarna i vårt projekt, har tillsammans med Franscesca Östberg skrivit en rapport (2007) som utgår från sex års erfarenhet från arbetet med forskningscirklar på FoU-enheten i Stockholm. I inledningen nämns att de

prövat olika metoder för hur erfarenhetskunskap (praktik) och vetenskaplig kunskap (forskning) kan föras samman. Den form som varit mest framgångsrik har varit forskningscirkeln.

Lönnbacks erfarenhet från detta arbete har naturligtvis tillvaratagits i våra diskussioner och gagnat vårt projekt. I rapporten beskriver författarna tre olika former av forskningscirklar: 1) Cirklar för kunskapsfördjupning som syftar till att reflektera

och sätta in frågor i större sammanhang och som anknyter till aktuell forskning. 2) Cirklar i verksamhetsnära forskning, uppföljning och egenutvärdering inriktas på utvärdering och handledning i olika projekt för att introducera relevanta metoder till deltagarna inför kommande analyser av det egna arbetet. 3) Cirklar i utvecklingsarbete som ska bidra till ökad kunskap, oftast inom en arbetsgrupp eller ett verksamhetsområde. Kunskapsutvecklingen förväntas bidra till förändring och omorganisering av arbetet. Beskrivningen och exemplen från dessa tre former av forskningscirklar är givande läsning och fungerar utmärkt som förberedelse för arbetet i en cirkel. Hur ska man då karakterisera de forskningscirklar som ingått i föreliggande projekt? Några klara avgränsningar mellan de tre ovanstående definitionerna är svåra att utkristallisera eftersom de olika studierna har varierande inriktningar – sammanlagt representerar de alla tre formerna, vilket framgår av presentationen i Del III. Det som emellertid är gemensamt är den kunskapsfördjupning som nämns i punkt 1). Ett av kännetecknen för projektet i helhet är deltagarnas egna önskemål om vad som ska studeras och valet av metodologiskt tillvägagångssätt – så länge som det övergripande syftet uppfylls.

Forskningscirkklarna har varit en mötesplats där praktiker och forskare studerat det könade sociala arbetet med barn och unga för att gemensamt identifiera behovet av kunskapsutveckling inom ämnesområdet. Man har – gemensamt – skapat sig en uppfattning om vad som är angeläget att vidareutveckla och hur man kan undersöka vilka konsekvenser olika könsperspektiv får för klienterna eller eleverna. Deltagarnas egna erfarenheter är en viktig kunskapskälla som under vetenskaplig ledning fått möta relevant forskning inom ämnesområdet. I detta möte, i dialogen mellan praktiker och forskare ska frågeställningarna avgränsas och problemet formuleras. Värdet av forskningscirkeln ligger i ett konstruktivt tillvaratagande av deltagarnas erfarenheter och förtrogenhetskunskap, men också den vetenskapliga granskning av denna som forskarna bidrar med. Gemensamt lyfter man fram den ”tysta kunskapen”, med vilken man förhoppningsvis kan producera ny kunskap som kan åstadkomma förändring – hos deltagarna, men också som ringar på vattnet inom respektive verksamhetsområden och arbetsgrupper. Det partnerskap som

praktik och forskning ingår benämns ofta ”praktiknära forskning” – och är ett kännetecken för forskningscirkel och FoU-verksamhet. Sålunda är ”gemensamt” ett nyckelbegrepp vid beskrivningen av forskningscirkeln och dess arbetsmetod. Men – och det är ett viktigt tillägg – lärandet i mötet är ömsesidigt, inte sällan saknar forskarna praktisk erfarenhet (eller så är den avlägsen i tid och från sammanhang som är mindre relevanta i dag) och får därmed tillgång till dagsfräsch information om det sociala arbetet inom olika ämnesområden. Det är således gemensamt som man närmar sig frågeställningarna, sätter ord på dem och gör tolkningar.

Erfarenhetsutbyte

Erfarenhetsutbytet är en del av den läroprocess som kontinuerligt pågått i forskningscirkelarna. Att möta andra inom den egna professionen i diskussioner om svåra frågor relaterade till ”att göra kön” har bidragit till kunskapsutvecklingen. Cirkelledarna har deltagit i samtalet men också haft rollen att leda diskussionen och reflektera kring denna. Det har också förekommit föreläsningar, men det huvudsakliga arbetet har genomförts av deltagarna själv. I forskningscirkeln har deltagarna haft möjlighet att reflektera över sina egna men också över kollegornas erfarenheter, vilket har medverkat till fördjupad kunskap – och fler frågor. Lönnback & Östberg (2007) menar att det är deltagarnas frågor och erfarenheter som utgör grunden för forskningscirkeln. Som illustration har författarna konstruerat en ”FoU-cirkelns livslinje” som utgår från deltagarnas forskande frågor om ett visst tema. I korthet utgår den från att deltagarna ställer de forskande frågorna och därefter hämtar och lyfter fram empiri som systematiseras. Efter detta anknyter man till aktuell forskning och söker svar på sina frågor. Slutligen bör deltagarna kunna granska befintliga resurser som t.ex. kunskap, erfarenhet, arbetets organisering och annat och föreslå nödvändiga förändringar. (a.a., s. 27 för fullständig skiss). Modellen har mycket gemensamt med en traditionell forskningsplan, den stora skillnaden är att forskningscirkelns arbete har erfarenheten i centrum

för den vidare kunskapsutvecklingen. Det är praktiker som ska forska om sitt arbete genom att närma sig forskningen och upptäcka nya handlingsmöjligheter i det vardagliga arbetet.

Även om deltagarna i projektets studier enats kring ett gemensamt tema och frågeställningar i relation till detta, bär de med sig erfarenheter från olika verksamhetsområden och arbetsorganisationer med de varierande organisationskulturer som detta innebär. Synliggjorda eller osynliga moraliska aspekter har också åskådliggjorts och varit föremål för reflektion. Deltagarnas möten med barn och unga sker också utifrån olika förutsättningar (en del är myndighetsföreträdare andra är pedagoger eller representanter för fritids- och fältarbete) och på olika arenor och har därmed berikat erfarenhetsutbytet och möjligheterna till kunskapsutveckling.

Praktikrelaterad forskning

Ett annat begrepp för praktikrelaterad forskning är *praktiknära forskning* vilket används av Lönnback & Östberg (2007) som menar att den skiljer sig från universitetsforskning såtillvida att den praktiknära forskningen (som pågår i FoU-cirklar) har till uppgift att studera (sociala) verksamheter och att dela med sig av resultatet med syftet att förändra och förbättra praktiken.

Den här typen av forskning har, enligt författarna, sin tydliga utgångspunkt i praktikens problem. Man kan uppfatta detta som en kritik mot universitetens forskning om det sociala arbetet – som en verksamhetsfrämmande aktivitet. Vi avhåller oss här från att fördjupa oss i debatten om klyftan mellan forskning och praktik och nöjer oss med att konstatera två saker: dels att forskningen inom socialt arbete, trots allt, innehåller en avsevärd andel forskning som med fog kan benämnas som praktikrelaterad, dels att FoU-enheter och forskningscirklar numera utgör ett stabilt brobygge mellan praktik och forskning. Det är också nödvändigt att professionella socialarbetare grundar sin praxis på etablerad kunskap om det sociala arbetets villkor och hur arbetets förhållningssätt, i det här fallet när det gäller könsperspektiv, fungerar under givna förutsättningar.

Den forskning om praxis som bedrivits i det här projektet har gett deltagarna/praktikerna möjlighet att själva studera de områden man är verksam inom. Ofta framhålls att detta bidrar till ett smidigt planeringsarbete eftersom praktikernas erfarenhet och kontakter medför att relevanta frågeställningar redan är förberedda samt att möjligheten för tillgång till empiri med hög validitet underlättas. Resultatet av att deltagarna själva gått in i forskningsprocessen kan också ses som en kompetenshöjande faktor. Olika samverkansformer med forskare har bildat en verksamhet, ett rum där samtliga deltagare har fått plats med sina tankar och reflektioner kring det professionella könade arbetet och om vardagslivets myter och fördomar. Samtidigt som forskningscirkeln har varit en tillfällig forskningsmiljö, där praktiker och forskare tillsammans under en kortare tidsperiod har vidgat sina respektive horisonter, kan vi konstatera att varje möte dem emellan också skapat nya förutsättningar för kunskapsprocessen. Även om kunskapen i en del avseenden skiljer sig från traditionell vetenskapssyn är den inte desto mindre relevant – det är av betydelse att de som ska använda kunskapen faktiskt själva har bidragit till kunskapsproduktionen och förhoppningsvis kommer de att sprida denna inom sina respektive arbetsområden.

Förutsättningar för deltagande i forskningscirkel

En av de slutsatser som Billquist (2001) nämner är att förutsättningarna för ett optimalt arbete i ett nätverk – eller som i vårt fall forskningscirkel – är att deltagarna själv valt att delta och att de upplever att de har tid och utrymme för detta. Det är också av stort värde att deltagarna får möjlighet att informera kollegor om det pågående arbetet och att de uttrycker sitt intresse för studierna. Vi har erfarit att det också är av vikt att deltagarna kontinuerligt kan närvara i cirkelarbetet och att detta är legitimerat från deras arbetsledare. De flesta av deltagarna har varit motiverade och anmält sitt intresse för deltagande i cirkeln medan andra har anmodats av sin chef att delta. Utan tvekan försvåras processen om en chef gett deltagare i uppdrag att delta i arbetet eller om man inte får avsatt tid för arbetet med forsknings-

cirkeln. Premisserna för rekrytering av deltagare är således en oerhört viktig faktor för genomförandet av cirkeln. Överhuvudtaget är deltagarnas egen motivation till arbetet den stimulans som får cirkeln att rotera. Det är särskilt värt att notera att samtliga deltagare har fullföljt sin medverkan i forskningscirkelarbetet.

Cirkelledarens roll är också av avgörande betydelse för arbetets framåtskridande och resultat. Vi har erfarenhet av cirkelledare med klara direktiv om tid och arvode, men också av cirkelledare som haft svårighet att få tid för förberedelser och ägna sig åt att leda cirkelns arbete. Kanske har förutsättningarna varit bäst för dem som varit externa ledare, de har rekryterats utifrån med klara mandat för arbetet och dess genomförande. Det tycks finnas en risk att de som är cirkelledare i sina egna verksamheter har svårare att prioritera cirkelarbetet när de ordinarie arbetsuppgifterna pockar på uppmärksamhet. I kapitel 9 återges cirkelledarnas reflektioner kring sin ledarroll och läroprocessen.

Kapitel 7. Läroprocessen – en självreflekterande resa

Det finns en positiv och nästan lustfylld anda i rapporteringen från de fem forskningscirkklarna. Flera av dem beskriver arbetet som en ”självreflekterande resa”, med andra ord har man i de olika cirkklarna studerat sitt eget arbete utifrån nya granskande positioner. Deltagarna har fått möjlighet att spegla sina erfarenheter från det sociala eller pedagogiska arbetet med barn och unga i forskningsrelaterade termer och teorier. Detta har för flertalet inneburit en upptäckt av nya infallsvinklar och ny förståelse för de konsekvenser som ett könat tankesätt kan medföra för flickors respektive pojkars villkor.

Hur har könsperspektivet presenterats och diskuterats?

Könsperspektivet har i huvudsak diskuterats utifrån de könade föreställningar vi bär med oss, i vardagen såväl som professionellt. Ett skillnadstänkande som grundar sig på individerna som biologiska varelser är inte ovanligt inom det sociala arbetet (se kapitel 3) och detta har utmanat deltagarna att i sina studier låta individens villkor träda i förgrunden för tolkningar och reflektioner – och att överskrida stereotyper i sina diskussioner.

Naturligtvis har den huvudsakliga frågan varit hur man gör kön i rollen som socialarbetare eller lärare och i relation till klienter och elever. Hur pass innesluten är man i attityder och i de omdömen som kommer att ligga till grund för beslut som på olika, ibland livsavgörande, sätt har konsekvenser för de personer som man möter. Möten som Hydén (2001) beskriver som asymmetriska i och med att de är organiserade på ett speciellt sätt där klienten har att följa socialarbetaren och svara på frågor som ses som nödvändiga för att få relevant hjälp. Det kan också

uttryckas som att de är asymmetriska i fråga om makt, där socialarbetaren eller läraren är överordnad klienten eller eleven. Det är dessutom ett möte som utgör underlag för beslutsfattande. Det är detta professionella möte – bemötande – som på olika sätt presenteras utifrån föreställningar om kön (via studiernas empiri) och som diskuteras i studierna.

Har könsperspektivet påverkat deltagarna i deras vardagsarbete?

För att besvara frågan krävs förstås ett längre tidsperspektiv, men projektet har i alla fall satt många frågor och tankar i rörelse, vilket inte minst framgår av de citat som står att läsa i studierna. Det är uppenbart att studierna lett till en större vakenhet för arbetsplatskulturens föreställningar om genusfrågor. Men, man har även uppmärksammat sin egen medverkan till det som man nämner som ”klyschor med utgångspunkt i kön” eller att man på ett omedvetet sätt varit könsblind i sitt arbete. Självreflektionen har lyft fram de tankemönster som man tidigare varit omedveten om och därmed startat ett nytt könat tänkande som leder till nya tolkningsmöjligheter och arbetssätt. Vid avslutningskonferensen sa en av deltagarna *Att runnsaka sig själv – att utmana sig själv, det är rätt häftigt*. Den här självkritiska hållningen vittnar om en ny könsmedvetenhet som troligtvis kommer att inverka på personens förhållningssätt i framtiden. Att hon inte var ensam om den här upplevelsen framkom då cirkelarna presenterade sina studier för varandra.

I de fall då man tagit med sig sin nyvunna kunskap till arbetsgruppen för att gemensamt diskutera könade frågor, har det fått positiva följder och någon av deltagarna menar att det var nästan omöjligt att avsluta den engagerande diskussionen. På det viset har det, genom de enskilda deltagarnas nya genusmedvetna blick, uppstått ringar på vattnet – eller mer konkret, skillnadstänkandet har spridit sig och en könad process kan ha påbörjats i arbetsgruppen.

Cirkelarbetet beskrivs av deltagarna som en ”ögonöppnare” när det gäller att bli varse hur föreställningar och bemötande

påverkar ett könat socialt arbete och dess konsekvenser för klienterna. De ”nya glasögonen” innebär ett kritiskt tänkande såväl som granskande av de omdömen man gör. Samtidigt är detta endast början på den process som startat med reflektioner kring hur man bemöter flickor och pojkar och kvinnor och män. I förskola och skola finns jämställdhetsplaner och man konstaterar att förändringsarbete måste få ta tid. Attityder och värderingar om kön är djupt rotade, men samtidigt har man nu, via studierna, sett vad som fungerar och vad som behöver förändras, på det viset har cirkelarbetet blivit ett hjälpmedel i utvecklingen av arbetet.

Hur har cirkelarnas resultat emottagits på respektive arbetsplats?

Vilka möjligheter har deltagarna att påverka utvecklingen av ett könat socialt arbete inom olika verksamheter? Bland deltagarna i skolstudierna finns dels genuspedagoger, dels pedagoger med politiska uppdrag att arbeta med jämställdhetsfrågor, för dem är det en huvudsaklig uppgift att reflektera kring könsperspektiv i förskola, skola och fritidshem. Deras arbete skiljer sig något från socialsekreterare eller kuratorer som, inte sällan, befinner sig i arbetsgrupper med traditionella och stereotypa bilder av flickor och pojkar. De som i cirkelarna arbetat med typfall, där den aktuella individens biologiska kön undanhållits, har senare tagit typfallen med till arbetsgruppen, där man har överraskats av hur utredningstexterna *gör kön* – med alla de konsekvenser som detta får för bedömningen av flickor respektive pojkar och de därpå följande villkoren. Utredningar om föräldrars omsorgsförmåga har också varit föremål för studier och även de visar på tydliga schablonmässiga mönster som sedan diskuterats i arbetsgrupper. Det som uppenbarats när deltagarna tagit sina resultat till sina arbetsgrupper är hur legitimitetsskapande dessa stereotyper blivit. Det är högst sannolikt att detta egentligen inte är någon nyhet för de professionella socialarbetarna eller lärarna – men det är tveklöst så att projektet har synliggjort problematiken och

därmed fört fram behovet av en ökad könsmedvetenhet i arbetet med barn och unga.

Det som förefaller vara en lyckad modell för att sprida ny kunskap i arbetsgruppen är den löpande information om cirkelns arbete som en del vidareförmedlat till sina kollegor. När arbetsgruppen dessutom har fått ta del av material från forskningscirkeln har detta ökat intresset för könsperspektivets betydelse i arbetet med barn och familjer.

Deltagarna har emellertid inte rönt enbart positiva reaktioner då de introducerat sina studier på arbetsplatsen, någon har kallats ”genuspolis” och ett visst motstånd har manifesterats – könsperspektivet är ett komplext område som kräver eftertanke och inte minst vilja till självkritik. Förändringar tar tid och möts inte sällan av ett visst motstånd. De som axlat rollen av ”budbärare” får vara beredda på att emellanåt stöta på hinder.

Inre och yttre motstånd

Det framgår i Stockholmsstudien hur svårt det varit för deltagarna att problematisera den egna traditionella skillnadsordningen eftersom det skapade oordning i de vedertagna tolkningsramarna. Motståndet gällde även kollegornas förhållningssätt till köns-teoretiska frågor där skillnader gjordes på ett omedvetet ”traditionellt” sätt.

Det inre motståndet kräver en vilja till förändring av de tankemönster som man bär på och det kan vara nog så tungt att skärskåda dessa med de ”nya glasögonen” som projektet bidragit med. Det handlar dessutom om föreställningar som påverkar såväl den professionella rollen som de roller vi representerar i vårt privatliv. I Kalmarstudien talar man om detta som ett uppvaknande som man kanske inte har beredskap för. Det kan tänkas vara generellt för de flesta eftersom förändringsprocesser kräver något av en kraftansträngning, som i stället för att rikta sig mot progression och utveckling kan bli bakåtsträvande och yttra sig i en protest mot nyordningar och nya värderingar. Nytt perspektiv och förhållningssätt – som att inse betydelsen av ett könsmedvetet socialt arbete – måste presenteras som en möjlig-

het och inte som ett nytt krav på dem som arbetar med barn och familjer. Därför måste motstånd mot förändring synliggöras och ges tid till utveckling och införlivandet av ny förståelse och nya tolkningsramar.

Det yttre motståndet beskrivs endast i ett par av rapporterna, då handlar det om kollegors avståndstagande och ifrågasättande av betydelsen av ett könsperspektiv, vilket naturligtvis skapar svårigheter för den eller de i arbetsgruppen som vill problematisera kön och makt. Att överge invanda tankar som bygger på stereotypisering och etikettering av individer (t.ex. av klienter, patienter eller elever) är en utmaning av den normativitet som råder inom ett flertal människovårdande organisationer. När deltagarna studerat utredningar av barn och ungdomar eller föräldrar har det – kanske inte så överraskande – framkommit hur bunden praktiken är vid det rådande normsystemet, som i sig innesluter ett könsmaktsystem. För att råda bot på eventuella motstånd mot förändringar av detta behövs en lång vandring mot nya könade tankemönster, det är i startgroparna inför den vandringen som deltagarna utmanat och uppmuntrat sina kollegor. I studierna finns förslag och råd till ”övningar” som bidrar till att uppmärksamma hur såväl inre som yttre motstånd kan gestalta sig – och som förhoppningsvis kan skapa en plattform för ett nytänkande inför mötet med barn och unga och deras familjer.

Könsperspektiv – framtidsperspektiv

Att *göra kön* är en aktiv handling. Elwin Nowak & Thomsson (2003) poängterar att analyser som använder sig av detta verbperspektiv också riktar strålkastaren mot människors aktiva handlingar. Det handlar om hur man begreppsligt beskriver beteenden och fenomen, vilket med all tydlighet illustreras i de studier som ingår i projektet. Att göra kön verbalt leder i sin tur till handlingar och beslut som ger uttryck för samhällsvärderingar i könade frågor. Antingen kan dessa cementera traditionella värderingar om kvinnligt och manligt eller så kan de bidra till att synliggöra de villkor som döljer sig bakom dessa

könsnormer, som ofta är komplementära, dvs. utgår från kvinnors och mäns olika väsen och roller. I ett framtidsperspektiv inom den normaliserande praktik, som socialt arbete med barn och unga innebär, är synliggörandet (av jämställdhet eller brist därpå) en viktig faktor – inte minst då det gäller hur man förhåller sig till kön och makt, till den maktstruktur som omhuldar det sociala arbetet. Könsmaktsordningen räcker emellertid inte som förklaring till hur jämställdhet eller ojämlikhet uppkommer, det krävs flera förklaringsnivåer för att förstå ”skillnader” och individers villkor. Därför måste könsperspektivet, i ett vidare panorama, relateras till klass, sexualitet och etnicitet. Det framtida sociala arbetet behöver vila på en mångfald perspektiv som integreras och riktar sig mot förändring snarare än att ”göra normalitet”. Intersektionalitet är det begrepp som beskriver hur olika maktordningar är relaterade till varandra, hur uppfattningar om kön, sexualitet, ålder, klass och etnicitet är beroende av varandra och samverkar i ett komplicerat och dynamiskt samspel. För socialarbetaren eller läraren, som har makt i mötet med den unge eller dennes familj, är kunskap om intersektionalitet, ett medel på vägen mot den förändring som är nödvändig i ett kvalificerat socialt arbete och dess interventioner. Hur det sociala arbetet gestaltas är beroende av viljan till förändring – att våga ta ett steg bort från det rådande normativa seendet som skymmer sikten för de perspektiv som är meningsskapande och sätter individen och dess villkor i förgrunden.

Socialarbetare och andra professionella har en ambition att åstadkomma positiva förändringar i det sociala arbetet med barn och deras familjer – samtidigt som de är medvetna om de hinder som ska bemästras. Börjeson (2008, s. 339) ger följande vägledning.

För att inte gripas av uppgivenhet och resignation är det viktigt att åter och återigen, som ett mantra, slå fast att alla dessa ouppnådda mål åtminstone till en del är en konsekvens av att vi formulerat så höga mål för det sociala arbetet och den sociala omsorgen i vårt land. Ju högre vi lägger ribban, desto sannolikare att vi river, trots att hoppet kanske var bra.

Kapitel 8. Ledarrollen och ledarens läroprocess

Forskningsprocess och läroprocess – Grupprocess och ledarskap

Här följer några reflektioner från cirkelledarna kring cirkelarbetet och ledarrollen. För några av dem var det en ny erfarenhet att leda en cirkel, medan andra hade vana från tidigare forsknings-cirklar. Avsnittet avslutas med en sammanfattande kommentar.

FoU-enheten i Stockholm

För oss var det en fördel att vara två cirkelledare där en kunde formen och en hade kunskap om genus. Både ledarna bidrog i cirkelarbetet med sina förankrade kunskaper, vilket underlättade ledarskapet.

Cirkeln präglades av en självreflekterande resa med genus som utgångspunkt. Det blev en avvägning mellan litteratur och erfarenhetsbaserad kunskap, där den senare tog överhanden. Ledarna fick bekräftelse på hur genomsyrande och präglande värderingar och förutfattade meningar om det till synes självklara att vara kvinna är och hur det påverkar både det privata livet och arbetet.

När det gäller processen kring genus har inget nytt utkristalliserat sig. Kompetensen kring genus och hur den könsordningen påverkar vår vardag är ofta spretig. Några deltagare hade redan medvetet valt mer genusorienterade perspektiv i sitt arbete, medan andra fick nya genusglasögon att se med.

Det nya kan kopplas till metodval. Det vanliga är att utbildningar består av en eller tvådagarskursningar där deltagarna får lyssna till ny forskning eller andra praktikers erfarenheter. Utbildningar kopplas sällan till deltagarnas erfarenheter. I forsk-

ningscirkel är också ett övergripande tema bestämt från början. Däremot behandlas temat utifrån deltagarnas behov på sina respektive arbetsplatser.

Det som försvårade grupprocessen var orsaken till varför man deltog (till exempel om en chef har beordrat deltagare att delta) och hur stor förståelse arbetsgruppen hade för att utbildningen tar tid. Vidare är det viktigt för deltagarna att veta vad de förväntas göra med sin nya kunskap; bli expert inom sin arbetsgrupp på genus och social barnavård, förankra cirkelarbetet i resten av arbetsgruppen eller delta för sin egen skull. Anledningen till deltagandet påverkar motivationen.

Göteborgsregionen

Alla i gruppen gav intryck av att vara starkt engagerade och nyfikna inför uppdraget att få möjlighet till fördjupning inom området. Det innebar såväl möjligheter som svårigheter att gruppen delades upp i sex mindre studier. Litteratur knöts till varje studie och hann inte lyftas upp till fördjupning i hela gruppen, men det ingav nya lärandemöjligheter för varje deltagare att fördjupa sig i egen vald litteratur.

Att vara cirkelledare för första gången innebar nyfunna erfarenheter som t ex. att det inte alltid är lätt att styra en cirkel med flera mindre studier. Samtidigt som varje studie ska finna sitt intresseområde ska hela gruppen göra en gemensam resa. Frågan blir då vad som kommer i fokus – forskningsprocessen eller läroprocessen? Det kan för cirkelledaren bli ett dilemma där förgrund och gestalt kan skifta karaktär. Ytterligare ett dilemmaperspektiv som jag kunde uppleva, är svårighet att följa gruppens vilja samtidigt som handledning och direktiv skulle hanteras från uppdragsgivaren vilket ibland kunde förmedlas av mig på ett otydligt sätt och uppfattas olika. Att träffa entusiastiska deltagare som med stort engagemang tar sig an genusperspektivets utforskade område i praktiken är en fantastisk läroprocess och trevlig uppgift. Dessutom har studierna som genomförts funnit många intressanta resultat vilka är av stor vikt att förmedla till respektive verksamhet. Men också de lärdomar som getts från

varje studie där likheter och olikheter framkommer och som i sin tur kan ge nya dimensioner om och kring hur arbetet med barn och ungdomar, vad det gäller genusperspektivet, kan gestalta sig.

Fokus Kalmar län

I vår forskningscirkel har vi varit två cirkelledare. Den ena cirkelledaren engagerades av FoU-enheten till cirkeln för sin vetenskapliga kompetens särskilt inom såväl området för social barn- och ungdomsvård som genusforskning. Hon fungerade som processledare och hade att leda själva forskningsprocessen i cirkeln. Den andra cirkelledaren är anställd på FoU-enheten. Hennes deltagande i cirkeln har dels handlat om eget lärande, dels om att ta omhand cirkelns erfarenheter och kunskaper för fortsatt FoU-arbete med könsperspektiv inom socialtjänsten. Här kan det till exempel handla om att tillskapa olika lärande nätverk, kollegiegranskningar, forskningscirkelar m.m.

Cirkeln har varit en liten, men tät och dynamisk grupp med fem socialsekreterare. Till en början var vi oroliga för att gruppen kanske var för liten med tanke på arbetsbelastningen på socialförvaltningarna och på eventuella avhopp. Denna oro visade sig obefogad och kanske är det just gruppens storlek som gjorde att vi lyckades genomföra två studier – om än i liten skala. Forskningscirkelns fokus på det egna lärandet, att granska den egna professionens utredningar och tal om kön, innebar många upptäckter i den egna professionens normer och värderingar. Upptäckter som emellanåt var omskakande. Utifrån sin vetenskapliga kompetens anknöt processledaren ”upptäckterna” till teori och aktuell forskning. På så vis blev upptäckterna artikulerade och även placerade i ett större sammanhang, vilket var till hjälp för förståelse och inspiration.

Dalarnas forskningsråd

I Dalarna har cirkelledarens roll varit att hålla i strukturen i gruppen. Med andra ord att bjuda in till cirkeln, ge struktur åt cirkelträffarna, dokumentera och sammanställa gruppens arbete. Cirkelledaren och gruppen har gemensamt utformat syftet med cirkelns tema, frågeställningar och metod. Arbetet med genomföra litteratursökning utifrån vårt valda tema fördelades mellan deltagarna.

Att som cirkelledare leda en cirkel för första gången har inneburit många nya erfarenheter. Bland annat att vara ensam ledare i en cirkel när man inte är så väl förtrogen med ämnet, i detta fallet genus/kön, har medfört vissa dilemman. Mycket tid har gått åt till att söka kunskap i ämnet och därmed kan missar med att fokusera på och följa upp gruppens läroprocess ha gjorts. Trots svårigheter i rollen som cirkelledare, överväger de positiva erfarenheterna. Det har varit mycket stimulerande att fått utforskat genus/könsperspektivet i en gemensam och parallell process med gruppen. Att få vara med i kreativa diskussioner i samarbete med cirkeldeltagarna har varit mycket givande. Att dessutom få möjligheten att vara cirkelledare för en forskningscirkel som är en del av flera andra forskningscirkelar har gett ett mervärde och många nya ”ringar på vattnet”.

Uppsala socialtjänst

Som cirkelledare blev jag imponerad av deltagarnas egen önskan om att fördjupa sig i frågan och att kritiskt granska sig själva och deras arbete. Erfarenheterna av kunskap om könsperspektiv var olika i respektive arbetsgrupp. Som cirkelledare upplevde jag problem att komma fram till ett ämne att utforska då det spretade mycket i början. Det tog sin tid och i efterhand kan man säga att gruppen hade vunnit på att vara färre.

Att vara cirkelledare var en ny roll för mig. Jag upplevde det som en förmån att få ta del av så mycket ungdomlig entusiasm som fanns i gruppen men fick problem att bibehålla och stimulera den till slutet. Det var viktigt för mig att alla kände sig

delaktiga och i efterhand kan jag se att jag borde ha tagit på mig ledarrollen med mera tydlighet. Att ta del av och föra ut den forskning som finns inom området visade sig svårare än jag förväntat. För mig som cirkelledare har erfarenheten gett kunskap om hur jag som ledare skall lägga upp arbetet i en framtida cirkel. Ett mycket positivt resultat av cirkelarbetet är ett utökat samarbete mellan olika arbetsgrupper. För mig som ledare av cirkeln har det tillfört fördjupad kunskap om könsperspektiv samt en känsla av delaktighet i ett större sammanhang i och med Allmänna Barnhusets satsning på flera forskningscirklar.

Sammanfattande kommentar

Cirkelledarnas arbetsuppgifter har varit identiska utifrån projektet som helhet, men förutsättningarna för cirkelnas genomförande har varierat i hög grad. Det framgår tydligt att det är en fördel att vara två cirkelledare som delar på ansvaret för utvecklingsarbetet, framför allt om man besitter olika kompetenser. Vi har sett i de här cirkelnas hur FoU-ansvariga med stor erfarenhet från sitt område har kompletterats med disputerade forskare och deras vetenskapliga kvalifikationer. Något som haft en gynnsam effekt på arbetet som sådant, men även på dokumentationen, som är en viktig del av arbetet. Cirkelledaren bör kunna strukturera det insamlade materialet och dokumentera detta på ett vederhäftigt sätt.

Lönback & Östberg (2007) menar att forskningscirkeln ska erbjuda deltagarna ett "frirum" där man kan ventilerar tankar i en tillåtande anda och dessutom ska de uppmuntras att våga tänka fritt och kritiskt granskande. Det är, enligt författarna, cirkelledarens ansvar att framhäva det här frirummet och se till att dialogen förs på ett öppet och reflekterande sätt. Cirkelledaren håller i samtalet och i kunskapsutvecklingens progression. Det är med andra ord en ansvarsfylld uppgift att vara cirkelledare och vara garant för implementeringen av cirkelarbetet, som i bästa fall ska vara ett bidrag till utvecklingen av ett kunskapsbaserat arbete – i det här fallet till ett könat socialt arbete med barn och unga.

En av cirkelledarna, som är forskare, har varit ensam och lett sex olika studier, det har fungerat utmärkt sett till resultatet, arbetsbördan bör dock karakteriseras som stor. Detsamma gäller den cirkelledare som fick problem med tiden och resurserna eftersom hennes dagliga arbete krävde att hon ständigt prioriterade detta. Enligt henne kan engagemanget lätt bli lidande om cirkelledaren inte får tillräckligt med avsatt tid för uppgifterna i cirkelarbetet. En femte cirkelledare har delvis haft uppdraget i tjänsten. Trots de ojämlika förhållandena har mötena mellan cirkelledarna alltid bedrivits i en positiv anda, där engagemanget för och delaktigheten i varandras studier haft sin givna plats. Det är emellertid uppenbart att ju tydligare förutsättningarna är för cirkelledaren vid starten av cirkeln desto bättre blir möjligheterna både för cirkelarbetet och för dess resultat.

För samtliga har arbetet fungerat på ett positivt sätt, de som varit cirkelledare för första gången menar att det har varit en ny och berikande erfarenhet. Man beskriver sin roll som den som ska strukturera arbetet, hålla samman gruppen och dokumentera arbetet. Detta har en av cirkelledaren formulerat som sitt dilemma, det uppstår nämligen ett svårt val mellan forskningsprocessen och läroprocessen eftersom de flätas in i varandra i cirkeln arbete. Utan tidigare erfarenhet av att leda en forskningscirkel uppkommer gärna ett visst bryderi i rollens utformning och en av cirkelledarna menar att hon var något för otydlig i sin roll i början – men har lärt sig av den nyvunna kunskapen.

Att vara delaktig i den egna studien, men också i projektet som helhet är något som uppskattats av cirkelledarna, någon menar att det ger ett ”mervärde”, en annan betecknar det som ett vidgat perspektiv. Cirkelledarträffarna har karakteriserats av en generös atmosfär av givande och tagande som bidragit till det nämnda ”mervärdet”. De dagar på Sättra Bruk som alla cirkelledarna var inbjudna till resulterade i en kreativ seminariebehandling av texterna till respektive studies slutmanus. Slutligen måste också nämnas att det stora engagemanget från cirkeldeltagarna har bidragit till cirkelledarnas inspiration och drivkraft.

Avslutningsvis en kommentar från Kalmars cirkelledare:

Tillsammans har vi börjat en resa i ett könat landskap. Vi visste egentligen inte var vi startade, inte heller vart vi skulle och vi har därmed inte heller kommit fram. För hur ska vi någonsin veta när vi är framme?

Kapitel 9. Från åsikt till insikt

Först kan vi konstatera att modellen med flera forskningscirkclar som arbetar med samma tema har visat sig vara mycket lyckad. Ett generöst givande och tagande har kommit alla till godo och såväl cirkelledarna som deltagarna har stimulerat varandra inom och mellan cirkelarna. Det är också ett känt faktum att samarbetet mellan forskare och praktiker genererar en process som i sina bästa stunder är fruktbar för alla parter. De åsikter om varandras verksamheter, som praktiker och forskare i socialt arbete stundtals torgför, grundas inte sällan på snedvridna antaganden om den andres verksamhet, men i mötet dem emellan finns möjligheter till en dialog utifrån vilken man kan etablera en välgrundad insikt. Cirkeldeltagarna i det här projektet har ofta talat om ”ögonöppnare” och att de sett ”med andra glasögon”, men det är värt att notera att forskarna också beskrivit lärandet för sin del.

Forskningscirkeln och kunskapsutveckling

Insikten har börjat spira under tiden som deltagarna producerat ny kunskap och samtidigt har detta vetande skingrat tidigare oegentliga föreställningar och åsikter. I forskningscirkelarna har praktikerna fått tillfälle att utveckla ny kunskapssyn som riktats mot det egna sociala eller pedagogiska arbetet och därmed har man omprövat tidigare ståndpunkter, vilka ofta grundats på ett traditionellt könstänkande och en normaliseringspraktik. Det gemensamma forskningsarbetet i cirkelarna har för många varit en utmaning som man antagit med stort engagemang.

Bengt Börjeson (2006) diskuterar relationen mellan socialarbetaren och forskaren som den som producerar kunskap. Vid en jämförelse finns det självklara begränsningar i praktikernas utveckling av kunskap, t.ex. bristande systematik i urval, problem

när det gäller datainsamling och det finns små möjligheter att generalisera resultaten. Däremot är resultaten ofta giltiga för det egna verksamhetsområdet. Praktikerna har oftast mer inlevelse och kunskap om klientens eller elevens livsomständigheter än forskaren, som planerar och genomför sitt vetenskapliga arbete på distans såväl från dessa klienter som från praktikerna. Börjeson konstaterar att egentligen är fenomenen kunskapsutveckling och praktiskt socialt arbete nära knutna till varandra, men det är en relation som också är komplex på många sätt och där forskaren, med sin vetenskapliga utbildning, på ett självklart sätt får rollen som överordnad. Därför är det angeläget att praktikern får tillfälle att fördjupa sin professionella hållning genom att medverka i kunskapsprocessen och kritiskt granska förutsättningarna för arbetet och konsekvenserna av olika interventioner. Börjeson konkluderar (a.a., s. 180)

I mitt resonemang hävdar jag med särskild emphasis att nästa distinkta steg i utvecklingen mot en fördjupad professionalitet för socialarbetarens del är att hon får möjlighet att vara medskapare i kunskapsprocessen. Det är dock ganska sannolikt att socialarbetarna kommer att få svårt att hävda detta anspråk. Det innebär en utmaning av det politiska ansvaret för det sociala arbetets praktik, en utmaning som politikerna har en dålig beredskap inför.

Utifrån forskningscirkelarna i det här projektet kan vi konstatera hur betydelsefullt det varit för socialarbetarna och lärarna att vidga sitt synfält, att ompröva tidigare "sanningar" – och att detta ägt rum med stor entusiasm inför de nya möjligheter (men också svårigheter!) som visat sig. Att *förstå* är förutsättningen för *förändring*. För att medverka till förändring för individen och hennes villkor måste vi ha uppmärksamheten riktad mot de könade strukturer som vi befinner oss i – och ständigt vara medvetna om hur vi "gör kön" och "gör skillnader". Det här är en insikt som de flesta av oss i projektet kommit att beakta.

De olika studierna har knutit an till deltagarnas erfarenheter och kunskap och forskarna har förmedlat en teoretisk kontext som ram för analyser och tolkningar. Men, det är värt att notera att det är de deltagande praktikerna som fått möjlighet att initiera studierna och att ansvara för en stor del av planering och genomförande. Cirkelledarna har dock, via kontinuerlig handledning,

bistått med struktur och forskningsrelevanta metoder. Engagemanget har varit imponerande från både praktiker och forskare och utan tvekan har inspirationen varit vägledande i den progression som skett från åsikt till insikt.

Rapporten från Stockholmscirkeln som presenterats i den här delen får utgöra illustration till den självreflektion som blivit ett signum för projektet. Könsperspektivet har uppmärksammat och framträtt i skepnader som låter oss se hur vi, kanske rent slentrianmässigt, ”gör skillnad” – utan att överväga de konsekvenser som olika ”skillnadstänk” medför. Men, det som endast nämnts perifert här, är hur sammanflätat kön är med klass, etnicitet, ålder och sexuell läggning – alltså är det nödvändigt att också se till intersektionalitet. Det finns många sätt att göra skillnad på. I fråga om intersektionalitet ställde en av reflektörerna vid avslutningskonferensen en angelägen fråga som söker sitt svar: ”Vad gör de hierarkiserande organisationerna med oss?” De befintliga strukturer som vi alla befinner oss i påverkar oss, inte så mycket om vi går medströms och passar in i strukturerna, men om vi motsäger oss de givna villkoren, t.ex. i fråga om hur flickor och pojkar eller mödrar och fäder *är*, och därmed går emot strukturerna så krävs det mod och beredskap – och forskning som visar vägen.

Vägen till insikt – via forskningscirkeln

Resultaten från projektet måste ses i ljuset från den korta tid som det har genomförts på. Föreställningar och värdegrunder har lyfts fram för granskning, bemötanden har diskuterats och tankemönster har förändrats – med fog kan man säga att kunskapsprocessen har fått en rivstart och deltagarna har, via självreflektion, positionerat sig på ett mera könsmedvetet plan i sitt sätt ”att göra kön”. Våra två reflektörer underströk i sina reflektioner kring studierna hur dessa, trots att de generellt sett inte innebär så mycket nytt, ändå präglas av kreativitet, öppenhet och icke-moraliserande. Samtidigt menade de att det var komplexa fenomen som studerats och att trovärdigheten är hög eftersom de representerar flera områden och exempel på hur vi gör kön.

Formen för studierna, forskningscirkeln, har i vårt projekt fungerat bra. Lönnback & Östberg (2007) menar också att forskningscirkeln är en utmärkt arena för att kombinera den erfarenhetskunskap som praktikerna har och är rotade i, med forskarnas vetenskapliga kunskap. Formens betydelse för hur studierna utformas, från planeringen till genomförande, analys och tolkningar är av största betydelse för hur resultatet presenteras och blir bemött. I vårt fall har det varit särskilt intressant att fem cirklar arbetat utifrån samma tema, men applicerat detta på olika studieobjekt. Det har varit grunden för givande seminarier och diskussioner mellan cirkelledarna och mellan cirkelarna där det aldrig varit långt till en självkritisk hållning i fråga om kön och könsmaktsstrukturer. Öppenhet har präglat samarbetet som också kännetecknats av inlevelse och intresse för varandras studier.

Som sagt, cirkelarna har fungerat bra, men vi kan konstatera att förutsättningarna har varierat, vilket haft stor betydelse för studiernas genomförande. I bästa fall utfaller forskningscirkeln som en potential för förändring, men det kräver vissa förutsättningar som nämnts på annan plats – men som tål att upprepas. Deltagarna och cirkelledarna behöver avsatt tid för cirkelarbetet – tid för att studera litteratur och planering av studien och tid för reflektion och förstås tid för att kunna delta i cirkelns sammankomster. Det är också nödvändigt att rekryteringen till cirkeln utgår från deltagarnas egna önskemål och att inte någon ”tvingas” att medverka. Det är också en fördel om det ges möjligheter till kontinuerliga samtal på arbetsplatsen, dels för att förmedla cirkelarbetets innehåll och dels för att ifrågasätta olika aspekter av de arbetsuppgifter som aktualiserats i diskussionerna i cirkeln. Återkopplingen behöver sanktioneras av arbetsledare som också bör delta i samtalen. Detta är i korthet erfarenheter som framkommit under arbetets gång (se även kapitel 6). Slutligen, ”Man tänker så bra tillsammans” sa en av reflektörerna – och den andre sa ”Olika kunskapsformer kan bli en sprängkraft som kan leda till förändring”. Vi instämmer!

Referenslitteratur

- Allmänna Barnhuset (2003) *Har sociala problem ett kön? Genusperspektiv på ungdomsvården*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhusets skriftserie.
- Andersson, Berit (1997) Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården, Research Reports 1997:1. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.
- Billquist, Leila (2001) *Kvalitetsutveckling genom erfarenhetsutbyte*. FoU i Väst. Göteborgsregionens kommunalförbund. Rapport 2: 2001.
- Björkhagen Turesson, Annelie (2008) Mamma – mot alla odds – föreställningar, fördomar om det goda föräldraskapet. I: *Norges Barnevern* Nummer 1 – 2008.
- Blom, Björn, Morén, Stefan & Nygren, Lennart (red.) *Kunskap i socialt arbete. Om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brunnberg, Elinor (2002) Are Boys and Girls treated in the Same Way by the Social Services? I: Gruber, Christine & Stefanov Helga (2002) *Gender in Social Work. Promoting Equality*. Dorset: Russell House Publishing.
- Börjeson, Bengt (2006) Socialarbetaren och kunskapsneurosen. I: Blom, Björn, Morén, Stefan & Nygren, Lennart *Kunskap i socialt arbete. Om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Börjeson, Bengt (2008) *Förstå socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Claezon, Ingrid (2004) *Tvångsombändertaganden. Ur tonåringars, anhörigas och socialsekreterares perspektiv*. Stockholm: Bokförlaget Mareld.
- Claezon, Ingrid & Hilde, Mats (2005) *Flickor och pojkar på institution – ett könsperspektiv på vården av ungdomar*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2005:4.
- Connell, Robert.W. (2002) *Om genus*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

- Fahlgren, Siv (1999) *Det sociala livets drama och dess manus. Diskursanalys, kön och sociala avvikelser*. Akad.avh. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Avhandlings- och skriftserie nr 29. Umeå universitet.
- Friis, Eva (2003) *Sociala utredningar om barn. En rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentation och konsekvenser för den enskilde*. Lund: Lund studies in sociology of law 18.
- Gemzöe, Lena (2004) *Bildas Ismer. Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag.
- Halvorsen, Knut (1992) *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hamreby, Kerstin (2004) *Flickor och pojkar i den sociala barnavården. Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå: Institutionen för socialt arbete. Avhandlings- och skriftserie nr 43. Umeå universitet.
- Heberlein, Ann (2008) *Det var inte mitt fel! Om konsten att ta ansvar*. Ica Bokförlag.
- Hydén, Lars-Christer (2001) Att bemöta och bemötas. I: *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Hyvönen, Ulf (1993) *Om barns fadersbild*. Umeå: Institutionen för socialt arbete. Avhandlings- och skriftserie nr 16. Umeå universitet.
- Johansson, Helena (2006) *Brist på manliga förebilder. Dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Akad. avh. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Lönback, Eva Britt & Östberg, Franscesca (2007) *Forskningscirkelar – för kunskapsfördjupning och utvecklingsarbete*. Stockholm stad: Forsknings- och Utvecklingsenheten. U-serien nr 7.
- Mattsson, Tina (2005) *I viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Akad. avh. Malmö: Égalité.
- Morén, Stefan (1994) Social work is beautiful. On the characteristics of social work. *Scandinavian Journal of Social Welfare*. 1994:3, p. 158–166.
- Riksförbundet för fältarbete, Rif. Socialt fältarbete – en definition 080514. www.rif.o.se
- Schlytter, Astrid (1999) *Kön och juridik i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

- Skeggs, Beverley (1999) *Att bli respektabel. Konstruktioner av kön och klass*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Ståhl, Christian (2007) "Det mytologiska självskadebeteendet. Könade stereotyper och idealtypiska berättelser." *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 4, s. 280–294.
- Ullmanen, Petra & Andersson, Gunvor (2006) *En litteraturgenomgång. Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993—2003*. Statens institutionsstyrelse SiS 1/06.
- Wennstam, Katarina (2002) *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Östberg, Francesca, Wåhlander, Eva & Milton, Pia (2000) *Barnavårdsutredningar i sex kommuner. En vinjettstudie*. Stockholm: Socialstyrelsen CUS skrift 2000:3.

Del III

Kapitel 10. Forskningscirkelarnas studier

Genus, skillnad & makt sett genom ett kalejdoskop – hur socialarbetare ”gör” genus i social barnavård

FoU-enheten i Stockholm

Cirkelledare

Lena Berg och Eva Britt Lönnback

med bidrag av

Agneta Holst, Adriana Kasargilak, Carina Thåström,
Malin Plengue, Meg Håkansson,
Molouk Vahedi-Karlsson och Zelal Aydogan

Innehåll

Bakgrund.....	105
Cirkeldeltagare.....	105
Kön eller genus – det är frågan!.....	105
Forskningscirkelns syfte och frågeställningar	106
Frågeställningar	106
Metoder för att närma sig frågorna	106
Minnesarbete	107
Semi-strukturerade intervjuer	108
Grupprocessen.....	108
Svårt att finna deltagare	109
Skepsis omvandlas till nyfikenhet	109
Den självreflekterande processen	110
Genus i socialarbetarrollen	110
Motstånd mot genus(o)ordning	110
Inre motstånd.....	111
Yttre motstånd	111
Genusskillnad (åter)skapas	112
Genus inom verksamheterna.....	113
Individ före kön.....	114
Genus i relation till klienter	115
Genusmärkta konsekvenser i klientarbetet	116
Våld och trauman	117
Skam	117
Pojkar mer intressanta	118
Så lätt att återskapa skillnad	118
Några sammanfattande ord.....	119
Handlingsplan för ett mer genusmedvetet arbetssätt	121
I mötet med klienter	121
På arbetsplatsen	121
Bilagor:	122
1. Övning – skriv dagbok om din socialarbetarroll.....	122
2. Övning – forts. skriv dagbok om klienter.....	123

3. Övning – Fråga kollegor i enkätform	123
4. Övning – utmana dig själv.....	124
5. Övning – att medvetandegöra hur skillnad ”görs”	124
6. Övning – medvetandegöra genusgörandets konsekvenser.....	125
7. Övning – intervjua klienter	126
Referenslitteratur.....	126

Bakgrund

Idag förväntas socialtjänsten arbeta utifrån perspektiv som främjar jämställdhet både inom organisationen och gentemot klienter. Social arbetare förväntas ta hänsyn till hur genusmärkta villkor dels påverkar klienters liv, dels påverkar samarbetet med klienter. Men också hur det påverkar de kollegiala relationerna (Socialstyrelsen, 2004).

Forskningscirkeln ägde rum vid FoU-enheten i Stockholm. Gruppledare var Eva Britt Lönnback, utvecklingsansvarig vid FoU-enheten och Lena Berg, genusorienterad sociolog. Dessa två har även författat rapporten Du håller i handen.

Rapporten struktureras kring den självreflekterande process, som skapades i forskningscirkeln, kring genus. Teman som diskuteras i rapporten är; inre/ytre motstånd, individ före kön, komplementär förståelse av kön samt hur detta får konsekvenser i arbetet. Inledningsvis presenteras cirkeldeltagarna, hur de definierar genus, syftet med samt val av forskningsmetod i forskningscirkeln.

Cirkeldeltagare

I forskningscirkeln deltog sju kvinnor. Tre arbetade på institution; en med fokus på flickor, två med fokus på ensamkommande asylsökande barn och ungdomar. Två arbetade med barnavårdsutredningar, en som familjeterapeut och en var utvecklingsansvarig. Några av deltagarna deltog av egen fri vilja medan andra deltog för att de var utvalda att delta av sina chefer.

Kön eller genus – det är frågan!

Deltagarna i forskningscirkeln valde mellan begreppen ”genus” och ”kön”. De valde begreppet genus för att deltagarna ville ha ett ord som behövde förklaras; *”används ordet kön tror de flesta att de vet vad man pratar om”*. Om däremot begreppet genus används frågar de flesta; *”va sarn”*. Ordet inbjuder till förklaringar och diskussioner, vilket deltagarna ville ha. Vidare arbetade gruppen

utifrån en förståelse av genus som socialt konstruerat, vilket kan uppfattas som att genus är lättföränderligt. Men deltagarna samtalade om hur genus ”sitter i kroppen”, vilket bidrog till en ambivalent känsla kring vad begreppet ”konstruktion” betyder.

Forskningscirkelns syfte och frågeställningar

Deltagandet i Stockholms forskningscirkel handlade om att utveckla en ökad förståelse för hur genus påverkar det sociala arbete, hur deltagarna ”gör” genus i sitt arbete gentemot kollegor, barn, unga och föräldrar. Nästa led blev att utveckla strategier för att förändra bemötande av barn, unga och föräldrarna, men också gentemot kollegor och verksamheten i stort.

Frågeställningar

Följande frågor hjälpte deltagarna att reflektera kring sitt eget, kollegors och klienters genusskapande:

1. Hur gör vi genus i relation till socialarbetarrollen?
2. Hur gör vi genus i relation till klienter?
3. Vad får det för konsekvenser i arbetet?

Dessa frågor arbetade deltagarna med under sex träffar. En fråga i taget diskuterades och följdes sedan upp vid nästkommande träff.

Metoder för att närma sig frågorna

För att kunna samtala kring frågorna valdes metoder som dels underlättade självreflektion, dels gav mer kunskap om hur klienter uppfattar deltagarnas professionella bemötande. Men också metoder som underlättade undersökandet av hur kollegor tänker kring sitt genusskapande. Deltagarna valde att använda dagboksanteckningar, inspirerade av metoden ”minnesarbete”, samt semi-strukturerade intervjuer.

Minnesarbete

Gruppen valde att arbeta med delar av metoden minnesarbete som beskrivs nedan. Den blev till hjälp för att starta en själv-reflekterande process hos deltagarna, som måste till för att få kunskap om hur man ”gör” genus. Denna insikt behövs om man ska hjälpa andra att utmana invanda sätt att vara.

Den tyska forskaren Frigga Haug utvecklade minnesmetoden för att komma åt könade orättvisor, men också för att skapa en motreaktion mot hur vetenskapliga forskarmetoder vanligtvis ser ut (Wideberg, 1995). Haug ville i första hand skapa en metod som hjälper kvinnor att sätta ord på sin vardag. Hon menade att kvinnor i alla tider har talat om sina vardagliga villkor, där kvinnor ofta drar ett större lass än män. När kvinnor pratar om detta sker det på ett sätt som inte utmanar ordningen. Hennes uppmaning var att om kvinnor ska åstadkomma förändring måste kvinnor börja prata i klarspråk utan omskrivningar. Första steget är att kvinnor blir medvetna om hur mening skapas kring vardagliga ting. Haug och fler forskare med henne, utvecklade en metod som kan överbrygga splittringen mellan offentliga och privata sfärer. Metodens utgångspunkt är att kropp, huvud och arbetsliv hänger samman.

Den nordiska forskaren Karin Wideberg (1995) förordar att minnesarbete genomförs i grupp. Det underlättar processen att få igång minnen som ska hjälpa en person att bli varse om hur man skapar mening. Det blir ett verktyg som ska hjälpa till för att förstå hur vi kan komma tillrätta med vardagliga ting. Metoden kan givetvis även användas av enskilda personer. När minnesarbetet genomförs i grupp bestäms temat för arbetet tillsammans. För forskningscirkelns del blev fokus på hur genusgörande spelar in i tolkningar, bedömningar och bemötande i social barnavård.

Minnesarbetet skedde genom att varje deltagare utifrån olika frågeställningar skrev ner minnen av och reflektioner kring en arbetssituation eller arbetsrelaterade erfarenheter i var sin dagbok. Deltagarna uppmanades att vara självkritiska och själv-reflekterande i skrivandet. Deltagarna skrev ner så konkreta exempel som möjligt utifrån vad som hände i arbetet mellan två

cirkelträffar. Varje deltagare presenterade sin dagbok för gruppen som även reflekterade över innehållet. Sedan analyserade vi gemensamt likheter och skillnader både i de enskilda berättelserna och i gruppens samlade erfarenheter. Att få möjlighet till att i skrivandet ha egna reflektioner sedan lyssna på andras erfarenheter hjälpte för att få syn på sammanhang som påverkade vardagsarbetet. Genom detta tillvägagångssätt skapades ett så kallat kollektivt minne som blev större än de enskilda deltagarnas erfarenheter även om allas unika berättelser fanns med.

Semi-strukturerade intervjuer

För att få svar på *om* och *i sådana fall hur* klienter uppfattar socialarbetarnas förhållningssätt kring genus, och vilka konsekvenser det kan få i det sociala arbetet, valde deltagarna att intervjua klienter (Kvale, 1997). Fem klienter intervjuades. Majoriteten av klienterna hade fortfarande kontakt med cirkeldeltagaren vid intervjutillfället. Detta kan ha bidragit till att svaren blev mindre kritiska svar än vad som annars hade kunnat vara fallet.

Intervjuerna är semi-strukturerade och bestod av fem öppna frågor (se bilaga 7) (ibid). Intervjuerna skrevs ner och presenterades i gruppen som tillsammans diskuterade och reflekterade kring svaren.

Grupprocessen

Här följer en presentation av gruppens process som följs upp av en tematiserad analys av gruppens resonemang om att "göra" genus. Grupprocessen kan beskrivas som ett *sex träffar långt medvetandehöjande samtal* om hur genus påverkar deltagarnas vardag, speciellt i arbetet med barn, ungdomar och föräldrar.

Svårt att finna deltagare

In i det sista saknades deltagare men till slut samlades sju kvinnor till ett första möte på startkonferensen i Stockholm¹. Den tröga rekryteringen medförde att deltagarna var olika förberedda för och motiverade till att delta i cirkeln. De var osäkra på vad de hade sagt ja till. Men efter den första gruppträffen omvandlades den skeptiska hållningen till motivation och inspiration. Alla försökte, utifrån sina förutsättningar, prioritera deltagandet i gruppen.

Skepsis omvandlas till nyfikenhet

Vid första gruppträffen kom ett visst motstånd till uttryck kring hur genus "görs". Men cirkelns fokus, som kom att handla om självreflektion, förändrade motståndet till nyfikenhet och motivation. Att tänka kring genus som ett par "glasögon" som präglar vad vi ser var en metafor som skapade nyfikenhet. En av deltagarna beskrev det som *"nu har jag svårt att ta av mig dessa glasögon"*, vilket inte bara upplevdes som positivt utan snarare med en viss ambivalens. *"Men är allt som har med könsskillnader fel?"* Andra deltagare, som redan var förankrade i genusfrågan upplevde gruppen som ett sammanhang att ta upp sina funderingar utan att bli ifrågasatt.

Att få möjlighet att tillsammans kritiskt samtala kring hur de själva "gör" genus, att via hemuppgifter få möjlighet att reflektera vidare samt återkoppla till gruppen bidrog till att deltagarna blev varse om hur könsblinda de var i relation till arbetet och till klienter (jfr Cohen et al, 2003). För några av deltagarna var detta förvånande. De hade en bild av att de var mer genusmedvetna än vad de var. Insikterna motiverade dem att fortsätta ifrågasätta för givet tagna tolkningar av vad flickor och pojkar behöver. Processandet resulterade i att deltagarna själva kom fram till en handlingsplan kring hur de skulle kunna fortsätta arbeta utifrån sitt nyfunna genusmedvetna förhållningssätt (se s. 119).

¹ Anledningen till det bristande intresset att delta kan vi endast sia om. Stora omorganisationer och utbildningssatsningar (Barns behov i centrum – BBIC) i Stockholms stad nämndes som möjliga orsaker.

Den självreflekterande processen

I följande avsnitt beskrivs de teman som kan sägas känneteckna arbetet i cirkeln. Temana utgår från dagböckerna, intervjuerna och samtalen på cirkelträffarna.

Genus i socialarbetarrollen

Genom hela processen problematiserades den komplementära genusförståelsen, det vill säga, att kvinnor och män anses vara varandras självklara motsatser (Elvin–Novak och Thomsson, 2003). Att kön ”görs” som skillnad diskuterades i cirkeln som präglad av sociala och kulturella villkor, alltså inte i första hand av biologiska villkor.

Det blev tydligt hur djupt förankrat i deltagarnas sätt att skapa ordning att tänka *skillnad* var. Skillnaden mellan flickor/kvinnor och pojkar/män ”känns” i deras kroppar och då kan allt tal om hur de kan bryta med genusordningen framstå som ”luftslott”. Att tänka skillnad mellan flickor och pojkar framstår som mer bekant och logiskt än att tänka att de själva ständigt återskapar skillnaden (jfr Elvin–Novak och Thomsson, 2003). Skillnadskonstruktionen är så naturliggjord att deltagarna till en början pratade om individen som möjlig att förstå som ”ren” från genusmarkörer ”bara vi tittar bakom genusmarkörerna”.

Motstånd mot genus(o)ordning

I samtalen om barn och ungdomars klientbehov utgick deltagarna ifrån skillnader mellan könen när de kom fram till vad flickor/pojkar behöver för insatser. Att börja problematisera den självklara skillnadskonstruktionen skapade *oordning* i deltagarnas tolkningsramar. Oordningen skapade motstånd både mot att själva bryta med att tänka skillnad, men också mot kollegor som bryter mot den förväntade komplementära genusordningen.

Inre motstånd

Begreppet *inre* motstånd betyder här känslor som uppstår inom deltagarna själva när de börjar sätta ord på vad som är ”kvinnligt”/”manligt”. Deltagarna berättade om hur brottet mot förväntat genusbeteende kunde orsaka skamkänslor. Exempelvis, att som kvinna stå på sig och fortsätta att driva frågan om varför männen tar så stor plats på möten kunde bli obekvämt. Likaså kunde en skamkänsla uppstå när någon förespråkade att kvinnor är ”kvinnligt omvårdande” per definition.

Deltagarnas *inre* motstånd kom även till uttryck som en irritation över kollegors genuspresentation. Deltagarna berättade om att de var mer kritiska mot kvinnor än mot män. Om en kvinnlig kollega uppförde sig omhändertagande, ansvarstagande, manstillvänd, sexig – i linje med ”kvinnliga” förväntningar – kunde de bli irriterade (jfr Brantsæter, 1992). Samtidigt som de kunde bli frustrerade om ”kvinnliga” kollegor allierade sig med männen, fattade för många beslut, eller inte visade omsorg för kollegor. Män som, däremot, visade sig sårbara och självreflekterande blev bekräftade och omtalade som ”fina” män. Samtidigt kunde män som visade känslor väcka ett inre motstånd; *”vilken fjollig man – det gillar inte jag”*.

Här följer en röst:

Att ta hand om varandra och ta hänsyn till varandra, kolleger emellan, kan ses som ett ”kvinnligt” beteende som innebär att fokus på arbetet minskar. Det har skapat irritation hos mig och jag har då krävt att var och en har ansvar för sig själv. Är det ett ”manligt” beteende?

Yttre motstånd

Vidare berättade deltagarna om hur deras deltagande i forskningscirkeln skapade negativa reaktioner bland kollegor – ett yttre motstånd. Detta tyckte deltagarna var både förvånande och svårt att hantera.

Samtalen i cirkeln gjorde deltagarna varse om att det råder informella genusregler på deras arbetsplatser. Några valde att föra tillbaka iakttagelserna till kollegor, vilket togs emot på helt olika sätt. Några förnekade och hävdade att inte allt kan för-

klaras med genus. Andra blev nyfikna och ville diskutera mera. Kollegorna upplevde deltagarnas reflektioner som ”ögonöppnare”. Medan andra inte förstod vad deltagarna menade. Hur kollegorna reagerade avgjorde om deltagarna fortsatte att diskutera frågorna. Allt för tydligt yttre motstånd bidrog till att deltagarna undvek att gå i dialog, åtminstone med vissa kollegor. De negativa erfarenheterna gjorde att de valde sina strider.

Här följer några röster:

Vi pratade om ungdomars fritidsintressen. Då blev det lätt snack om skillnader mellan killars och tjejers fritidsintressen. Ofta föreslogs könsspecifika fritidsintressen. Även om ungdomen själv hade helt andra önskemål.

Jag vill gärna diskutera dessa generaliseringar kring ”manligt” resp. ”kvinntligt”. Min erfarenhet är nämligen om vi öppnar upp för dessa diskussioner visar det sig, för det mesta, att schablonbilderna inte alltid överensstämmer med verkligheten. Och därför blir det viktigt att få igång diskussioner och få mer kunskap.”

Genusskillnad (åter)skapas

Här följer exempel ur diskussionerna om hur manliga socialarbetare omtalas och bemöts inom deras respektive arbetsplatser.²

Män behöver inte vara så kunniga som vi kvinnor. Enbart på grund av sitt kön är de viktiga. Vi kvinnor tycker att det ska finnas fler män i branschen och jag uppfattar att det är just könet man syftar på. Kompetens inom det specifika området har en underordnad betydelse.

Män uppfattades ofta som mer strukturerade och mer handlingskraftiga än kvinnor. Män i deras verksamheter blev mer lyssnade till och tog ofta tolkningsföreträdet i diskussioner. Deltagarna menade att kvinnliga kollegor bekräftade ”manliga” kollegor lättare än ”kvinntliga”. Kvinnor var lättare att kritisera. Driftiga och kreativa kvinnor blev inte lika uppskattade som män och ibland till och med motarbetade.

² Cirkeldeltagarnas resonemang ligger i linje med den svenska forskaren Maria Erikssons (2003) analys av hur familjerättssekreterare resonerade om hur kvinnor och män tillför olika saker i mötet med klienter på grund av könens komplexa betydelse.

Vi är mer tillåtande gentemot män som bryter könsmaktsordningen än mot kvinnor. Kanhända känner jag mig mer hotad av kvinnor: Kan hon så borde jag också kunna.

Resonemangen i cirkeln väckte frågor som; tänker andra män och kvinnor likadant som mig? Är män mindre tillåtande mot andra män än mot kvinnor som bryter könsmaktsordningen? Eller är män mindre tillåtande överlag?

En manlig kollega bad mig vara med på ett klientbesök som vittne och moraliskt stöd. Jag reflekterade inom mig själv: moraliskt stöd! Jag hade inte reagerat så om en kvinnlig kollega hade frågat samma sak. Men troligen hade jag svarat samma sak: Javisst, självklart!

En av deltagarna berättade om att en omvänd genusstruktur också kan råda; en vuxen man som är lyhörd, följsam och omtänksam, omtalas och bemöts som en ”hustomte”.

Genus inom verksamheterna

För att få en bild av hur motstånd till genus kan se ut i respektive verksamhet diskuterade deltagarna hur de själva förhöll sig till genus utifrån frågan: Vad gör ett genusmedvetet arbetssätt med mig i en arbetsgrupp som inte medvetet problematiserar genus?

Här följer några röster:

Jag upplever att när vi för in begreppet genus och börjar titta på oss själva i det perspektivet så finns det hos några ett inbyggt motstånd och försvar.

Deltagarna påpekade att det sociala arbetets syfte är, bland annat, att förankra samhällets normer i klienter, vilka inte genomsyras av genusnormer. Det behövs långsiktiga insatser och utbildning för all personal för att medvetandegöra och engagera flera i ämnet genus.

Här följer några röster:

Våra ungdomar får ha kompisar i sina rum. Men det blir alltid större problem eller oroligheter när ungdomar har en kamrat av motsatt kön i sitt rum. Det blir genast diskussioner om de är

kompisar eller har en sexuell relation. Då kan jag ifrågasätta vårt agerande och undrar om vi förutsätter att han/hon är heterosexuell och därför agerar vi inte om han/hon har varit i sitt rum i flera timmar med en kompis av samma kön vid ett annat tillfälle.

Min åsikt är att det kan bli ett problem i alla arbetsgrupper om man inte erkänner att det finns en könsmaktsordning i samhället. Tänker samtidigt att det kan bli farligt att renodlat hänvisa människors beteende till att de är män eller kvinnor.

Individ före kön

Deltagarna menade att många socionomer strävar efter att utgå från individens behov, som om individen kan förstås som ”ren” från genus. Men cirkelns samtal försvårade detta förhållningssätt. Det visade sig vara svårt att urskilja vad som var individens behov. De visade sig vara genusmärkta. Samtalen tydliggjorde hur präglade deltagarna var av föreställningar om skillnad mellan ”manligt” och ”kvinnligt”; en kaxig intelligent tjej/kvinna kan upplevas som hotfull. En underdånig man eller kille tolkades som en negativ beskrivning och han blev mindre intressant.

”Manliga” socialsekreterare förminskar ofta tjejerna genom att klappa dem på huvudet. ”Kvinnliga” socialsekreterare blir ibland väldigt vårdande och ser sig som viktiga personer för sin klient. Bägge förhållningssätten retar mig då jag anser att man måste förhålla sig respektfullt och samtidigt gränsande – oavsett kön. På så sätt kanske jag förminskar socialsekreterare som uppför sig traditionellt ”kvinnligt” med vårdande och ansvarsbefriande förhållningssätt.”

En åsikt var att det behövdes både en manlig och en kvinnlig socialsekreterare i familjeärenden – speciellt i samarbetssamtal (jfr Eriksson, 2003). I en enkät, som besvarades av en av deltagarnas kollegor, kom följande till uttryck:

Socionombranschen är kvinnodominerad och männen kommer sällan till tals professionellt. Av ”naturliga skäl” utgörs ofta branschen av normer som kännetecknas av medelålders, svenska, medelklass-kvinnor som ofta får alltför stor betydelse i bedömningen av enskilda ärenden.

En annan kollega skrev att ibland behövs ett mer ”traditionellt” förhållningssätt till ”manligt” och ”kvinnt” för att kunna möta en familj på deras villkor:

En person eller familjs värderingar, kultur och sammanhang kan ibland vara viktig att ta hänsyn till. Att skapa en miljö där könsrollerna *inte* ifrågasätts eller sätts ur spel kan ibland vara en bra strategi för att få igång en positiv förändringsprocess. Samtal med en klient som upplever att maktordningen i rummet rubbas kan medföra att övrig viktig information inte kommer fram. Det kan även vara så att om man möter andras åsikter med motstånd skapas inga positiva förändringsprocesser. För dem behövs metoder som mer pedagogiskt presenterar, snarare än ifrågasätter människors cementerade åsikter om genus som bottnar i en lång socialisationsprocess.

I resonemangen om både en manlig och kvinnlig socialsekreterare behövdes eller inte sades följande:

Den komplementära tanken är en chimär som inte finns i verkligheten. Det är socialarbetarna som personer och deras kompetens som är viktig.

Genus i relation till klienter

En klients kön visade sig påverka deltagarnas planering av mötet. Rent rumsligt valde deltagare mer distans till en man. Det skedde genom att de inte sätta sig bredvid en man, eller välja ett större rum för att inte behöva sitta för nära.

Här följer en röst:

Den skillnaden som jag upptäckt att jag gör när det gäller pojkar eller flickor är att om det är en pojke så sitter jag vid 99 procent av fallen längre bort ifrån honom och gärna mittemot. Är det en flicka så sitter jag närmre och kanske till och med bredvid henne.

Deltagarnas klädval var mer genomtänkt när de skulle träffa en manlig klient – de klädde sig exempelvis inte ”utmanande” (för urringad tröja eller kort kjol). Samtalen fördes på olika sätt beroende på kön. De blev mer tydliga, korta och koncisa i resonemangen med en man. De valde att visa mer känslor och omsorg med kvinnor. Deltagarna blev även varse om att de utgick ifrån

delade erfarenheter på grund av samma könstillhörighet när de träffade ”kvinnliga” klienterna. I mötet med ”manliga” klienter var de mer medvetet utforskande och nyfikna.

Givetvis påverkar även klienternas föreställningar om genus mötet, men deltagarna poängterade att det är den professionelle som har ansvar för att öka både sin och klientens medvetenhet om vilka föreställningar som är i rörelse för att på så sätt kunna skapa en så tillfredställande bild av klientens behov som möjligt.

Här följer några röster:

...jag styrs i allra högsta grad av förutfattade meningar och tolkningar kring genus. Jag tänker att missbrukande flickor befinner sig i en dubbelt underordnad position – dels som missbrukare och dels som flickor i ett patriarkalt samhälle. ...Jag tänker att de farit illa och tänker att de är i behov av att bearbeta upplevelser från sitt liv.

Om det är en flicka så har jag lättare att fråga om hennes bakgrund för att jag tror att hon vill berätta det. Men jag frågar inte lika mycket om bakgrunden när det gäller pojkarna. Och så förväntar jag mig också att de inte vill berätta så mycket. Då pratar vi mer om intressen, så som sport eller liknande. Men med flickorna blir det faktiskt inte så mycket prat om sporter eller fritidsintressen på samma sätt.

Jag föreställer mig att i tjejernas historia finns det sexuella övergrepp och fysisk våld. Men killarnas historia förväntar jag mig inte ska innehålla den typen av övergrepp möjligtvis att de blivit utsatta för våld, men på ett helt annat sätt än tjejerna.

I samtalen om bemötande av klienter blev det tydligt att deltagarna inte ansåg att genus räckte som ”glasögon” för att förstå klienters behov. De satte även på sig etnicitet- och klass-glasögon (jfr de los Reyes och Mulinari, 2005). Men även dessa ”glasögon” präglades av att tänka skillnad.

Genusmärkta konsekvenser i klientarbetet

För att få en bild av vilka konsekvenser deltagarnas genuskapande kan få i arbetet intervjuade de fem klienter utifrån en intervjumall (se bilaga 7).

Det visade sig vara svårt för de flesta intervjuade – som var ungdomar – att beskriva om och i sådana fall *hur* deltagarnas

genusförståelse hade påverkat relationen. De intervjuade ungdomarna uppfattade det som något positivt att inte göra skillnad på ”kvinnliga” eller ”manliga” socialsekreterare även om undantag beskrevs:

På andra ställen ser jag hur personalen kan göra skillnader. Kvinnlig personal vågar knappt prata med mig (pojke) för att de tror att jag ska göra något. De har fördomar om att vi aldrig har sett kvinnor i vårt hemland.

Jag personligen gör ingen skillnad på män eller kvinnor, men det hade förmodligen varit lättare att berätta vissa saker för en man än för en kvinna. Detta är enbart för att jag är man själv. ...Så lite skillnad skulle det kanske ha varit.

Men däremot när relationen med en klient inte fungerade väl noterade deltagarna, att både de själva, men också klienten, tänker och agerar utifrån skillnad för att förstå situationen;

Han förstår mig inte för han har aldrig varit fattig.

Du förstår mig inte för att du är kvinna.

Våld och trauman

En av deltagarna berättade om hur klienten hon intervjuade reagerade på frågorna. Han sa; *”jag var mest glad över att du inte slog mig”*, vilket för henne var en oväntad reflektion. Att han var så rädd för att någon skulle ta till våld var inget som han hade uttryckt under tiden som han var på institution. Hans kommentar blev som en ögonöppnare; *”tänk om jag har missat andra pojkar som varit rädda men som inte visat det och därför aldrig fått prata om sina våldserfarenheter”*. Däremot menade hon att det var en självklarhet att fråga flickor om våldserfarenheter. Frågan som väcktes av detta var: *vad betyder det för pojkar att de inte får samma självklara frågor om våld?*

Skam

Förutom att flickor och kvinnor oftare blir mer märkta av sitt missbruk uppfattade deltagarna att socialsekreterare såg det som mer skamfyllt att framför allt vara en alkoholmissbrukande flicka

eller kvinna än en pojke/man. Är de dessutom mödrar bryter de mot normen för hur ett moderskap ska se ut. Mödrar som inte klarar av att ”modra” blir märkta för livet (jfr Holm, 1993). För missbrukande män kom frågan om föräldraskap ofta inte ens på tal.

En annan reflektion i gruppen var att socialarbetare oftare uppmuntrar och bekräftar pappor i sitt föräldraskap. Till exempel genom att en missbrukande pappa får besöka sina barn i fosterhem medan en missbrukande mamma inte lika självklart får denna möjlighet.

Pojkar mer intressanta

Deltagarna blev varse om att de var mer nyfikna på pojkars situation, vilket bidrog till ett mer utforskande förhållningssätt. Medan flickornas behov inte utforskades på samma nyfikna sätt utan där blev det tydligt hur de ofta utgick ifrån ”hur det brukar förhålla sig”. Konsekvensen av detta blev att de hade olika mycket information om pojkars och flickors livssituation, vilket påverkade vilka insatser som sattes in. Innan cirkeln var de övertygade om att en ungdoms åtgärds paket utgick ifrån individuella och medvetna val, men i backspegel blev det tydligt att de har gett mindre stöd till flickor.

Så lätt att återskapa skillnad

Men även när deltagarna arbetade utifrån en genusmedveten tolkningsram kunde genus som skillnad återskapas. Följande resonemang tydliggör hur komplext det är att arbeta efter en genusmedveten strategi:

Hon (som intervjuaren hade haft kontakt med under flera år) sa att när jag pratar så mycket om att de inte ska utsätta sig för destruktiva relationer, att våga säga nej, att göra egna val osv. så blev det som om jag anser att de är utsatta människor. Hon sa att i och för sig har de levt ett liv där de utsatt sig för risker men genom att jag visar på dessa risker och ”faror” om och om igen så blir det som om de alltid kommer att vara svaga och utsatta. Att jag ser dem som presumtiva offer. På så sätt återskapar jag verkligen genus som skillnad, där flickor är svagare och mer utsatta än killar. Jag tolkar

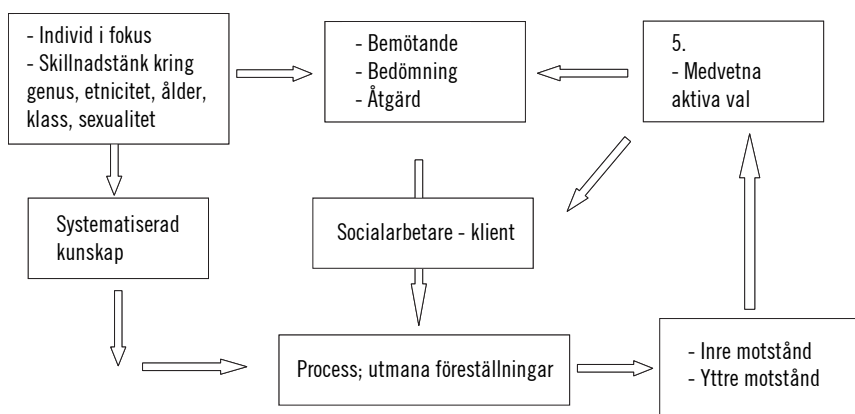
det som att jag genom mitt förhållningssätt utifrån mina värderingar riskerar att cementera underordning!!!

Flickans reflektion resulterade i flera frågor: Hur ska vi, socialarbetare, undvika att befästa och återskapa det som vi vill förändra? Hur kan vi arbeta för att ingen förblir ett offer utan istället framstår som en människa med eget aktörskap som kan välja själv?

Några sammanfattande ord...

Reflektioner ovan får avsluta presentationen av Stockholms forskningscirkel om genus i socialt arbete med barn och ungdomar. Precis så komplicerat är det att försöka förverkliga en mer genusmedveten tolkningsram i praktiken.

Följande bild är en modell över gruppens självreflekterande process. Modellen kan användas om andra fenomen än genus exempelvis etnicitet, klass, ålder, sexualitet osv. Modellen sammanfattar deltagarnas process att bli mer varse om hur de "gör" genus, för att i förlängningen kunna göra medvetna aktiva val som kan resultera i att klienter bemöts, bedöms och får en insats som bättre svarar mot deras behov.

Deltagarna beskrev cirkelarbetet som ett kalejdoskop med olika delar som man tittar igenom och då ser nya saker. Rutorna i modellen beskriver de olika delarna i kalejdoskopet.

I centrum av bilden är mötet mellan klient och socialarbetare. Mötet påverkas av hur båda parter bemöter vandra, vilket påverkas av vilka föreställningar de har om varandra. Socialarbetaren har ansvar för att mötet blir professionellt. Det sker genom att bli varse sina egna föreställningar om en person och dennes situation. Det innebär också att finna former för att få information om klientens förväntningar, farhågor och föreställningar som kan vara viktiga för arbetet. I följande modell är föreställningar om genus i fokus. Socialarbetarens genusföreställningar påverkar bemötande, bedömning och åtgärd. Klientens förväntningar och föreställningar påverkar hur den utvalda insatsen tas emot och förvaltas. I början av cirkelarbetet talade deltagarna om vikten av att se individ före kön och tänkte utifrån skillnader kring genus. Inspirationen till att börja problematisera fick deltagarna från kunskap – forskning om genus. De självreflekterande samtalen, där de egna föreställningarna utmanades, väckte både inre och yttre motstånd. Via forskning och systematiserad erfarenhetsbaserad kunskap ökar möjligheten att göra mer medvetna val i mötet med klienter. Valen i följande modell består av att utveckla genusmedvetet bemötande, göra genusmedvetna bedömningar och genusmedvetna val av åtgärd. Kunskap underlättar också utvecklandet av mer genusmedvetna strukturer och rutiner i verksamheten för att kunna bemöta brukaren på ett icke-diskriminerande sätt. Modellen tar inte slut i och med att deltagarna har vandrat ett varv runt. Den kan upprepas i, en förhoppningsvis, uppåtgående kunskapsspiral byggd på reflektioner om forskning och systematiserad erfarenhetsbaserad kunskap.

Den gemensamma reflektionen som avslutar cirkelns alla samtal är att genus är en av många maktordningar som är förkroppsligade i oss själva och i klienterna. Detta betyder att samma självreflekterade process även behövs kring begrepp som klass, etnicitet, ålder och sexualitet för att möjliggöra icke-diskriminerande bemötanden, bedömningar och åtgärder.

Handlingsplan för ett mer genusmedvetet arbetssätt

Cirkeln avslutades med att deltagarna fick i uppgift att skriva fram hur de kunde förverkliga det som hade diskuterats under de sex träffarna. Det resulterade i en handlingsplan som skulle kunna hjälpa dem i sitt dagliga arbete.

I mötet med klienter

- Granska oss själva kritiskt.
- Erbjuda nya valmöjligheter i arbetet, som inte är genuskodade.
- Stötta barn och ungdom som bryter mot genusnormer.
- Lyssna mer på berättelser och försöka att tolka mindre utifrån våra egna bilder, för att på så sätt minska risken att arbeta utifrån egna cementerade föreställningar.

På arbetsplatsen

- Experimentera:

Att en arbetsgrupp tillsammans kommer överens om att öka genusmedvetenheten genom att arbeta med olika genusövningar som:

Att byta ut namn på pojke/flicka i en anmälan – gör det någon skillnad när det kommer till bedömning? Gör det något att det blir skillnad, om det nu blir det?

Att skriva ”personen” istället för pojken/flickan för att försöka att tänka på att få fram personens behov – utan att tänka på kön.

- Höja medvetandenivån om hur vi ”gör” genus och hur insatser ofta är genuskodade: Motivera till andra åtgärder som matchar klienten. Ibland blir det slentrian i våra ”åtgärds-paket”, som dessutom ofta är genuskodade.

- Ifrågasätta mer i vardagliga samtal på jobbet, speciellt för givet tagna föreställningar.
- Hur värderar vi människor? Har alla lika värde?
- Sätta upp regler för verksamheter utifrån ett problematiserande genusperspektiv

Bilagor:

1. Övning – skriv dagbok om din socialarbetarroll

Hur gör jag genus i min socialarbetarroll?

Denna fråga avser hur vi ”gör genus” i kontakter med kollegor, chefer, samarbetspartners.

Metoden är att föra ner reflektioner kring arbetet i dagboksform utifrån de fyra frågorna nedan. Följdfrågorna är till för att underlätta reflektionerna. Ni kan föra dagbok varje dag eller samla skrivandet till minst två gånger fram till nästa cirkelträff. Dagboken ska skrivas så att andra kan läsa. Om ni har möjlighet att mejla dagboksanteckningarna är det bra. Men om det hindrar er från att skriva är det bättre att ni skriver för hand.

Frågorna kan även ställas till kollegor.

Tips för att komma igång:

- Lista för dig själv vad du tänker är ”manligt” respektive ”kvinnligt” och varför du tänker så.
- börja i det privata för att se mönster på hur du till exempel gör skillnad mellan dig och dina olika familjemedlemmar.

Hur tänker jag kring ”manliga” respektive ”kvinnliga” kollegor?

- Hur gör jag skillnader och likheter mellan dem?

Hur förhåller jag mig till genus i min verksamhet/organisation?

- Vad gör ett genusmedvetet arbetssätt med en arbetsgrupp som inte medvetet tänker kring genus? (exempel: motstånd i en arbetsgrupp när genus kommer på tal)

Eller motsatsen:

- Väcks motstånd hos mig själv inför typiskt ”kvinnliga”/”manliga” beteende eller förslag som jag möter hos kollegor?

Hur gör jag genus i min yrkesroll?

Tänk efter hur jag kan förminska ”manligt”/”kvinnligt” utifrån hur vi själva ibland kan bli förminskad som kvinnor eller förstorade (?) som män.

- Hur reagerar jag inför brott mot könsmaktsordningen som exempel inför en kaxig tjej eller en underdånig kille?

2. Övning – forts. skriv dagbok om klienter

Hur jag gör genus i relation till klienter:

1. Hur arrangerar jag fysiskt ett möte beroende på könstillhörighet?
2. Hur bemöter jag klienter beroende på könstillhörighet?
3. Vad har jag för genuskodade föreställningar om klienters historia, behov, resurser och situation?
4. Vilka värderingar förmedlar jag medvetet/omedvetet i mötet med klienter?
5. Vad blir jag tillskriven för värderingar av klienter?

3. Övning – Fråga kollegor i enkätform

Frågorna ovan kan besvaras av personal på din arbetsplats som ett sätt att starta en diskussion om vad som är ett genusmedvetet arbetssätt.

4. Övning – utmana dig själv

- Testa att lyssna på ett annat sätt – lyssna aktivt – vad säger de egentligen? Tänk att du aldrig tidigare har träffat denna art – du behöver veta allt för att ha en chans att förstå.
- Ställ andra frågor än du brukar?
- Tänk efter; varför vill jag ställa denna fråga?
- Vad vill jag veta?
- Vad säger den informationen mig?

Exempel från cirkeln:

Idag lyssnade jag mer och ställde frågor utifrån hur intresserad jag var av sakfrågan, inte utifrån om det var en man eller en kvinna som talade. Det är i alla fall vad jag tror att jag gjorde. Men det är svårt att bedöma helt själv, skulle vara kul om någon annan observerade mig och kanske ser de sakerna som jag inte själv tänker på.

5. Övning – att medvetandegöra hur skillnad "görs"

Vinjett – flicka

Sara är en flicka på 14 år. Hon kommer till dig tillsammans med en klasskamrat. Sara berättar att hennes far alltid är missnöjd med henne, med vad hon gör och hur hon uppför sig. Hon säger att han skriker åt henne, hotar och har även misshandlat henne. De bråkar jämt. Syskonen klagar också på henne och säger att de vill ha lugn och ro. Det har pågått så länge att hon inte orkar bo hemma mer. Dessutom känner hon sig rädd för sin pappa.

1. Vad tänker du om denna situation?
2. Vad är de första tre sakerna du gör?
3. Vad har du för svårigheter i ditt arbete i en sådan situation?
4. Vad har du för möjligheter i ditt arbete i en sådan situation?

Vinjett – pojke

Viktor är en pojke på 14 år. Han kommer till dig tillsammans med en klasskamrat. Viktor berättar att hans far alltid är missnöjd med honom, med vad han gör och hur han uppför sig. Han säger att fadern skriker åt honom, hotar och har även miss-handlat honom. De bråkar jämt. Syskonen klagar också på Viktor och säger att de vill ha lugn och ro. Det har pågått så länge att han inte orkar bo hemma mer. Dessutom känner han sig rädd för sin pappa.

1. Vad tänker du om denna situation?
2. Vad är de första tre sakerna du gör?
3. Vad har du för svårigheter i ditt arbete i en sådan situation?
4. Vad har du för möjligheter i ditt arbete i en sådan situation?

6. Övning – medvetandegöra genusgörandets konsekvenser

Minnesanteckningar/journaler:

Om du tittar i *minnesanteckningar/journaler* – försök att titta på en grupp (fyra stycken kan vara rimligt) som har liknande behov och situation för att vi i någon mån ska kunna jämföra hur ni valde insats/åtgärd. Ge oss också information om hur många du har tittat på.

Här följer hjälpfrågor:

1. Ger vi mer eller mindre stöd beroende på klientens könstillhörighet? Motivera!
2. Ger vi olika stöd beroende på klienters könstillhörighet? I så fall på vilket sätt?
3. Byt ut könet på personen i journalanteckningarna och se hur det blir då.

7. Övning - intervju klienter

För att få mer kunskap om hur du bemöter klienter – kan du intervju avslutade klientkontakter hur de upplevde samarbetet med dig.

Här följer förslag på frågor:

1. I din situation – tror du att hade du haft kontakt med socialtjänsten om du hade varit man/kille/kvinna/tjej?
2. Tror du att vår kontakt hade varit annorlunda ifall jag hade varit en man?

I så fall, på vilket sätt?

3. Märkte du av att min syn på hur kvinnor/tjejer och män/killar ”borde” vara syntes i mitt arbete?

I så fall, på vilket sätt?

4. Tycker du att socialarbetare som jag ska tänka på något särskilt när vi möter en man/kille/kvinna/tjej som du?
5. Finns det någon fråga som du tycker att jag borde ställa?

Referenslitteratur

- Brantsæter, Marianne (1992) Om kjønnets loggik. *Sex i Arbeid(et)*. Oslo: Tidens Forlag.
- Cohen, Marcia B. och Mullender, Audrey (2003) *Gender and Groupwork*. London: Routledge.
- Elvin – Novak, Ylva och Thomsson, Helen (2003) *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld*. Akad.avh. Uppsala: Uppsala universitet.
- Holm, Ulla (1993) *Modrande och praxis – en feministfilosofisk undersökning*. Stockholm: Daidalos.
- James, Alison, Jenks, Chris och Prout, Alan (1998) *Theorizing childhood*. London: Polity Press.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

- Metell, Barbro, Eriksson, Maria, Isdal, Per, Lyckner, Birgitta och Råkil, Marius (2001) *Barn som ser pappa slå*. Stockholm: Gothia Förlag.
- de los Reyes, Pualina och Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet*. Stockholm: Liber Förlag.
- Socialstyrelsen (2004). *Jämställd socialtjänst?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wideberg, Karin (1995) *Kunskapens kön*. Stockholm: Norstedts.

”Omedvetet bemötande?” –
genusperspektiv i
förskola/fritidshem/skola, fältarbete,
barn- och ungdomspsykiatri

FoU i Väst (Göteborgsregionen)

Cirkelledare
Marianne Lundgren

med bidrag av
Christina Andersson, Malin Andersson, Ann-Katrin Bjersing,
Ingela Borgström, Nils Funnemark, Kristina Kollbratt,
Malin Lundström, Jeny Rengman, Lasse Samuelsson och
Margareta Willermark

Innehåll

Inledning.....	133
Processbeskrivning.....	133
Delstudiernas metodval.....	135
Delstudiernas resultat	138
Delstudie 1	138
Gränsöverskridande arbete i förskolan?	138
Bakgrund.....	138
Resultat.....	139
Reflekterande slutsatser	143
Delstudie 2	146
Hur bemöter du flickor/pojkar i skolan om det uppstår en konflikt och ser du en risk för stereotypt könsperspektiv som färgar ditt bemötande?.....	146
Bakgrund.....	146
Inledning	146
Resultat.....	147
Avslutande reflektioner	150
Delstudie 3	151
Hur är det ställt med jämställdheten på våra grundskolor och i vår gymnasieskola?	151
Bakgrund.....	151
Resultat.....	152
Delstudie 4	159
Gapiga gator och tysta gränder – genusperspektiv i uppsökande arbete	159
Bakgrund.....	159
Vad är uppsökande arbete?	160
Förförståelse i uppsökande arbete.....	160
Bristen av diskussion.....	161

Resultat	161
Avslutande diskussion	164
Delstudie 5	167
Skulle vi inte prata om tjejer? – En diskursiv studie om köns- och genusperspektiv i fältarbete	167
Frågeställningar.....	167
Metod.....	167
Diskurser	168
Resultat	168
Analys.....	172
Delstudie 6	176
Föräldrarnas, pappornas eller mammornas BUP?	176
Bakgrund	176
Resultat	177
Slutdiskussion	179
Hur går vi vidare?	180
Referenslitteratur.....	182

Inledning

Processbeskrivning

I samarbete med FoU i Väst vände sig inbjudan till professionella inom verksamheter som skola, socialtjänst, vård och omsorg för att i forskningscirkelform aktivt arbeta kring huvudfrågan: "Har arbete med barn och ungdomar något kön?" Övergripande frågeställningar som ställdes i inbjudan var: "Vilka förväntningar har vi om flickor och pojkar? Hur förhåller vi oss till det i vårt arbete? Vad får ett könsperspektiv för betydelse för arbetet med barn och ungdomar?" Tio personer representerande olika yrkesinriktningar så som skola, socialt fältarbete, barn- och ungdomspsykiatri anmälde sitt intresse. Vid första tillfället den 3 september 2007 presenterade vi oss för varandra och cirkelledaren, Marianne Lundgren, gick igenom vad en forskningscirkel är. Några av deltagarna var redan vid första träffen fokuserade på vad de ville beforska och några var mer tveksamma till val av uppgift. En diskussion uppstod om vilka förväntningar och hur stora krav som skulle ställas och att det kunde på grund av tidsbrist uppstå problem att genomföra någon undersökning samt hinna läsa allt för omfattande litteratur. Vi diskuterade syfte och frågeställningar och bollade dessa med varandra. Cirkeldeltagarna gick därefter hem för fortsatta reflektioner över vilka förväntningar de hade.

Mina förhoppningar på FoU-cirkeln är att jag ska öka min och mina kollegors kunskap kring genusfrågan i stort och i det uppsökande arbetet i synnerhet. ... Vidare tycker jag det är spännande att träffa andra professioner och hoppas lära mig en hel del av dom.

Mina förväntningar på FoU-cirkeln är att få en inblick i hur man över tid kan "mäta" förändringar som vi antar är ett resultat av ett medvetet bemötande utifrån syftet att bryta traditionella köns-mönster. ...

En chans att få bidra till andras kunskapsutveckling genom den publikation som cirkeln syftar till.

Jag förväntar mig att cirkeln skall innebära ett interaktivt lärande mellan alla deltagare. Där vi skaffar/får nya teoretiska verktyg kring sociala konstruktioner kring genus och makt. Att vi skall utforska

våra jobbarenor med hjälp av dessa verktyg, sammanlänka teorin och praktiken och förhoppningsvis skapa verktyg för att en förändringsprocess kan ske på arbetsplatserna så att genusperspektivet självklart infiltrerar alla delar och processer i arbetet.

Efter den inspirerande uppstartskonferensen i Stockholm diskuterade vi vid det andra tillfället i oktober projektplanens utformning. Vi arbetade tillsammans fram följande syfte och frågeställning:

- Syftet är att studera bemötande ur ett genusperspektiv inom skola, fritid- och kultur, socialt fältarbete, barn- och ungdomspsykiatri.
- Vad får föreställningar om och förhållningssätt till genus/kön för betydelse hos olika professioner i arbetet med barn och ungdomar?

Vi bestämde oss för att läsa *Att göra kön: om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män* av Ylva Elvin-Nowak & Heléne Thomsson (2003). Vid detta tillfälle konsoliderade sig gruppen fullt ut och sex fristående studier tog fart. Vi diskuterade begreppen kön och genus och kom fram till att genus stämde bäst med hur vi ville förstå perspektivet. Dvs. vi var alla överens om att genus var ett vidare begrepp än kön som bl.a. inbegriper sociala konstruktioner, vilket överensstämde med deltagarnas förförståelse. Vid tredje träffen i november hade alla valt område, metod och urvalsgrupp/-er. I november föreläste Helena Johansson om sin avhandling *Brist på manliga förebilder. Dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Vid detta tillfälle gick vi även igenom varje studie och gav feedback på möjligheter och svårigheter som uppstått vid bortfall och vid analys av resultat. I januari 2008 träffades vi för att lyfta upp projektens resultat. Det var en omfångsrik textmassa med intressanta resultat. Deltagarna gav i slutet uttryck för vad läroprocessen inneburit för dem och vilka nyfunna kunskaper som skapats:

I den lärandeprocessen som deltagande i FoU-cirkeln inneburit har jag blivit mer reflekterande kring att jag är mer aningslös än jag trodde i hur strukturer kring kön ser ut i vårt samhälle. Jag har t.ex. aldrig tidigare begrundat att killar/tjejer, män/kvinnor klär på och

av sig på olika sätt och att det ligger positiva/negativa värderingar i det förrän föreläsningen med Helena Johansson som talade utifrån sin doktorsavhandling. Vidare har det väckt frågor hos mig kring hur de fenomen uppstår som vi människor väljer att beteckna som typiskt manligt eller kvinnligt. För det är väl inte bara jag som tycker att jag under mina barns uppväxt varit en medveten kvinna som tänkt noga på hur jag uppfostrat min son respektive dotter till att inte falla in i gamla könsroller?

Under denna utbildning har man blivit ännu mer lyhörd och tänker ofta på om det finns fler lösningar som passar både flickor och pojkar både när det gäller lärande processen och i leken. I samband med utbildningen har vi haft möjlighet att träffa olika yrkeskategorier och få se deras syn på detta med kön. För oss som personer har det varit utvecklande.

Det jag själv lärt mig eller snarare insett är främst två saker: det första är en förståelse av hur djupt den traditionella bilden av hur man ska vara som pojke och flicka sitter hos oss. Den andra insikten är då allt arbete som rör värdegrundfrågor är ett förändringsarbete som måste få ta tid och som måste ges ännu mer resurser till utbildning och information. Det som måste ske är att var och en får en fördjupad förståelse av hur fast rotad könsmaktordningen sitter i oss själva och hur den genomsyrar varje del av vårt liv. För att kunna omformatera oss handlar det om att ifrågasätta och bryta mönster. Men du måste vara modig och våga, för det innebär ju samtidigt ett ifrågasättande av dig själv.

Delstudiernas metodval

Genuspedagog Lasse Samuelsson har genom en enkät riktat sig mot pedagoger inom förskolan med en övergripande frågeställning om det finns *Gränsöverskridande arbete i förskolan?* Enkäten lades ut på nätet och riktade sig till pedagoger inom tre pedagogiska enheter och besvarades av totalt 40 personer. Dessutom genomfördes intervjuer med tre slumpvis utvalda pedagoger.

Kristina Kollbratt och Margareta Willermark fritidspedagog respektive lärare/specialpedagog har ett politiskt uppdrag i kommunen att arbeta med jämställdhetsfrågor i skola och fritidshem. Genom intervjuer har de ställt frågan till sex pedagoger: *Hur bemöter du flickor/pojkar i skolan om det uppstår en konflikt och ser du*

en risk för stereotypt könsperspektiv som färgar ditt bemötande? Urvalet skedde genom ett så kallat obundet slumpmässigt urval.

En genuspedagog/lärare och en utvecklingsledare Christina Andersson och Nils Funnemark har i sin studie ställt sig frågan *Hur är det ställt med jämställdheten på våra grundskolor och i vår gymnasieskola?* De har arbetat fram en enkät för att i första hand mäta den psykosociala miljön för elever i Lerums kommun. Fokus har varit ett jämställdhets perspektiv och vid analys har ett genusperspektiv lagts på enkätsvaren. Några frågor har dock ett direkt genusperspektiv. Enkäten har lämnats till samtliga elever i grundskolans år 4 till 9 samt gymnasieskolans elever i år 1 och 2, av sammanlagt 4 318 elever har 3 860 elever (89,3 procent) besvarat enkäten. För att enkäten skulle vara så begriplig som möjligt valdes att konstruera två enkäter, en enklare mindre omfattande enkät till elever i grundskolans år 4 och 5 och en mer omfattande till eleverna från grundskolans år 6 till gymnasieskolans år 2. Enkäten är utformad i samarbete med Örebro universitet.

Två fältarbetare/socionomer, Malin Andersson och Malin Lundström, har genom en enkätstudie fördjupat sig i fältarbetares syn på genus/kön i arbetet med ungdomar och har på så sätt fångat upp *Gapiga gator och tysta gränder – ett genusperspektiv i uppsökande arbete*. Den webbaserade enkäten besvarades av 60 fältarbetare, varav 37 var kvinnor och 23 var män. Då fältarbete traditionellt har haft en jämnare könsfördelning än övrig socialtjänst kan ovan nämnda könsfördelning tänkas spegla fältarbetarkåren i stort, möjligtvis skulle en något högre procentenhet till kvinnornas fördel mer spegla verkligheten. I Göteborgsregionen är 54 procent av fältarbetargruppen kvinnor och 46 procent av gruppen är män.

Fältarbetarna/socionomerna Ingela Borgströms och Jeny Rengmans studie har fokus på det dolda genusperspektivet som fältarbetare *Skulle vi inte prata om tjejer? – En diskursiv studie om köns- och genusperspektiv i fältarbete*. De har intervjuat fyra fältarbetare från fyra olika fältgrupper i Västra Götalandsregionen. Urvalet har skett via lottning från RiF:s medlemslista. De intervjuade är tre män och en kvinna. Intentionen är inte att göra en analys utifrån de intervjuades kön. De första intervjufrågorna rikta-

des mot hur de intervjuade teoretiska definierar sin målgrupp och sitt uppdrag. Därefter ställdes frågor kring vilka ungdomarna man arbetar med och hur de träffat dem samt hur deras verksamhet ser ut. Till sist riktades direkta frågor om och hur fältarbetarna enskilt och i arbetsgruppen tänker kring genus. Analysen är inspirerad av socialkonstruktivistiska, diskursiva och poststrukturalistiska teorier och fokus läggs på komplexitet, riktningar och nyanser.

I den sjätte studien har socionom Ann-Katrin Bjersing vänt sig till socionomer inom Barn- och Ungdomspsykiatri och ur resultatet skrivs titeln: *Föräldrarnas, pappornas eller mammornas BUP*. Enkäten som skickades ut via mail, bestod av fem öppna och fem slutna frågor. Av nio utskickade enkäter besvarade åtta personer enkätfrågorna.

Totalt har 3 978 personer besvarat enkäter eller deltagit vid intervjuer.

Delstudiernas resultat

Delstudie 1

Gränsöverskridande arbete i förskolan?

Lasse Samuelsson

Bakgrund

Sitter vid den sena lördagsfrukosten och ögnar igenom Göteborgs Posten. Har under hela julhelgen funderat på hur jag skulle lägga upp min lilla ”avhandling” om könsöverskridande arbete inom förskolan. Då faller min blick på en krönika, författad av Ingrid P. Bossedahl (2008). Där hon citerar Simone de Beauvoir från 1974. Hon skriver:

Livet om vi följer de Beauvoir, blir den erfarenhet som kroppen gör längs den rad av situationer som kantar vår väg från födelseort till dödsort. Det betyder något att födas i en viss kropp, på en viss plats, vid en viss tidpunkt. Det går däremot inte att säga att vad detta något är eller får för konsekvenser, eftersom det är vi som både är och är i situationen. Jag kan välja eller tvingas att anpassa mig till de normer som möter mig och det som min kropp för stunden förstås som ... men jag kan också tvingas eller välja att på ett eller annat sätt utmana dessa föreställningar (s. 82).

Den formuleringen kändes bra och passade de grundtankar jag haft. Hämtade genast slutbetänkande från Delegationen för jämställdhet i förskolan (SOU 2006:75) och jag fann den här skrivningen som knyter an till citatet ovan:

Historikern Yvonne Hirdman menar att mötet med en annan individs biologiska skepnad/kropp görs utifrån föreställningar om vad kön är. Man lägger så att säga genus utanpå det biologiska könet. Genus är föreställningar, tolkningar, förväntningar och handlingar som förklarar vad flickor och pojkar, kvinnor och män sägs vara i kraft av sitt kön. Genus är att göra skillnad där ingen skillnad finns (s. 155).

Att anpassa sig till de normer som möter mig eller utmana dessa föreställningar om könet? Hur bryter vi anpassningen till de

normer som råder om män och kvinnor och hur utmanar vi på ett effektivt dessa föreställningar om hur man ska vara och bete sig som man och kvinna? Det är den processen som är grundförutsättningen för att allt arbete med jämställdhet inom alla områden ska bli framgångsrikt. Jämställdhet handlar inte om att göra män kvinnliga och kvinnor manliga. Det handlar om att radera ut mallarna för traditionell manlighet och kvinnlighet som Kajsa Svaleryd (2004) uttrycker det och det är med utgångspunkt från detta jag använder mig av begreppet – gränsöverskridande. Jag arbetar som förskollärare med barn mellan 1–5 år och som genuspedagog i Mölndals kommun sedan 2004. Jag är intresserad av att undersöka hur de normer och föreställningar som råder inom förskolan färgar barnet och hur vi som personal inom förskoleverksamheten, utifrån förskolans läroplan Lpfö 98 (1998), aktivt agerar för att utmana föreställningar och ge barnen nya erfarenheter av kön.

Resultat

Är du som pedagog en förebild för breddade könsroller?

En aspekt som är mycket viktigt att belysa är pedagogernas eget agerande som förebilder i den pedagogiska vardagen.

Tror tyvärr att jag inte är en tillräckligt bra förebild på det området, är nog själv ”fast” i gamla könsrollsmönster utan att jag alltid är medveten om det själv.

Försöker vara men det är svårt att jobba med allt det omedvetna man gör. Där behöver kanske någon utomstående komma in och synliggöra detta.

Jag försöker men inser att jag måste jobba mer med mig själv för att kalla mig en bra förebild.

Vilken svår fråga! Om jag är med i en roll kan jag gå in och ta papparollen, för att visa att man kan ha olika roller. Många barn säger att du inte kan vara en pappa för att du är en tjej och tvärtom. Att man kan visa att det kan man visst. Att i leken kan man vara vad som helst. Man kan vara brandman när man är tjej och att man som pedagog är en förebild och intar olika roller för att visa barnen att det är möjligt. Att det inte spelar någon roll vilken roll man har. Att man erbjuder roller fritt utan att man gör någon skillnad så. (Anna)

I många av de svar och kommentarer som avges runt denna fråga finns det en medvetenhet men det går även att utläsa en mer tveksam ambivalent och osäker inställning i synen på hur de själva beter sig/agerar som gränsöverskridare. Men vi ser också att de trots allt finns en slags medvetenhet om den egna otillräckligheten och att det finns en vilja till förändring som jag ser som en god potential för framtida förändringar av medvetenhetsnivån.

Erbjuds barnen lekar/material som breddar respektive köns kompetenser?

Miljö och material är viktiga delar i sammanhanget och påverkar barnet på olika sätt beroende på hur miljön är utformad och hur medvetet materialet som finns i den används. I Jämförad Förskola relaterar författarna till Hirdman (2003) och hennes teorier om genusystem när man beskriver hur lekmiljön påverkar barnen:

Som vi visat har de mest könskodade lekarna och materialen hållits isär vilket kan kopplas till i-särhållandets logik. Dessutom har det pojkkodade materialet ofta högre status än det flickkodade vilket kan kopplas till hierarkin i genusordningen som ger det pojkar och män ägnar sig åt högre värde än det som förknippas med flickor och kvinnor. Det är också mer accepterat att när flickor utför lekar som pojkar brukar göra än tvärtom vilket visar på det som Hirdman benämner som den manliga normens primat. I ett genusmedvetet arbete med miljö och material anser vi att det är viktigt att utmana båda dessa principer. Det vill säga, det handlar om att bryta uppdelningen och i-särhållandet mellan flickors och pojkars lekar och material och bryta det synsätt som säger att pojkars lekar och material är bättre än flickornas (s. 11).

”Nej, vi ser på individ, alla får samma absolut” är några av de formuleringar som återkommer i kommentarer och intervjuvar. Pedagogerna betonar sina svar att det är varje individs kompetenser som tränas och att de då kan bortse från det kön som varje individ innehar. Här kan vi även utläsa en medvetenhet om att lekmiljön är viktig och även hur leksaker presenteras. Men det smyger sig in en övertro på barnets egen kompetens att välja gränsöverskridande bara materialet finns där.

Men det är jättesvårt att få pojkar att leka med dockor ... sen ser man då när pojkarna är ensamma kvar då kan han ta en dockvagn. Därför då är inte de andra kompisarna här som säger äää du ska inte leka med dockor. Det är ju det hela tiden pojkar skall ju ... hemifrån ska de vara tuffare ... vi har ju en pojke här som när man bara säger rosa så börjar han nästan att gråta ... nej men det är ju olika hur man är uppfostrad hemifrån ... sen försöker vi att göra så gott vi kan här.

De får göra precis samma saker som alla får göra. Den gruppen vi har nu är det nog så att flickorna sitter väldigt mycket vid bordet och ritar och pysslar och pojkarna leker med lego just nu. Visst så är det nu. Men de har haft möjlighet att göra andra saker. Absolut det är helt öppet. Men det är individer och säkert lite gruppträck också. Man gör lite som kompiserna gör. Tjejerna är väldigt omhändertagande vad det gäller de små. Det kan ibland bli lite för mycket. Det har vi försökt förändra, för det kan bli lite för mycket. Det är både för deras egen skull och för de små tjejerna som tycker det är jobbigt.

Här vill jag, med det första citatet visa, hur stark och kontrollerande den manliga normen är i pojkars lek. Homosociala mönster upprätthålls inom den egna könsgruppen. Det är en arena för att bekräfta den egna könsidentiteten. En arena där män/pojkar värderar varandra och positionerar sig gentemot varandra. Och denna process har redan börjat så tidigt som i förskolan. Den som är gränsöverskridare och som vill bryta den överenskomna normen för hur man ska vara som pojke får göra det i hemlighet utan fördömande publik.

Det andra citatet får illustrera hur de traditionella sätten att välja aktiviteter sker per automatik om pedagogerna förlitar sig på barnens egna val. Ett barn väljer, om det inte får alternativen presenterade för sig och blir trygg i sin kompetens att använda materialen, utefter den bild det har om vad som är rätt utifrån de normer som finns runt pojkars och flickors sätt att vara. Så här säger Anders Nelson (2006) om barns val av leksaker.

Flickor och pojkar föredrar dock inte olika leksaker därför att de har olika kön. Deras preferenser utvecklas i relation till de föreställningar de har och utvecklar kring vilka egenskaper intressen flickor och pojkar bör ha för att passa in i samhällets genusmönster (s. 16).

Uppmuntrar ni pojkar och flickor att leka med varandra?

De gör det inne hos oss vi behöver inte tänka så ... De leker otroligt bra och vilka lekar som helst och vilka aktiviteter som helst. Det kan vara ut och jaga varandra, det kan var tjuv och polis, det kan vara en lek inne i lillabarnsrummet som vi kallar det för. Där vi har docksäng och dockor och lite mysigt så. Precis vad som helst, de kan sitta och rita tillsammans, spela spel ihop, leka restaurang. Vi har det jättebra nu. (Aina)

Ja, svarar de flesta. Men vilken medvetenhet ligger bakom svaren? I det sätt som pedagogerna resonerar om hur barnen är och hur barnen gör sina val av kamrater i leken finns även här en tydlig tro på barnens egen kompetens att göra de rätta valen. Man säger t.ex. att här leker alla med alla och vi har det bra här nu. Det finns ett fåtal reflektioner om hur det leks när alla leker med alla. Få tankar runt lekmönster i ett genusperspektiv och hur man som pedagog ska påverka dessa. Inget resonemang om vems val som är viktiga och/eller styrande om det finns tecken på dominans eller underordning i leken. Vilka leksaker, lekar som har högst status och om man gör något åt detta? Effekten av detta kan bli att verksamheten till en del cementerar de traditionella rollerna och mönstren i val av kamrater och i val av aktiviteter. Även här kommer individperspektivet in. Man anser att båda könen får samma utrymme även här.

Ställer du samma krav på mamman respektive pappan vad det gäller föräldraskapet när du möter föräldrarna?

Föräldrarnas traditionella attityder till verksamheten kan ibland upplevas som ett hinder. Så här beskriver Svea, en av de intervjuade pedagogerna, detta dilemma:

Sen är det vissa föräldrar tycker jag som är väldigt traditionella. "Nej men titta här kommer tjejerna." Vi hade pojkar som hade klätt ut sig till älvor hos oss. Med vingar och tyllkjol. Då kommer det in en pappa som säger "Men vad har ni på er. Det fattar ni väl att ni inte kan vara älvor. Ni är ju pojkar. Vad gör ni med barnen här ska ni göra dem till bögar eller?" Då kan jag ibland känna att det känns lite hopplöst. Men då får man förklara för dom att de får klä ut sig till vad som helst. Nästan som att förklara till ett barn. I leken kan man vara vad som helst. Då kan jag ibland känna att

barnen får mycket hemifrån som vi måste jobba bort i förskolan. ...Det bästa är om man har ett samspel med föräldrarna och förklarar varför man gör som man gör här på förskolan och vad som händer om föräldrarna motarbetar detta. Det kan man ta upp till diskussion på ett föräldramöte t.ex. För många föräldrar vill ju att deras barn ska bli jämställda. Men de ser inte att de går rakt in i fällan.

Vad gäller föräldrar och deras deltagande i den förändringsprocess som ett arbete i riktning emot jämställdhet innebär, är det nödvändigt med en tidig involvering av barnets förälder. Det är viktigt med dialog och information. En slags medvetandegörandeprocess av föräldrarna om det arbete som bedrivs inom förskolans ram. Vi måste förstå att parallella förändringsprocesser mot samma mål är av nöden när det gäller värdegrundsfrågor. I interaktion med föräldrarna måste vi tydliggöra våra ambitioner i det arbete som pågår utan att tillföra rädslor eller påföra skuld. Vi måste uppnå en förståelse för att vi i vårt arbete vill bredda och utöka varje barns kompetenser. Därigenom öppnar vi upp för möjligheten att parallella utvecklingsprocesser mot samma mål pågår.

Reflekterande slutsatser

Det vi sammanfattningsvis ser i de olika svaren är att det finns en stor medvetenhet om vikten av att vara medveten och en tro att det bedrivs en verksamhet som ger barnen av båda kön en möjlighet att bredda sina kompetenser i önskvärd riktning enligt läroplan och enligt min hypotes. Min slutsats är att det ute på förskolorna finns en vilja och en viss medvetenhet i dessa frågor men att medvetenheten ännu inte är tillräckligt djup och bred för att det arbete som bedrivs ska ha den effekt man tror och vill att den ska ha. Man är medvetet omedveten. För att en attityd och beteendeförändring samt en könsöverskridande breddning av pojkars och flickors kompetenser ska komma till stånd anser jag att det är nödvändigt för pedagogerna att kunna förstå variationerna i könsskapandet och att det är viktigt att lösgöra maskuliniteten från pojkar och femininitet från flickor och se maskulinitet och femininitet som positioner som kan praktiseras av

både pojkar och flickor. Det finns, som vi kan se i resultatet, en utbredd uppfattning, trots att många säger sig ha ett genusperspektiv, om att man kan förhålla sig opartisk, dvs. möta neutrala, könlösa individer som ska tillföras pedagogiska stimuli för att höja respektive individs kompetenser inom olika områden. Att förhålla sig till barnet på det sättet kan innebära en risk, ett sätt att lura sig själv, att göra sig könsblind. Enligt mitt sätt att se det förhåller man sig alltid till könet. Man är ständigt delaktig i överföringen av traditionella könsmönster och är hela tiden med och skapar och återskapa genus. Så här säger Svaleryd (2004):

Individperspektivet kan inte säkerställa jämställdheten, så länge varken individen eller organisationen lyft upp och analyserat de dolda föreställningarna kring kön, etnicitet eller annan olikhet på ett medvetet plan (s. 41).

Svårigheten och utmaningen i att arbeta med jämställdhet är att det handlar om att förändra attityder, värderingar och förhållningssätt hos pedagoger, barn och i viss mån hos föräldrar.

Den fråga som måste ställs, kanske den viktigaste frågan i sammanhanget, är:

Vilka berättelser/positioner är de mest sanna för barnet? De vi skapar inom förskolans väggar eller de som barnet upplever i hemmet och/eller i samhället utanför förskolans värld?

Vad blir det bestående intrycket hos barnet av vår verksamhet i förskolan? För att kunna veta detta med säkerhet skulle det behövas en mycket långsiktig studie av hur dagens förskolebarn kommer att fungera och interagera i skolan och så småningom i samhället som vuxna män och kvinnor. Det jag kan göra i denna undersökning är att hänvisa till pedagogernas uppfattning om de framtida effekterna av ett gränsöverskridande jämställdhetsarbete inom förskolan. Så här säger Svea, Aina och Lena i tur och ordning:

Någonstans tror jag att de blir mer öppna för olika sorters människor ... att de blir mer öppna för det när de ser att de inte blir inplacerade i fack från början utan att de ser att det här finns för mig och för alla andra också. Att man kan bli vad man vill. Det kommer säkert att bli bättre arbetsklimat på många arbetsplatser,

företag där det är väldigt mansdominerat nu. De pojkar som växer upp nu kanske inte har så ont av att ha en kvinnlig chef.

Det dom har med sig härifrån vill jag tro att det är grunden för det mesta. Så jag hoppas och tror att de får något positivt med sig. Att de tar med sig det. Sen vet man ju inte vad som händer senare, men får de grunderna så tror jag absolut att det kan påverka dem.

De lär ju sig att se med andra ögon på hur flickor och pojkar är. Det kanske blir lättare att ta kontakt med det motsatta könet.

Uppfattningen om detta är som synes positivt hos de intervjuade pedagogerna. De har en stark tro på arbetet som de utför tillsammans med barnen. På olika sätt men med samma grundmening uttrycker pedagogerna en slags positiv vision om att det arbete som de bedriver kommer att medföra att de framtida männen och kvinnorna får en breddad social kompetens och ett naturligt kravlöst sätt att interagera med människor av motsatt kön.

Min egen resa eller lärdom i denna cirkel och med detta arbete som jag/vi bedrivit enskilt och tillsammans är en förstärkt insikt om komplexiteten och om svårigheten att komma åt kärnproblemet som jag anser vara det egna erfarenhetsbagaget som var och en bär med sig och som färgar/påverkar oss i mötet med andra människor. Först då, när vi kan och vågar packa upp bagaget och synliggöra det, kan vi förstå våra egna ståndpunkter och handlingar och då anser jag att det är fullt ut möjligt att bedriva ett bra jämställdhetsarbete.

Delstudie 2

Hur bemöter du flickor/pojkar i skolan om det uppstår en konflikt och ser du en risk för stereotypt könsperspektiv som färgar ditt bemötande?

Kristina Kollbratt och Margareta Willermark

Bakgrund

På vår skola och i vår kommun har våra politiker gett oss i uppdrag att jobba mera med jämställdhetsfrågor. Jag, Margareta Willermark jobbar som lärare i en särskild undervisningsgrupp har även läst till specialpedagog. Jag, Kristina Kollbratt jobbar som fritidspedagog på Myggenäs skola. Jag har jobbat i kommunen på olika fritidshem och förskolor sedan 1979. Vi på "fritids" valde att sätta igång med ett genusarbete hösten 2005. Vi valde att börja läsa boken *Flickor, pojkar och pedagoger* av Kajsa Wahlström (2004) och utifrån den diskutera oss fram till hur vi gör på "fritids". Vi hade även handledning från förskolan. Våra tankar har ändrats hela tiden. Från början trodde vi att vi verkligen hade ett genustänk. Men det finns mycket som vi får omvärdera. I vårt arbete jobbar vi mycket med hur vi bemöter barn och föräldrar i olika situationer, t.ex. i konflikter. I dag är vi som pedagoger mer medvetna om hur vi förhåller oss till barnen.

Inledning

I vårt yrkesarbete har vi återkommande stött på problem som kan förknippas med "genus". Vi vet i dag genom forskning att pojkar får mer av "pedagogens" tid än flickor." Wahlström (2004) berättar om de observationer hon och de andra pedagogerna gjorde av verksamheten. Med förfärande tydlighet visar det sig att pedagogerna bidrog till att flickor och pojkar fick olika förutsättningar, trots att ambitionen var den motsatta. I dag anger samhället, genom skolans styrdokument, att en av skolans uppgifter är att alla människor har lika värde, jämställdhet mellan

kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.

Årligen upptäcks att vi inte lever upp till grundskolans läroplan (Lpo 94, 2006). Där skrivs:

Utbildningen skall öppna för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram samt främja aktningen för varje människans egen värde oavsett kön, klass och etnisk bakgrund. Pojkar och flickors, kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter skall aktivt och medvetet tydliggöras (s. 86).

Enligt Tjörns kommuns Handlingsplan har Fritidshemmet ett av sina prioriterade mål som lyder: "Arbetsätten skall utformas så att de främjar jämställdheten mellan flickor och pojkar". Detta upplever vi som otillfredsställande och vi saknar en övergripande strategi för hur vi skall jobba vidare med dessa frågor. På varje skola måste man därför arbeta aktivt med att enas kring definitioner om vad som menas med kön, könsroller och genusstrukturer. Varje skolas mål för jämställdhetsarbetet behöver förhandlas och definieras. Vi anser att en värdegemenskap måste byggas upp.

Vi valde att undersöka hur pedagoger arbetar med dessa frågor:

Hur bemöter du flickor/pojkar i skolan om det uppstår en konflikt? Ser du en risk för ett stereotypt könsperspektiv som färgar ditt bemötande?

Upplever du att flickor/pojkar får lika mycket utrymme i skolan? Om svaret är ja ge exempel. Om svaret är nej, vad kan du ändra på?

Resultat

I samband med intervjuerna av sex pedagoger har vi märkt en vilja till att arbeta vidare med genusfrågor. Många lärare tycker att de blivit mer upplysta genom all debatt i media och skola. En av respondent svarade:

Fler pojkar hörs mera men läraren är också medveten om att detta är ett problem...

En annan respondent betonar att hon reflekterade över dessa frågor. Hon tog upp ett exempel:

Jag hjälpte en flicka ta på stövlarna då spännet gick sönder och jag sa till flickan: ”Säg till pappa när du kommer hem så hjälper han dig att laga”.

Men vi har märkt att medvetenheten ännu inte är riktigt befast. För att arbetet som bedrivs i skolan och på ”fritids” skall ha den effekt man tror och vill uppnå så kan man inte arbeta så traditionellt. Så här beskrev bl.a. en av respondenterna:

Jag måste tänka på placeringen för att få arbetsro så jag sätter barnen pojke/flicka. Fast jag talar naturligtvis inte om att de får sitta bredvid en bråkig pojke.

Ett annat svar som vi fick och som vi tror är vanligt:

I idrott är det bäst att dela upp barnen i pojk- och flickgrupper, flickorna vågar mer då, annars tar pojkarna lätt över.

Skulle denna lösning kunna vara en förutsättning för att sedan när grupper slås samman är flickorna så starka att pojkarna inte tar över? Detta tror vi är ett förändringsarbete som måste ges tid, utbildning och information till pedagogerna för vi anser att det handlar om att förändra attityder och värderingar. Det här området är mycket intressant då vi tycker att det inte ”har hänt så värst mycket”. För att få en attityd och beteendeförändring måste vi arbeta vidare med könsöverskridande gränser. Ett exempel kan vara ett svar som en av respondenterna gav:

Jag tycker generellt att pojkar hörs mera.

En annan svarade:

Alla får inte lika mycket utrymme.

Dessa lärare är medvetna om att detta måste ändras på. Det är inte ok bara för att man är pojke att ta mera plats. Vi anser att pedagoger aldrig kan arbeta med individer eftersom man måste alltid förhålla sig till respektive kön. Vi upplever att i skolan i dag tillgodoses först pojkarna och därefter får flickorna sin tid trots all debatt som varit i media och bland våra politiker. Vi har lång

väg att vandra innan vi har ett jämställt samhälle. När vi analyserar svaren upplever vi att några av respondenterna vill vara ”politiskt korrekta”. En av respondent svarade:

Något kön får inte mer utrymme.

Svaret tror vi beror på att klassen består av 1/3 pojkar. En annan av respondenterna är förvånad över att pojkarna reagerar på detta sätt. Vi citerar:

Fler pojkar hörs mera men jag är också medveten om att detta är ett problem. Så nu har jag varannan damernas, alltså har en pojke fått frågan är det en flickas tur nästa gång, pojkarna upplever detta orättvist.

Är det så att pojkarna är viktigare? Blir man van att få det man vill med en gång som pojke och vad resulterar det i så fall i? Har vi inte kommit längre än vad de Bauvoir (1974) uttryckte på 1940-talet. Är det inte så att männen, bara för att de ses som män, har större chanser att bli utvalda och tagna på allvar? Vi anser att det fortfarande år 2008 är männens norm som gäller

På vår skola försöker vi att arbeta med dessa frågor genom diskussioner och studiecirkel. Men det är ett förändringsarbete som måste ges ännu mer tid. En av respondent svarade:

Något som är mycket positivt är att vi fått extra planeringstid för att prata genus, då tar man upp frågor hjälps åt komma med lösningar på problem som kommer upp. När vi började med detta arbete så trodde jag det var jämlikt men så är det inte.

En av svårigheterna och utmaningarna är att få föräldrarna delaktiga i detta förändringsarbete, en kommentar vi fått var: *”Får inte pojkar vara pojkar och flickor vara flickor?”* Så hur går man vidare? En fundering vi fick är att hur ser vi på maskulinitet och feminitet? En enkel motpol till all reklam där kvinnan framstår som ”Sexobjekt” och mannen som den ”Hårda och tuffa” skulle kunna vara att sätta upp ”mjuka” bilder på män som t.ex. en känd hockeyspelare som har en ljus fotsid klädnad och tittar ut över havet, denna bild finns i almanacks form, och en bild på Pippi Långstrump. Vi anser att all reklam som ungdomar matas med i dag stärker bara de positioner vi har i samhället. Maskuli-

niteten är intimt förknippad med makt och status. Elvin-Nowak och Thomsson (2003) skriver:

Många kvinnor lever med en inneboende konflikt mellan viljan och strävan efter att leva jämställt och behovet av uppskattning och bekräftelse av sin identitet som kvinna (s. 134).

Säger vi emot oss själva som kvinnor när vi ändå vill ha uppskattning?

Avslutande reflektioner

I respondenternas svar framkommer att det finns en god vilja och en viss medvetenhet i att vilja ändra sitt arbetssätt för att få den effekt som önskas uppnå i dessa frågor. Vi anser att arbetet med jämställdhet handlar om attityder.

I dag dyker ordet könsmaktsystem, eller genussystem, upp i alla möjliga sammanhang. I Sverige är det Hirdman (2003) som gjort det till ett vardagsbegrepp inom både vetenskap och allmän debatt. Kort sagt innebär könsmaktsystemet att samhället är ett patriarkalt system, som ordnar människor efter vilket kön de har. Män sätts högre än kvinnor, män tilldelas mer resurser och makt än kvinnor. Både kvinnor och män tar till sig bilden av män som högre rankade och mer värda än kvinnor, och beter sig på ett sätt som gör att det passar in i den bilden. Kvinnor är det andra könet, skrev de Beauvoir (1974) på fyrtiotalet, och det är precis det som genomsyrar könsmaktsystemet. Kvinnor kommer ofta i andra hand. Det här betyder inte att alla går omkring och ser ner på kvinnor och tycker att allt de gör är fånigt och oviktigt. Det betyder inte att alla tycker att män är bättre och alltid väljer dem när det är möjligt. Eller vänta nu, är det inte precis så det är? Är det inte så att männen, bara för att de ses som män, har större chanser att bli utvalda och tagna på allvar? Jo, det är precis vad könsmaktsystemet handlar om. Kvinnor förväntas vara ansvarsfulla men är i övrigt oviktiga, män förväntas vara viktiga, och det avspeglar sig i sådant som självförtroende och beteenden.

Delstudie 3

Hur är det ställt med jämställdheten på våra grundskolor och i vår gymnasieskola?

Christina Andersson och Nils Funnemark

Bakgrund

Vi, Christina Andersson och Nils Funnemark, som genomfört studien är verksamma i Lerums kommun. Christina arbetar som lärare på en 1–5 skolan samt är kommunens centrala genuspedagog. Nils arbetar som utvecklingsledare för sektor lärande.

Eftersom politiker i Lerums kommun har efterlyst en metod för att över tid mäta attityder och kunskap i jämställdhetsfrågor och hur elever själva uppfattar sin situation utifrån jämställdhetsperspektivet såg vi genom FoU-cirkel en möjlighet att utforska vår egen vardag och genom cirkeldeltagarna få feedback på den enkät vi hade för avsikt att ta fram.

Jämställdheten har en framträdande roll i bl.a. skollagen och andra styrdokument. Skollagen (SFS 1985:1100) omfattar sedan 1998, både förskolan, grundskolan och gymnasieskolan. Den har hög prioritet och återfinns redan i första kapitlets andra paragraf. Jämställdhet är en del av skolans värdegrund och i läroplanen för grundskolan står det att:

Skolan skall aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan och de krav och förväntningar som ställs på dem bidrar till att formar deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster. Den skall ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla förmåga och intressen oberoende av könstillhörighet (Lpo 94, 2006).

Läroplanen (Lpo 94, 2006) fokuserar på personalens förhållningssätt och agerande gentemot eleverna, genom till exempel bemötande och bedömning. De centrala orden är ”att motverka traditionella könsmonster”. Eftersom skolan kan sägas vara en

spegling av samhället kan man vara övertygad om att det finns traditionella könsmönster på varje skola. Jämställdhet är en fråga som man inte kan välja bort, lika lite som man kan välja bort värdegrunden.

Resultat

Vi börjar med att titta på grundfakta där vi kan se intressanta tendenser vad det gäller t.ex. bokläsandet och deltagandet i föreningslivet.

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Idrott varje dag	14 %	22 %	20 %	25 %	23 %	22 %
Läser böcker varje dag	46 %	37 %	24 %	16 %	22 %	10 %
Medlem i förening e.d.	52 %	38 %	28 %	23 %	17 %	15 %
TV/dataspel och chattande på nätet varje dag	31 %	52 %	63 %	74 %	65 %	80 %

Pojkars och flickors aktiviteter på fritiden skiljer sig åt. Pojkar börjar tidigare med idrott medan flickornas intresse för idrott tycks öka med åldern. Bokläsandet som en fritidsaktivitet är i första hand flickors intresse som dock sjunker med stigande ålder. Deltagande i föreningsliv, orkester, kör eller liknande är också ett flickintresse som även det sjunker med stigande ålder. Däremot tyckt användandet av TV/dataspel och chattande på nätet öka ju äldre eleverna blir och detta oavsett kön.

Då det gäller läsläsning kan vi se en könsskillnad. När eleverna går i år 4–5 gör pojkarna i något mindre utsträckning än flickor läxor varje dag. När de blir äldre är det pojkarna som tenderar att i större utsträckning än flickorna att bara plugga inför prov. Vi ser också att en större andel flickor lägger ner mer än en timme om dagen på sitt skolarbete. På gymnasiet är skillnaderna dock inte längre lika stora. Intressant att notera är att den tid man lägger ner på skolarbete tycks minska ju äldre eleverna blir. Flickorna ägnar generellt mera tid åt skolarbete på fritiden

jämfört med pojkar och skillnaderna blir större på gymnasiet. En intressant fråga i sammanhanget blir då, har pojkars sämre meritvärde en koppling till den tid de lägger ner på skolarbete på sin fritid?

Utvecklingen beträffande flickors och pojkars meritvärde i Lerum visar att skillnaden mellan pojkar och flickor ökar de senaste åren. Hur ska vi hantera detta? Vad kan skolan göra för att pojkarna ska kunna få lika bra meritvärde som flickorna?

På frågor kring värdegrundsarbetet kan vi konstatera att de allra flesta elever i kommunen får kunskap om jämställdhet och om flickors och pojkars lika värde. Etnicitet och mångkultur verkar generellt vara det ämne som är något eftersatt i undervisningen. För övrigt kan påpekas att pojkar på gymnasiet i lägre grad uppfattar att lärare har talat om pojkars och flickors värde. Hur mycket man uppfattar att man talar om kränkande behandling och mänskliga rättigheter varierar något mellan olika åldrar, det är dock ingen större skillnad med avseende på kön.

Det är intressant att ta del av hur eleverna ser på bemötandet från sina lärare. I år 4–5 uppvisar eleverna i allt väsentligt samma mönster när det gäller synen på sina lärare. Det föreligger inte någon större skillnad mellan pojkar och flickor, även om flickorna har en något positivare bild av lärarna jämfört med pojkarna. Denna skillnad mellan hur pojkar och flickor upplever bemötandet från sina lärare tycks dock öka med åren.

Skillnad i uppfattning
Min(a) lärare ...

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Har väckt mitt intresse	65 %	58 %	40 %	41 %	40 %	49 %
Bryr sig om mig	70 %	63 %	63 %	64 %	53 %	63 %
Behandlar pojkar och flickor lika	88 %	82 %	80 %	68 %	81 %	67 %

Frågorna säger dock inget om på vilket sätt de upplever bemötandet. Vi kan heller aldrig veta vad eleverna lägger i betydelsen av ”behandlar lika”. Intressant för oss vore att gå vidare och

fråga eleverna på vilket sätt de tycker att lärarna bemöter flickor och pojkar lika respektive olika? Maria Hedlin (2006) skriver i sin bok *Jämställdhet – en del av skolans värdegrund* att pojkars och flickors aktiviteter uppfattas olika, av såväl lärare som elever. Observationer från klassrumsforskning visar att när pojkar dominerar under lektionen så upplevs det som om att könsfördelningen är jämn och ”normal”. Först när pojkdominansen blir extrem uppfattas det som om pojkarna dominerar. Lektioner där pojkar och flickor får lika stort utrymme upplevs som flickdominanta. Ett sätt att försöka komma åt hur det förhåller sig är att filma eller observera med observationsprotokoll (Hedlin, 2006, s. 62).

Det faktum att vi alla, både män/kvinnor och flickor/pojkar, är en del av genussystemet gör att vi har svårt att se ojämställdheten. Inte enbart genom det vi säger utan också mer subtilt genom leenden, blickar, kroppshållning, mimik och röstläge. Detta är något som Britta Olofsson (2007) tar upp i sin bok *Modiga prinsessor och ömsinta killar*. För att få en bild av hur det faktiskt förhåller sig med jämställdheten på skolorna skulle vi kunna komplettera elevernas svar med observationer.

Svaleryd (2004) har i sin bok *Genuspedagogik* tagit fram ett antal frågor som kan underlätta vid analysen av genusobservationerna. Här följer några av dessa frågor:

- Hur ser kontaktmönstret ut med avseende på tid, uppmärksamhet, kvalitet, antal frågor m.m.?
- Vilka elever möter ögon- och/eller kroppskontakt?
- Hur är eleverna placerade? Vilken är den pedagogiska tanken bakom placeringen?
- Vilka är agenter kontra åskådare (aktiva eller passiva)?
- Vilka möter uppskattning respektive kritik?
- Vilken är väntetiden vid handuppräknings för olika elever? Hur länge får högljudda respektive elever vänta?
- Vilka elever rör sig i klassrummet och vilka uppsöker ofta pedagogen?

Till samtliga frågor kan man lägga frågan är det någon skillnad mellan flickor och pojkar? (Svaleryd, 2004, s. 49)

När det handlar om trakasserier och kränkande behandling för elever i år 4–5 ser vi att förekomsten av trakasserier och kränkande behandling överlag är relativt begränsad. Det ökar sedan under år 6–9 för att på gymnasiet åter minska. När det gäller trakasserier och kränkande behandling skiljer de sig åt mellan könen. Det kan noteras att flickor i större utsträckning blir utfrysade, utsatta för ryktesspridning och hot via nätet av andra elever. Pojkarna blir å andra sidan i högre utsträckning utsatta för fysiskt våld och hot. Vad vi kan fundera över är om detta är typiska beteenden som flickor och pojkar har med sig redan i tidiga år och vad kan vi i skolan göra för att motverka dessa trakasserier och kränkningar?

Under senaste året har jag flera gånger blivit...

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Knuffad, nypt, fasthållen	4 %	9 %	6 %	13 %	2 %	9 %
Hotad med stryk	2 %	4 %	2 %	5 %	1 %	4 %
Kallad elaka saker	8 %	13 %	10 %	10 %	5 %	6 %
Hotad/retad via nätet	2 %	1 %	6 %	3 %	2 %	3 %
Utsatt för ryktesspridning	3 %	2 %	8 %	5 %	3 %	4 %
Känt mig utanför, ensam	10 %	4 %	9 %	3 %	4 %	4 %

Vad eleverna uppfattar som anledningen till att man blir retad eller mobbad skiljer sig dels mellan könen men också beroende på ålder. Flickor anser i högre utsträckning att orsaken är att man inte lever upp till de kroppsideal som finns, medan pojkar anser att de inte har tillräcklig kroppsstyrka. Avundsjukan som orsak skiljer sig åt först i år 6–9 för att sjunka på nytt på gymnasiet.

Jag tror jag blir retad eller mobbad för...

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Att andra är starkare än jag	4 %	9 %	6 %	8 %	2 %	3 %
Att jag är tjock/smal...	6 %	4 %	9 %	6 %	4 %	3 %
För att andra är avundsjuka på mig	5 %	5 %	12 %	6 %	6 %	4 %

På frågan hur eleverna kände sig när de blivit retade kan vi se vissa skillnader mellan pojkar och flickor. Skillnaderna visar generellt att flickor i tenderar att känna sig ledsna, nedstämda och känna sig förolämpade jämfört med pojkarna. Att bli arg ändras dock över tid så att flickor i år 6–9 och på gymnasiet i högre grad än i år 4–5 blir arga när de blir utsatta. Det bör dock påpekas att skolår 4–5 inte haft samma svarsalternativ att välja bland.

Hur kände du dig när du blev retad?

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Ledsen/sårad	29 %	23 %	21 %	7 %	8 %	5 %
Osäker	13 %	7 %	–	–	–	–
Arg	18 %	24 %	18 %	14 %	10 %	7 %
Värdelös	–	–	12 %	4 %	8 %	7 %
Förolämpad	–	–	13 %	6 %	9 %	4 %
Nedstämd	–	–	13 %	6 %	10 %	7 %

Att berätta för någon vuxen att man varit utsatt skiljer sig markant åt beroende på om man är pojke eller flicka. Generellt verkar 6–9-skolorna ha fler som säger sig berättat för någon vuxen. Att berätta för en kompis är i första hand flickors sätt att agera. Vi kan av siffrorna samtidigt utläsa att när eleverna blir äldre så berättar de inte lika gärna för någon vad de varit med om. Vad vi bör fundera på är; Vad är det som gör att inte pojkarna i lika stor utsträckning som flickorna berättar vad de

varit med om? Vad kan vi göra för att i framtiden få även pojkar att berätta vad de varit med om?

Har du berättat för någon?

	4–5		6–9		Gymn 1–2	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Nej	14 %	20 %	7 %	13 %	18 %	35 %
Ja, vuxen i skolan	9 %	13 %	14 %	8 %	8 %	6 %
Ja, för en kompis	19 %	11 %	27 %	12 %	25 %	12 %

Vad det gäller elevdemokrati kan vi konstatera att inga större skillnader föreligger mellan könen i någon åldersgrupp. På de flesta frågor svarar ungefär 50–80 procent att de får vara med och bestämma om olika saker i sin skolvardag.

På våra olika påståenden kopplat till Skolkasam³ kan vi konstatera att pojkarna i högre utsträckning än flickorna inte vet vad de ska göra i skolan, känner sig uttråkade, förvirrade, tycker synd om sig själva och har oftare svårare att koncentrera sig och detta tycks vara en känsla som finns även bland äldre pojkar. Det är också betydligt fler pojkar både i år 6–9 och på gymnasiet som upplever att de blir orättvisst behandlade av lärarna och även svikna av lärare de litat på. Siffrorna sjunker dock och det är färre elever på gymnasiet som upplever att de blir orättvist behandlade. Vad vi kan fundera över är om det faktiskt förhåller sig på detta viset. Är det så att fler pojkar blir orättvist behandlade? Vad är orsaken till att fler pojkar upplever att de blir orättvist behandlade?

Flickorna svarar i högre utsträckning än pojkarna att de bryr sig om vad som händer, är intresserade av att lära sig nya saker och säger sig veta vad de ska göra i skolan. Av resultatet kan vi

³ KASAM står för ”Känsla Av SAMmanhang. Begrepp myntades av Aaron Antonovsky (1923–1994). Begreppet KASAM omfattar tre delkomponenter. En grundläggande upplevelse av att det som sker i och utanför individen är förutsägbara, begripliga och strukturerade (begriplighet) och att de resurser dessa skeenden kräver finns tillgängliga (hanterbarhet) samt att livets utmaningar är värda att investera sitt engagemang i (meningsfullhet). Antonovsky utvecklade ett formulär som mäter graden av KASAM. Höga värden innebär att individen har en stark känsla av sammanhang och därmed en hög förmåga att hantera utmaningar. (http://sv.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4nsla_av_sammanhang)

konstatera att i år 6–9 är det en större andel flickor än pojkar som ser fram emot att gå till skolan och lära sig nya saker. På gymnasiet jämnar siffrorna ut och en majoritet av både flickor och pojkar tycks trivas med att gå till skolan och vill lära sig nya saker. Vi ser att trivseln tycks öka med åldern och en klar majoritet av både flickor och pojkar tror att det kommer att gå bra för dem i skolan.

En svårighet att mäta jämställdhet är att det i mångt och mycket handlar om att mäta bakomliggande attityder och värderingar. Våra värderingar och attityder styr oss delvis i vad vi säger och hur vi agerar. Det skulle ju kunna innebära att trots att vi jobbar med genus och jämställdhet med personal och elever så tar det lång tid innan vi får ett förändrat beteende och tänkande runt jämställdhet. Upplevelsen hos eleverna kan därför bli trots att de får med kunskap jämställdhet tycker de inte att det blir mer jämställt runt omkring dem. Att förändra attityder och invanda mönster tar lång tid och steg 1 är att vilja och våga och det gäller såväl elever som personal.

Genom enkäten har vi kunnat få en fingervisning om vad som fungerar ute på våra skolor respektive vad vi behöver förbättra. Enkäten är en nulägesanalys, den första i sitt slag och den kommer att bli ett hjälpmedel för att vi i Lerums kommun ska se vad som behövs för att gå vidare. Genom en än noggrannare analys kan vi även studera om det finns skillnader mellan olika kommunelar.

Enkäten ska vara ett årligt återkommande inslag och det blir intressant att följa utvecklingen över tid för att se om det blir några skillnader. Vi tror att resultatet av denna enkät måste ses över längre tid än ett år. Först efter 5–10 år kan vi prata om att vi ser tendenser. Kanske kan vi säga att vi nått en ökad jämställdhet först då vi ser förändrade val till gymnasiet t.ex. då vi ser fler tjejer på byggprogrammet och fler killar på barn- och ungdomsprogrammet.

Delstudie 4

Gapiga gator och tysta gränder – genusperspektiv i uppsökande arbete

Malin Andersson och Malin Lundström

Bakgrund

Vi som gjort denna undersökning arbetar uppsökande i Göteborgs city där vi träffar ungdomar från en rad olika stadsdelar och kommuner. Vi arbetar i huvudsak i stadens stora mötesplatser och knutpunkter – Nordstan, järnvägsstationen och buss-terminalen. Där samlas dagligen ett stort antal ungdomar. För några år sedan upptäckte vi i fältgruppen city, Göteborg, att vi träffade 70 procent killar och 30 procent tjejer i det uppsökande arbetet. Under en lång period innan dess, hade vi haft en jämn könsfördelning när det gäller de som vi träffade i uppsökande arbete. Vi ställde oss då frågan; *Är det så att tjejerna befinner sig i mycket mindre utsträckning i det offentliga rummet?* Vi var inte säkra så vi ville utforska detta lite mer. Vi diskuterade frågan i handledning och kom överens om några förhållningssätt som vi skulle pröva i det uppsökande arbetet: Vi koncentrerade oss på att i första hand prata med tjejerna i en grupp med ungdomar som står och hänger på stån. Vi började även med att ”sitt-fälta”, vi satt ner på en och samma plats under en längre period för att observera rörelsemönstret hos ungdomarna. Vi har nämligen en teori om att det finns vissa skillnader mellan killar och tjejer hur man rör sig i det offentliga rummet, vilket medförde att vi lade större fokus på de tjejer som kom att röra sig i citymiljö.

Under denna period pratade vi i princip bara med tjejerna som vi uppenbarligen hade ignorerat under en längre tid. Killarna reagerade på detta genom att överreagera. De gjorde allahanda gymnastiska övningar, började ”låtsasboxas” och liknande för att fånga vår uppmärksamhet. Det var uppenbart att killarna inte var vana vid att stå utanför strålkastarljuset. Tjejerna verkade förvånade och nästan obekväma när vi ändå fortsatte hålla fokus

på dem. Det blev tydligt för oss, att vi bröt mot de outtalade spelreglerna och att vi tidigare hade följt dessa blint. Diskussionerna i handledning och ändrat förhållningssätt samt ett större fokus på tjejer har medfört att vi har en högre medvetenhet kring tjejer och killars användande av den offentliga miljön.

Vad är uppsökande arbete?

Det uppsökande arbetet är grunden i fältarbetet. Uppsökande arbete innebär att fältarbetaren vistas i offentliga miljöer, exempelvis gator, torg och fritidsgårdar/arrangemang, för att söka kontakt och fånga upp ungdomar som utsätter sig själva eller andra för någon form av risk; kriminalitet, missbruk, psykisk- eller social ohälsa, m.m. För att skapa en förtroendefull relation till den unge är det viktigt att fältarbetaren vistas i de offentliga miljöerna regelbundet och under en längre period.

Förförståelse i uppsökande arbete

I det uppsökande arbetet skapas ett möte, detta utifrån fältarbetarens förförståelse och ungdomens egna bilder av sitt liv. När vi kommunicerar med ungdomar visar vi som fältarbetare/socialarbetare upp en värdegrund där våra föreställningar och förhållningssätt kan urskiljas. Vi som människor möter aldrig världen förutsättningslöst, utan i själva verket påverkas våra tolkningar av språk och begrepp, intresse, tidigare erfarenheter och trosuppfattningar. Detta kallas inom forskarvärlden för förförståelse (Gilje & Grimen, 1995). Den förförståelse vi bär med oss in i denna studie innefattar en bild av att vi som fältarbetare ofta mycket bemöter ungdomar utifrån det specifika könet. Det skulle kunna innebära att vi gör skillnad i ingripande, att vi visar en starkare/tydligare oro i en situation där flickor utmärker sig och att det uppsökande arbetet främst är riktat till killar.

Bristen av diskussion

Vi tycker att genusperspektivet i det uppsökande arbetet har diskuterats och lyfts upp alldeles för lite. Förhåller vi oss på olika sätt till tjejer och killar ute på gatan? Finns det i så fall relevans för detta eller cementerar vi de könsrollsmönster som finns? Hur mycket av våra värderingar och föreställningar bär vi med oss ut i det uppsökande arbetet? Det faktum att vi är kvinnor eller män, spelar det någon roll i bemötandet med ungdomar? Är vi medvetna om vad vi sänder ut för signaler, hur vi kommunicerar med ungdomar? Detta är något som har intresserat oss och därför valde vi att titta lite närmre på dessa frågor. Studiens centrala frågeställningar är: *Träffar man flest killar när man jobbar uppsökande? Gör man skillnad i bemötande i förhållande till kön? Finns det hos arbetsgruppen/individerna ett genustänkande?*

Resultat

Könet och rollen som fältarbetare

Den webbaserade enkäten besvarades av 60 fältarbetare. En överväldigande majoritet, 80 procent av de dessa ansåg att det faktum att de var ”man” eller ”kvinna” hade betydelse i mötet med ungdomar. 13 procent av de svarande ansåg att det inte hade någon betydelse och 6 procent hade ingen åsikt i frågan.

I kommentarerna kunde man se att en del personer lyfte fram de mer könsstereotypa aspekterna hos män och kvinnor som en tillgång i det uppsökande arbetet:

Tror att jag har en mjukare framtoning än mina manliga kolleger, vilket kan leda till att de som känner sig lite osäkra eller är lite tillbakadragna kan ha lättare att kontakta mig. (kvinna)

Ja. Min erfarenhet som Fältsekreterare visar att ungdomarna associerar den manliga fältaren till trygghet och struktur medan den kvinnliga fältaren får stå för omsorg värme. (man)

Andra fältarbete lyfter fram att det är lättare om målgruppen är av samma kön som fältarbetaren själv:

Jag tror att vissa tjejer har lättare att relatera till mig utifrån min könstillhörighet, men jag tror också att vissa killar tyr sig till mig för

att jag är kvinna. Könet har alltid betydelse i möten mellan män-
niskor. (kvinna)

Ja, på grund av att ibland så kan vissa ungdomar vara mer bekväma
med att prata med en man eller kvinna. Samt att jag har fått många
ärenden där uppdraget har varit att ungdomen i fråga behöver en
manlig förebild. (man)

Professionalitet och bärande relationer lyfts fram som andra
aspekter:

Med tanke på de förväntningarna som finns kring hur en man/kvinna
är och bör vara har det betydelse, i alla fall på kort sikt. Efter att en
relation har skapats är det mindre viktigt. (man)

Mitt kön påverkar självklart mötet med ungdomar. Jag är man och
även om jag ser mig själv som en professionell socialarbetare, kom-
mer jag alltid vara en man. (man)

En tanke som slår oss när vi läser kommentarerna är huruvida
det faktum att de är män eller kvinnor har betydelsen i mötet
med ungdomar? Kvinnorna problematiserar i högre utsträckning
det faktum att de är kvinnor i förhållande till ungdomarna. Män-
nen lyfter i högre grad upp sitt kön som en fördel och tillgång i
arbetet. Det skulle kunna vara så att kvinnor finns i överflöd i
socialt arbete och det är en ständigt pågående diskussion att det
behövs fler män i socialt arbete. Männen är en bristvara och
kommer därför att se sig själva som en resurs utifrån manlig-
heten. Kvinnorna är många och utbytbara. Detta kan möjligtvis
vara en förklaring till varför kvinnorna visar på en mer negativ
hållning till sitt kön.

Genus och kontaktskapande i uppsökande arbete

Det uppsökande arbetet bygger på att fälтарbetaren är handlings-
kraftig i kontakten med ungdomar. I enkäten ställde vi följande
fråga; *"I ditt uppsökande arbete upplever du att du har lättare att få
kontakt med tjejer eller killar eller är det ingen skillnad"*? Av de
60 respondenterna upplevde 58,3 procent att det inte var någon
skillnad mellan könen i kontaktskapandet, 20 procent hade lätt-
are att ta kontakt med killar, 13,3 procent hade lättare att ta kon-
takt med tjejer och 8,3 procent hade inte reflekterat över frågan

tidigare. Så trots att en majoritet av respondenterna svarat att deras egna kön har betydelse i arbetet så tycks inte det ha någon påverkan över om det skulle vara lättare/svårare att få kontakt med det andra könet.

Killar beskrivs oftare som initiativtagare till kontakt medan det krävs att fältarbetaren arbetar mer offensivt i sitt kontaktskapande gentemot tjejer.

Killar känns generellt lättare att få kontakt med. De är kanske mer vana vid ett stort och brett kontaktnät medan tjejer mer vill ha några få och intima kontakter. Där ingår inte fältassistenter som inte förtjänat ett förtroende. (kvinna)

Killarna är fler till antalet ute och tar också mer plats på alla sätt. (kvinna)

De är överlag lättare att etablera kontakt med. Inte lika misstänksamma som tjejer. (kvinna)

Killar är mer gapiga/tar plats, tjejer vill gärna prata mer i lugnare former – generellt. (kvinna)

I just det uppsökande arbetet upplever jag att killar tar mer aktiv kontakt själva. (kvinna)

Killarna är oftast kontaktsökande ute på fältet. Tror att det kan beror på att jag och min kollega båda är kvinnor och relativt unga vilket killarna tycker är lite ”spännande”. (kvinna)

Tjejer bör uppmuntras att exploatera världen. Killar bör uppmuntras att reflektera. (man)

Genusstrategier?

73 procent av respondenterna svarade att de inte hade utarbetat en särskild strategi när det gäller att få kontakt med både tjejer och killar. 27 procent av dem hade utarbetat en särskild strategi. En person uppgav en särskild strategi för killar och en annan person uppgav en särskild strategi för tjejer.

Jag delar ut ofta kondomer för att få kontakt med killarna. Det samma gäller tjejer men inte i lika stor utsträckning. (man)

För mig handlar det om att känna in situationen och erfarenheten är att det tar längre tid för tjejer att känna sig trygga nog att ta kontakt. Medan killar snabbare kommer fram men däremot tar det längre tid att få deras förtroende. (kvinna)

Humor, tydlighet och kontinuitet har fungerat för mig, för att få kontakt med ungdomar. (kvinna)

För att få kontakt med ungdomar som håller sig lite och inte är kontaktsökande har jag upparbetat en strategi. Killar blir jag lättare accepterad av om jag känner någon i deras gäng, eller någon på deras skola. För att ta kontakt med tjejer använder jag mig ofta av vuxna i deras närhet, kanske en kurator eller en lärare osv. (kvinna)

Att "se" dem som står bakom dem som syns och hörs mest. (kvinna)

Jag har arbetat med mina egna (föreställningar, vår anmärkning) och vi i arbetsgruppen har arbetat med våra föreställningar och vad vi sänder ut och hur vi förhåller sig. Även vilka miljöer vi arbetar uppsökande i. (kvinna)

Tycker du att det är viktigt att ha ett genusperspektiv i det uppsökande arbetet?

Av de 60 respondenterna tyckte 68,3 procent att det var viktigt att ha ett genusperspektiv i det uppsökande arbetet, 13,3 procent tyckte att det inte var viktigt och 18,3 procent hade ingen åsikt.

En respondent ansåg att det var viktigt att ha genusperspektivet i arbetet för tjejernas skull:

Om vi inte har det kommer all vår tid ämnas åt killar.(man)

Avslutande diskussion

En överväldigande majoritet (80 procent) ansåg att det faktum att de är man eller kvinna spelar roll i arbetet. I respondenternas svar kan det tydas positiva beskrivelser av könstillhörighet, likväl som ett komplement till det andra könet, utifrån stereotypa könsroller, där kvinnorna beskrivs uppbringa en känsla av värme och omsorg och mannen trygghet och struktur. Respondenterna upplever att de kan förmedla ett gott möte genom dessa roller och i vissa fall har det ingått i uppdraget att inta rollen som *manlig förebild*. I mötet med ungdomar beskrivs viktiga förhållningssätt (oavsett kön) vara *lybördhet*, *stöttande* och *humor*. I mötet med killar är det främst viktigt att vara gränssättande och tydlig. I mötet med tjejer ska man vara främst *öppen* och *inkännande*. Flera av de svarande kvinnorna ger en problematiserad bild av

rollen som yrkesverksam kvinna. Männen lyfter i högre grad upp sitt kön som en fördel och tillgång i arbetet.

I vår undersökning framkommer det att respondenterna träffar övervägande fler killar än tjejer i det uppsökande arbetet. Killar beskrivs ta mer aktiv kontakt själva, medan det krävs att fältarbetaren arbetar mer offensivt i sitt kontaktskapande gentemot tjejer. Upplevelsen är att killar generellt sätt är lättare att få kontakt med.

Av de 60 fältarbetarna svarade 73 procent att de inte hade utarbetat en särskild strategi i det uppsökande arbetet när det gäller att få kontakt med både tjejer och killar. Till denna fråga härrör svar som tyder på att tjejer kan upplevas som mer otrygga, då de inte upplevs ta en lika stor/aktiv plats i mötet med den yrkesverkamma. 27 procent av respondenterna hade utarbetat en särskild strategi. En person uppgav en särskild strategi för killar och en annan person uppgav en särskild strategi för tjejer.

Det är positivt och intressant att se att en majoritet (68,3 procent) tycker att det är viktigt att arbeta med genusperspektivet i det uppsökande arbetet. Vi kan dock här se en dubbelhet i svaren där vi kan utläsa att vi skulle behöva utarbeta strategier för att få kontakt med fler tjejer i vårt uppsökandearbete. Tvetydigheten kan även utläsas i att respondenterna inte upplever någon nämnvärd skillnad i kontaktskapandet hos de båda könen, då den övervägande majoriteten säger sig uppleva en svårighet att få kontakt med tjejer ute i den offentliga miljön. 58,3 procent av respondenterna upplevde att det inte var någon skillnad mellan könen i, 20 procent hade lättare att ta kontakt med killar, 13,3 procent hade lättare att ta kontakt med tjejer.

Hälften av de 60 fältarbetarna anser att det är viktigt att skilja mellan tjejer och killar i det uppsökande arbetet. Många av de svarande reflekterar över att de träffar fler killar i det uppsökande arbetet och tjejerna träffar man antingen i form av gruppaktiviteter eller i skolmiljö. Om nu tjejerna inte vistas i den omfattningen som killarna i det offentliga rummet (gator och torg) jobbar man således mer med killarna i det forumet. En fältarbeters uppdrag är inte könsspecifikt, vi har i uppdrag att arbeta med ungdomar, alltså både tjejer och killar. Är det så att i vissa områden måste man söka sig till exempelvis halvoffentliga

arenor för att hitta tjejerna? Är det måhända fel på metoden? Det framkom även i svaren att killar är lättare att få kontakt med inledningsvis, följer vi då minsta motståndets lag och har mer kontakt med killarna för de kommer till oss snabbare?

Vi ställde frågan *"Arbetar ni i er arbetsgrupp medvetet med genusfrågan i det uppsökande arbetet"*? 63 procent svarade att de inte arbetade medvetet med genusfrågan och 37 procent att de gjorde det. I svaren till frågan kan det tydas en vaghet av; önskan om utvecklande av genusfrågor i arbetet och ett visst implementerat genustänk.

Vi har, tillsammans med många av de svarande, funnit att genusperspektivet som allennärådande förklaringsmodell inte är tillräcklig i arbetet med ungdomar. Klass och etnicitet är också viktiga element att ta hänsyn till. Dock går det inte bortse från könets betydelse. Som fältarbetare har man stor chans att påverka genusarbetet. De tjejer och killar vi träffar i det uppsökande arbetet är inte färdigformade. De traditionella könsrollsmönstren är inte cementerade än och vi kan som fältarbetare visa på alternativ och att det finns andra sätt att förhålla sig till omgivningen. Det kan inte nog betonas att det är viktigt att se kopplingen och sambanden mellan individ- grupp- och strukturell nivå samtidigt som man har ett genusperspektiv i arbetet (Ander, 2005).

Om vi nu som fältarbetare ska hjälpa ungdomar att bryta mönster och visa på alternativ utifrån kön, klass och etnicitet är det inte då viktigt att lyfta upp frågan från individnivå och även vara medveten om strukturer som påverkar ungdomen ifråga. Det är viktigt att fältarbetaren, och socialarbetare i övrigt, lyfter blicken från det individuella arbetet med ungdomen och ser till strukturer som styr och som till syvende och sist kommer att begränsa livsvalen för den enskilde ungdomen.

Frågorna kring genus och vilken målgrupp vi riktar oss till måste i varje fall ständigt vara aktuell och på dagordningen!

Delstudie 5

Skulle vi inte prata om tjejer? – En diskursiv studie om köns- och genusperspektiv i fältarbete

Ingela Borgström och Jeny Rengman

Frågeställningar

Hur tänker fältarbetare kring kön och genus i sin definition av målgrupp?

Hur tar fältarbetarnas köns-/genusperspektiv sig uttryck i deras konkreta arbete?

Vad är det som påverkar vilka ungdomar fältarbetare arbetar med?

Metod

Vi har intervjuat fyra fältarbetare från fyra olika fältgrupper i Västra Götalandsregionen. Urvalet har skett via lottning från Riksförbundet för fältarbets medlemslista. De intervjuade är tre män och en kvinna, men då vi gör en studie med kvalitativ ansats med endast fyra intervjuer har vi i detta sammanhang ingen intention att göra en analys utifrån de intervjuades kön. De första frågorna i intervjuerna tog upp hur de intervjuade teoretiskt definierar sin målgrupp och sitt uppdrag. Sedan ställde vi frågor om vilka ungdomar de arbetar med och hur de träffat dem samt hur deras verksamhet ser ut. Först därefter tog vi upp direkta frågor om och hur de enskilt och i arbetsgruppen tänker kring genus.

Vi är medvetna om att det, eftersom vi själva arbetar som fältarbetare, finns en risk att vi under intervjuerna och vid läsningen av det transkriberade materialet tolkar in betydelse som de intervjuade egentligen inte uttryckt. De intervjuades svar kan också ha påverkats då de utgått från att vi har en viss förförståelse. Men vår gemensamma kunskap och erfarenhet inom arbetsområdet kan också ha medfört att vi reagerat på nyanser och

utsagor som stuckit ut från de dominerande diskurserna kring fältarbete, som någon utan vår bakgrund kanske inte lagt märke till.

I vår analys har vi fokuserat på att undersöka hur de intervjuade resonerar och vilka diskurser som gör sig gällande under de olika frågeområdena. Det har inte varit vår intention att studera de intervjuades faktiska verksamhet. Vi har endast varit intresserade av att analysera hur de intervjuade *talat om* sin målgrupp och verksamhet och i vilka sammanhang de förhåller sig till kön eller genus. Vi har i intervjuerna och analysen varit inspirerade av socialkonstruktivistiska, diskursiva och poststrukturalistiska teorier och vi vill fokusera på komplexitet, riktningar och nyanser.

Diskurser

Med diskurs menas det som tänks, sägs och skrivs i ett visst sammanhang, här det sociala fältarbetet. De regler och tanke-mönster som formar diskurserna bestämmer maktförhållande, det vill säga vad som kan sägas och vem som kan säga det. En diskurs blir dominerande när den normaliseras (Johansson, 2006). I intervjuerna kommer vi att försöka tydliggöra vilka köns-/genusdiskurser som gör sig rådande i olika delar av de intervjuades resonemang kring fältarbetets målgrupp och verksamhet.

Resultat

Fälttradition

De intervjuade förhåller sig genom hela intervjuerna till en stark tradition kring vad fältarbete innebär för dem. Kärnan i denna tradition är, enligt de intervjuade, att fältarbete tar sin utgångspunkt i det uppsökande arbetet i offentliga miljöer på kvällstid. De offentliga miljöerna, arenan, innefattar enligt denna tradition gator och torg samt fritidsgårdar. Traditionen bjuder att fältarbetaren söker upp och skapar relationer med ungdomar som ”hängar” eller ”driver omkring” på denna arena. Det är dessa

ungdomar som fältarbetaren enligt denna tradition ska ha verksamhet med.

Målgrupp

De intervjuades definition av målgrupp blir allt tydligare knuten till fälttraditionen ju längre intervjuerna pågår. Vi kan se vissa mönster i de intervjuades definitioner. De intervjuade beskriver framför allt en avgränsning av sin målgrupp utifrån ålder (cirka 13–18) och arena (de offentliga miljöerna). Två av de intervjuade gör ytterligare en avgränsning utifrån beteende på arenan, vilket går i linje med fälttraditionen. Vi upplever att de intervjuade i sina beskrivningar av målgruppen inte utgår från något köns-/genusperspektiv.

Vi ser att det ibland förekommer ett glapp mellan vilka ungdomar som de intervjuades målgruppsdefinitioner innefattar och de ungdomar som enligt de intervjuade ingår i verksamheterna. Genom att titta närmare på hur de intervjuade beskriver sitt uppsökande arbete och sina ungdomskontakter kommer vi att ge en tänkbar förklaring till hur detta glapp kan ha uppstått.

Arena

I intervjuerna samtalar vi kring vilka miljöer de intervjuades arbetsgrupper arbetar uppsökande i. Vi kan se att det framför allt är fälttraditionen som avgränsar arenan för det uppsökande arbetet. Köns-/genusperspektiv verkar inte påverka denna avgränsning vad vi kan se. De intervjuade reflekterar dock kring vilka ungdomar de möter på denna arena. Vi kan här urskilja en diskurs kring arenans ojämlikhet. Två av de intervjuade beskriver att deras val av arena medför en skev könsfördelning beträffande vilka ungdomar de möter. Samtidigt som de uttrycker att det framför allt är killar de möter i de offentliga miljöerna konstaterar de dock att det faktiskt finns en hel del tjejer på arenan. Vi upplever att de intervjuade präglas av en kluvenhet när det gäller i hur stor utsträckning tjejer vistas i de offentliga miljöerna, hur fältarbetarna når dem och i vilken utsträckning de bör nå dem.

Vi kan även se att denna kluvenhet färgar diskursen om jämn könsfördelning och den om det egna förhållningssättet.

Ungdomskontakter

När de intervjuade beskriver sina ungdomskontakter kan vi se tendenser till att verksamheter med killar baseras på kontakter som fältgrupperna skapat i det uppsökande arbetet. Detta går i linje med fälttraditionen och målgruppsdefinitionen. De intervjuade beskriver att de ofta får kontakt med färre tjejer än killar i de offentliga miljöerna. De berättar att de därför har gjort aktiva val att ha verksamheter med tjejer som andra upptäckt. Vi upplever att verksamheter med tjejer tenderar att skapas utifrån andras initiativ och tjejerna kommer från andra arenor än den offentliga miljön. De intervjuade beskriver att det framför allt är socialsekreterare eller skolkuratorer som initierat verksamheterna.

Vi menar att tre av de intervjuade förhåller sig till en diskurs om jämn könsfördelning när de poängterar vikten av att arbeta lika mycket med tjejer som med killar. En av dessa tre intervjuade problematiserar sin arbetsgrupps val att kvotera in tjejer från andra arenor om inte fältgruppen samtidigt träffat på dem ute. Den intervjuade pratar vidare om att man istället borde lägga kraft på att skapa verksamheter med de tjejer som befinner sig i de offentliga miljöerna. I denne intervjuades resonemang får fälttraditionen således företräde framför diskursen om jämn könsfördelning.

Vi menar att diskursen om jämn könsfördelning får en överordnad position i förhållande till fälttraditionen hos tre av de intervjuade. Detta skulle kunna vara en tänkbar förklaring till varför det uppstått ett glapp mellan vilka ungdomar som målgruppsdefinitionen innefattar och de ungdomar som enligt de intervjuade ingår i verksamheten. När det gäller denna diskurs om jämn könsfördelning är det ingen av de intervjuade som resonerar kring att utöka definitionen av arenan med intentionen att nå fler tjejer. De intervjuade väljer att fortsätta följa fälttraditionen beträffande arenans avgränsning.

Gruppverksamhet

Tre av de intervjuade berättar att deras arbetsgrupper arbetar med gruppverksamheter med ungdomar. Samtliga dessa gruppverksamheter är enkönade. Att på detta sätt separera könen verkar vara norm när det gäller gruppverksamhet hos de intervjuade och vi kan se att det finns en diskurs om könskodade gruppverksamheter. En av de intervjuade problematiserar dock denna uppdelning av ungdomar i kön och menar att det finns fördelar med att ha blandade grupper i vissa sammanhang.

När de intervjuade beskriver innehållet i sina gruppverksamheter kan vi se att det finns tydliga drag av traditionellt köns- typiska teman och aktiviteter. Samtidigt uttrycker dock de intervjuade att de strävar efter att ifrågasätta och utmana dessa stereotypa könsroller. Det är inte bara innehållet i gruppverksamheterna som ofta skiljer sig utan även tid och plats för träffarna. Tjejgruppsverksamheter sker oftast på dagtid/lektionstid och i skolan. Killgruppsverksamheter är vanligen förlagda på kvällstid och i lokaler som fältarbetaren står för. Ingen av de intervjuade problematiserar detta förhållande och de tolkar inte skillnaderna utifrån något köns-/genusperspektiv. De hänvisar istället till yttre omständigheter som t.ex. att socialtjänst eller skola initierat verksamheten och att ansvaret för beslut om tid och plats därför hamnat hos dessa aktörer.

Den egna rollen

Alla intervjuade reflekterar kring fältarbetares kön i förhållande till ungdomar. En manlig fältarbetare uttrycker en förvåning över att tjejer söker kontakt med honom. Detta går i linje med den rådande diskurs kring könsbundna förebilder som framträder i intervjuerna, dvs. att killar behöver manliga förebilder och att tjejer behöver kvinnliga förebilder. Tre av de intervjuade ansluter sig till denna diskurs. Den fjärde av de intervjuade uttrycker dock viss tveksamhet.

För de manliga intervjuade verkar denna diskurs om könsbundna förebilder framför allt handla om att manliga fältarbetare inte bör leda tjejgruppsverksamhet. Den kvinnliga intervjuade

ser dock inget problem i att manliga fältarbetare arbetar med tjejgruppverksamhet utan betonar istället vikten av manliga förebilder.

När det gäller gruppverksamhet råder en självklar norm kring vad fältarbetarens eget kön innebär i verksamhet med killar respektive tjejer. Beträffande övrig verksamhet, framför allt i det uppsökande arbetet, finns ingen konsensus. Alla de intervjuade har här en tanke kring att fältarbetarens kön spelar roll, däremot är de inte säkra på vilken.

Förhållningssätt i det uppsökande arbetet

Tre av de intervjuade problematiserar sitt eget förhållningssätt i mötet med ungdomar utifrån ett köns-/genusperspektiv och då framför allt beträffande kontakter med tjejer. Vi kan urskilja en diskurs kring fältarbetarens eget förhållningssätt som i stor utsträckning handlar om att de intervjuade finner en nödvändighet i att utveckla sina metoder i det uppsökande arbetet för att inte riskera att exkludera tjejer.

Vidare kan vi se en diskurs om könsroller. Tre av de intervjuade berättar att de ofta i det uppsökande arbetet och i gruppverksamheter samtalar med ungdomar om könsroller. Intentionen är enligt de intervjuade att problematisera de traditionella könsrollerna, men vi kan dock se tendenser till att samtalen, utifrån de intervjuades beskrivningar av dessa, ibland snarare förstärker dem. Vi menar att detta sker när fältarbetarna betonar könens lika värde och i detta sammanhang lyfter upp skillnader mellan könen.

Analys

Vi har under intervjuerna upplevt att olika köns-/genusperspektiv gjort sig gällande i de olika diskurserna i samtalen kring fältarbete. Det som är gemensamt inom alla dessa diskurser är att de intervjuade förhåller sig till en underförstådd norm kring att fältarbete i första hand riktar sig till och innebär verksamhet med killar. Det är viktigt att påpeka att de intervjuade inte alltid håller med denna norm, men de förhåller sig alltid till den.

Denna norm är en bidragande orsak till att de intervjuade uttrycker att genusperspektiv är det samma som att arbeta med tjejer. En av de intervjuade frågar, efter att ha talat om sin målgrupp och verksamhet en halvtimme, om inte intervjun skulle handla om tjejer då vi uttryckt att temat för vår studie är genus. De intervjuade reflekterar eller problematiserar sällan utifrån ett köns-/genusperspektiv beträffande verksamhet med eller förhållningssätt till killar.

I intervjuerna framkommer att flera av de intervjuades arbetsgrupper strävar efter ett jämställt fältarbete. Det de betonar i detta sammanhang är att de vill arbeta lika mycket med båda könen. Innehållet i verksamheterna blir sekundärt. Denna strävan om jämställt fältarbete kommer också till uttryck när de intervjuade talar om sina arbetsgrupper. Alla de intervjuade problematiserar könsfördelningen i sina arbetsgrupper och vi upplever att konsensus hos de intervjuade är att det optimala vore att arbetsgrupper inom fältarbete bestod av lika delar kvinnor och män.

På frågan om huruvida de i arbetsgruppen arbetar utifrån något köns-/genusperspektiv svarar samtliga intervjuade att de inte gör det. En av dem förklarar att de inte har något genusperspektiv eftersom de inte arbetar med gruppverksamhet. Å ena sidan förvånar dessa svar oss, då vi i vår läsning av intervjuaterialet kunnat se hur diskurser kring kön och genus kommit fram vid olika tillfällen i samtliga intervjuer. Å andra sidan kan vi förstå att de intervjuade upplever att de inte arbetar utifrån något köns-/genusperspektiv. I vår analys blir det tydligt att ingen av de intervjuades arbetsgrupper diskuterat och fattat beslut kring vilket eller vilka köns-/genusperspektiv som ska genomsyra deras arbete. I stället dyker diskurser kring kön och genus upp i separata delar av fältarbetet, t.ex. i diskursen kring könskodade gruppverksamheter. Ibland hamnar diskurser kring kön och genus i konflikt med fälttraditionen. Vissa diskurser kring kön och genus får företräde framför fälttraditionen medan andra oftast får ge vika. Glappet som uppstår mellan vilka ungdomar som målgruppsdefinitionen innefattar och de ungdomar som ingår i verksamheterna är ett exempel på detta. Vi kan också

se att de olika diskurserna kring kön och genus utgår från olika köns- och genusperspektiv vilket skapar komplexitet och dissonans.

Det essentialistiska köns-/genusperspektivet betonar skillnaderna mellan könen och likheterna inom könen. Oavsett om könet anses vara biologiskt eller sociokulturellt betingat, så betonas att könet har en essens eller inre kärna som är skilt från det andra könets essens. Young menar att essentialisering uppstår när man indelar världen och tillskriver de olika delarna olika essenser, vilka ses som fixerade och tidlösa (Young, 1999). Vi menar att det essentialistiska köns-/genusperspektivet är dominerande genom de intervjuades utsagor. Det är dominerande då det uttrycks i det praktiska arbetet, anses som det normala och då det sällan ifrågasätts. Samtliga intervjuade betonar vid flera tillfällen könets innebörd, hos både ungdomar och fältarbetare. Detta perspektiv uttrycks då de intervjuade gör skillnad mellan tjejers och killars behov, egenskaper och agerande. Det essentialistiska perspektivet genomsyrar diskursen om könskodade gruppverksamheter och diskursen om könsbundna förebilder.

I det socialkonstruktivistiska genusperspektivet ses kön som något som kontinuerligt skapas socialt i relationer och i samhället. Samtidigt menar man att kön redan är skapat i samhällsstrukturen. Gunnel Forsberg (2005) menar att det offentliga rummet har skapats och skapas för att upprätthålla könsmaktsstrukturen. I diskursen kring arenans ojämlikhet utgår de intervjuade från detta perspektiv när de reflekterar kring vilka ungdomar de möter i det uppsökande arbetet. Men det är framför allt i diskussioner kring könsroller och hur de intervjuade själva reflekterar kring genus som flera av de intervjuade uttrycker tankar som härstammar från det socialkonstruktivistiska perspektivet. Dessa tankar tycks dock inte få särskilt stort utrymme i de praktiska verksamheterna. Vi anser därför att det socialkonstruktivistiska perspektivet är underordnat i förhållande till det essentialistiska.

Sammanfattningsvis menar vi att det essentialistiska perspektivet framträder som en tyst kunskap som blir tydlig när de intervjuade pratar om den konkreta verksamheten. Detta perspektiv blir även tydligt när de intervjuade beskriver att killar respektive tjejer som grupp är på olika sätt. Samtidigt uttrycker de intervjuade också ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, då de menar

att kön görs. Detta perspektiv blir dock underordnat då det sällan och endast i vissa sammanhang kommer till uttryck i handling. En av de intervjuade ställer sig dock ofta vid sidan om och ifrågasätter båda dessa perspektiv.

Delstudie 6

Föräldrarnas, pappornas eller mammornas BUP?

Ann-Katrin Bjersing

Bakgrund

Sedan i slutet av 1980-talet har jag arbetat inom socialt arbete med familjer; barn, ungdomar och deras föräldrar. Först var jag verksam inom Socialtjänsten och de senaste 6–7 åren inom barn- och ungdomspsykiatri, BUP. Inom BUP är det min erfarenhet att det oftare är mödrar än fäder som väljer att söka hjälp för sina barn om de oroar sig för att de inte mår bra på något sätt. Det är i alla fall oftare mödrarna som ringer och är bekymrade eller som kommer med barnen på besök till mottagningen. Ett skäl som ofta anges när fadern inte följer med är att han inte hade möjlighet att komma ifrån sitt arbete.

Då jag är verksam som socionom på en BUP-enhet är jag intresserad av att få en bild av hur socionomer tänker på genus/kön i det dagliga arbetet med föräldrar. Möter vi föräldrar lika oberoende av om de är män eller kvinnor? På enheten arbetar enbart kvinnliga socionomer. Inom BUP är det huvudsakligen en socionoms arbetsuppgift att ha kontakt med föräldrar när barn/ungdomar besöker BUP. Socionomens arbete är en viktig förutsättning för att ett framgångsrikt arbete ska kunna bedrivas med barnet/ungdomen. Barnet/ungdomen själv ger en bild av hur de uppfattar sina liv men det är viktigt att även se de i sitt sammanhang; i familjen, skolan, och på fritiden. Föräldrarna är av den anledningen en mycket viktig resurs i diagnostiserings-, utrednings- och behandlingsarbetet. Det är därför angeläget att vi socionomer som möter föräldrar i vår yrkesvardag har koll på var vi själva börjar och slutar också i förhållande till könsroller.

Resultat

Hur svarade socionomerna?

På frågan om de åtta socionomerna, i sitt dagliga arbete med föräldrar, reflekterade över ett genus/könsperspektiv svarade merparten av respondenterna inte oväntat ja. När de ombads motivera sitt svar blir det tydligt att det ofta är så att man tar utgångspunkt i mödrars betydelse i barns liv. Respondenterna talar om män och kvinnors olika roller i förhållande till barnen och att det oftare är mödrar som tar kontakt med BUP på grund av oro. Tankar kring att mödrar tar större del av arbetsbördan gällande sådant som rör barns vardag, uppfostran och myndighetskontakter förs fram. En respondent säger att hon reagerar mer om modern inte deltar i behandling än om fadern inte gör det. Det tolkar jag som att respondenten håller mödrar mer ansvariga än fäder vid behandling av barn på BUP. En annan respondent delar min uppfattning att det överlag mest är mammor som uttrycker att de är oroliga för sina barn eller i alla fall öppet visar att de är bekymrade när de kontakter BUP.

På frågeställningen om samma krav ställs på föräldrar oavsett kön svarar merparten att de åtta respondenterna att de försöker, men att de ofta hamnar i att de ställer högre krav på modern, medvetet eller omedvetet, t.ex. gällande barnens (basala) omvårdnad. Trots att svaren uttrycker att det finns en medvetenhet i hur man tänker så problematiserar flera respondenter det faktum att de förväntar sig mer av en mor än av en far just avseende barnets praktiska omhändertagande. En svarar att hon försöker göra föräldrarna lika ansvariga men att:

Inte heller jag är fri från tradition, kultur.

En annan respondent skriver att hon antagligen ger upp för lätt i utredningssammanhang när det gäller att ställa krav på att fäderna ska svara på frågor gällande barnet⁴. Andra kollegor svarar att de inte bemöter föräldrar utifrån kön utan ifrån ett individperspektiv utan att fundera över vad vi lägger för olika värde-

⁴ Respondenten hänvisar till en del i utredningsförfarandet med barn, då socionomen i dialog med föräldrarna söker svar på frågor som gäller barnets tidiga utveckling, samspel, färdigheter, svårigheter etc.

ringar/förväntningar i hur vi ser på kvinnors respektive mäns föräldraskap. En annan säger att hon:

Bedömer vars och ens kapacitet och ställer krav utifrån det och inte utifrån kön.

En respondent ger ett intressant svar på fråga om man ställer samma krav på föräldrar:

Om det t.ex. är en frånvarande pappa kan jag jobba för... för att han (om han så önskar) blir mer delaktig.

En reflektion jag får är hur många mödrar som kan önska hur delaktiga de vill vara eller inte vara om de lever tillsammans med sina barn? I praktiken fungerar det så att föräldrar kan välja bort kontakten med sina barn men kan man i teorin egentligen välja bort föräldraskap, oberoende av om man är man eller kvinna? Och hur förhåller vi professionella oss till det? Vad avgör hur pass idoga vi väljer att vara i vårt arbete att få en passiv förälder delaktig i sitt barns liv?

Maria Eriksson (2005, 2007) har i sin forskning påvisat att familjerättssociologer som möter föräldrar i frågor som handlar om vårdnad/boende och umgänge tenderar att möta/bemöta föräldrar olika om de är män eller kvinnor. De kräver mer av en mamma än av en pappa. En pappa kan vara en "dålig" far men en god förälder. En slutsats hon drar är att faderskap förutsätter moderskap, att mäns väg till att bli pappor tar omvägen via mammorna. Moderskap är norm och faderns ses som ett komplement. En sådan tendens tycker jag mig skönja även i mitt material. En respondent talar bland annat om att det blir tydligare om föräldrarna är separerade om fadern inte tar aktiv del i föräldraskapet. Om fadern lever ihop med en kvinna kan hans engagemang döljas bakom sambon. Som jag tolkar det, att sambon gör en del jobb i relation till barnet som sociologen förväntat sig att pappa kanske borde ha gjort. En annan tänker att:

Ensamstående fäder är ofta stöttade av farmoder eller sambo/särbo, tror jag.

Mina kollegor delade gärna med sig av sina idéer gällande vad vi kan göra för att öka vår förtrogenhet inom facket genus/kön.

Alla är överens om att det krävs ökad lärdom inom området för att man ska nå längre än där vi befinner oss i dag. Några respondenter förslår att man kan använda sig av tidigare studier eller kanske göra en egen undersökning där män/pojkar och kvinnor/flickor intervjuas.

Någon säger att det är vi som arbetar inom vården som måste:

Börja med våra egna tankar och värderingar i frågan.

En annan synpunkt som förs fram är:

Trots all medvetenhet tror jag att vi behöver ta del av forskning och själva diskutera detta angelägna och svårförändrade förhållande.

En tänker att vi måste:

Vara mer envisa i att kalla fäder som lika ansvariga för sina barn som mödrarna, sorgligt när de inte förstår hur viktiga de är!

Ytterligare en respondent tycker att en väg att gå är att göra det:

Genom diskussion där det är tillåtet att uttrycka värderingar man inte är så stolt över!

Slutdiskussion

Möter vi föräldrar olika på BUP beroende på om de är män eller kvinnor? Ja jag vill påstå det efter att ha tagit del av mina kollegors svar på min enkät. Kvinnan är fortfarande norm i vårt samhälle när det gäller att ta hand om små barn och deras väl och ve. Det är på henne våra förväntningar om hur barn ska tas hand om hand vilar tyngst. Hur tänker t.ex. kvinnor om en mor väljer att lämna småbarn till sin far vid en skilsmässa och själv väljer att ha umgänge varannan helg och på lov?

Ämnet genus är mer komplext än man tror när man börjar undersöka det närmare. Det blir tydligt att de som deltagit i studien menar att det finns ett utbildningsbehov, ett behov av lära sig mer i denna fråga. Jag tänker att även om studien omfattat enbart kvinnliga socionomer så tror jag att resultatet är genera-

liserbart. Socionomer representerar väl ett tvärsnitt av samhället i denna fråga tänker jag. Överlag finns en kunskap. Det som efterfrågas är dock ökad medvetenhet och möjlighet att upptäcka, diskutera och uppenbara skillnader i hur vi tänker kring kön i arbetet med föräldrar. Någon frågar efter att tydliggöra våra värderingar även om det inte är riktigt "rumsrena" Det sistnämnda förutsätter dock en trygg arbetsgrupp, där man vågar dela med sig av sig själv, även gällande sådant som kanske inte är politiskt korrekt.

Hur går vi vidare?

Att vi inom psykiatrien lär oss mer om ämnet genus/kön passar väl in i det värdegrundsarbete som redan pågår. Hur vi ser och möter/bemöter varandra och föreställningar är lika närvarande och aktuellt inom detta ämne oberoende av var vi befinner oss i organisationen. Det gäller oavsett om vi talar om kvinnor, män, olika yrkeskategorier eller människor med funktionsnedsättning.

Följande aspekter som vi kom fram till och som kan vara en inspirationsskälla för fortsatt arbete.

Fältarbete

- I uppsökande arbete är det av stor vikt att utarbeta strategier för att få kontakt med fler flickor som vistas i de offentliga miljöerna.
- Utveckla genusfrågor i arbetet med utgångspunkt från ett internaliserat genusperspektiv.
- Medvetandegör hur du tänker och agerar gentemot ungdomar utifrån deras kön.

Barn- och ungdomspsykiatri

- Använd tidigare studier eller göra egna undersökningar där man intervjuar män/pojkar och kvinnor/flickor för kunskapsutveckling inom området.
- Starta studiecirkel och läsa boken "Att göra kön" av Nowak & Thomsson (2004).

- Bjud in författarna eller någon annan kunnig föreläsare inom genusområdet för att i större forum inom verksamheten lyfta köns/genusspecifika frågor till diskussion.

Förskola/fritidshem/skola

- Viktigt att ha förståelse för att ett förändringsarbete måste ta tid. Utbildning och möjlighet till reflektioner för pedagoger, barn och föräldrar för att förändra attityder och värderingar kring genus. Ett ständigt pågående reflekterande som aldrig får stanna upp.
- Nödvändigt att pedagoger inom förskola/fritidshem/skola utvecklar medvetenhet kring förståelse av variationer i köns-skapandet. Att kunna se maskulinitet och femininitet som positioner som kan praktiseras av både pojkar och flickor.

Referenslitteratur

- Ander, Birgitta (red.) (2005) *Möten i mellanrummet – socialt förebyggande arbete med ungdomar*. Växjö: Gothia.
- Berglund, Stig-Arne (2000) *Social pedagogik. I goda möten skapas goda skäl*. Lund: Studentlitteratur.
- Bossedal, Ingrid P. (2008) Mus eller människa. *Göteborgsposten*. 2008-01-12.
- de Beauvoir, Simone (1974) *Det andra könet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Elvin-Nowal, Ylva & Thomsson, Heléne (2003) *Att göra kön: om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Bonnier.
- Eriksson, Maria (2005, 2007) *Föreläsning Göteborg 2005-09-21 vid Göteborgs universitet och 2007-09-20 vid Långholmen, Stockholm*.
- Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta & Scholten, Christina (red.). (2005) *Speglingar av rum – om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag.
- Forsberg, Gunnel (2005) Den genderiserade staden I: Friberg, Tora, Listerborn, Carina, Andersson, Birgitta, & Scholten, Christina (red.). (2005). *Speglingar av rum – om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag.
- Gilje, Nils. & Grimen, Harald (1995) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Göteborgsposten 12/1, 2008.
- Lpfö98 (1998). *Läroplan för förskolan*. Stockholm: Fritzes.
- Lpo 94 (2006). *1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*. Stockholm: Fritzes.
- Hedlin, Maria (2006). *Jämställdhet – en del av skolans värdegrund*. Stockholm: Liber AB.
- http://sv.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4nsla_av_sammanhang
- Hirdman, Yvonne (2003) *Genus: om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Johansson, Helena (2006) *Brist på manliga förebilder. Dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Institutionen för socialt arbete, Akad. avh. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Nilsson, Anders (2006) *Förskoletidningen* Nr 1/2006.

- Nordberg, Marie (red.). (2005) *Manlighet i fokus*. Stockholm: Liber.
- Olofsson, Britta (2007) *Modiga prinsessor och ömsinta pojkar*. Malmö: Lärarförbundets förlag.
- Riksförbundet för fältarbete (1997) *Socialt fältarbete – en definition*.
- SOU 2006:75. *Jämställdhet i förskolan: om betydelsen av jämställdhet och förskolans pedagogiska arbete: slutbetänkande/av Delegationen för jämställdhet i förskolan*. Stockholm: Fritzes.
- Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2003) *Har sociala problem ett kön?* Sundbyberg: Allmänna Barnhuset.
- Svaleryd, Kajsa (2004) *Genuspedagogik*. Stockholm: Liber AB.
- Wahlström, Kajsa (2004) *Flickor, pojkar och pedagoger: jämställdhetspedagogik i praktiken*. Stockholm: Sveriges utbildningsradio.
- Young, Jock. (1999). *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Thousand Oak, Californien: Sage.

Resa i ett könat landskap

Fokus Kalmar län

Cirkelledare
Helena Johansson

med bidrag av
Agnetha Hammerin, Anders Fransson, Erika Friman,
Linnéa Haraldsson, Marie Persson och Ann Stridmark

Innehåll

Mötesplats för gemensam kunskapsutveckling.....	189
Spridning och förankring	189
Rapporten	190
Design, teori och metod	191
Teoretiska perspektiv	192
Att göra kön	192
Metod – studie ett	193
Metod – studie två.....	196
Etiska överväganden.....	197
Utredningsgenren.....	198
Resultat – studie ett	199
Aktivitet – passivitet.....	200
Betydelsen av sex.....	202
Alla är hetero, eller?.....	204
”Onormala” fritidsintressen	205
Den bristfälliga ensamman	206
... och de manliga förebilderna.....	207
Ungdomstiden – olika för tjejer och killar?.....	208
Resultat – studie två	209
Diskussion	210
Konsekvenser.....	211
Individer i maktstrukturer	211
Socialtjänsten: en normaliseringspraktik.....	212
Bilden av professionen	213
Vad vi står inför för hinder	213
Retorik och praktik	214
Motstånd.....	214
Att överkomma hinder... ..	216
Vår forskningsmetod – en metod för förändringsarbete.....	217

Vad är visionen och målet?.....	218
Avslutningsvis.....	219
Referenslitteratur.....	221
Bilaga.....	224
Det analytiska temat familj: använda verk.....	224
Det analytiska temat personlighet: adjektiv	225

Mötesplats för gemensam kunskapsutveckling

I Fokus Kalmars forskningscirkel har fem personer, yrkesverkssamma inom socialtjänsten i Karlskrona, Hultsfred och Väster-
vik, deltagit. Helena Johansson, fil dr i socialt arbete och verk-
sam vid Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet
har lett arbetet tillsammans med Agneta Hammerin från Fokus
Kalmar län. Utifrån sin vetenskapliga kompetens hade cirkelleda-
ren att anknyta till teori och aktuell forskning och att leda själva
forskningsprocessen, från problemformulering, metod, analys,
till diskussion och dokumentation. Deltagarna har träffats vid
sex tillfällen mellan september 2007 och februari 2008. Träffarna
har ägt rum i Kalmar.

Reflektion/Läroprocess

”Jag hade precis börjat jobba efter en föräldraledighet när förfrågan om att vara med i forskningscirkeln dök upp i arbetsgruppen. Jag tänkte först att jag inte skulle ge mig in i något ”extraarbete”, att jag behövde koncentrera mig på att få ordning på de ordinarie arbetsupp-
gifterna först, men just ordet könsperspektiv väckte mitt intresse och ville inte riktigt lämna mig ifred, så när vår arbetsledare tog upp frågan för andra eller tredje gången kunde jag inte låta bli att hoppa på. Jag har alltid intresserat mig för detta ämne, däremot lyckades jag inte få klart för mig exakt vad just den här cirkeln skulle gå ut på. Jag var rätt nervös när det började närma sig första träffen, vad var det jag skulle ge mig in på egentligen, vad förväntades av mig, jag som avskydde att skriva C-uppsats när det begav sig, skulle jag verkligen ge mig in i forskningens värld...”

Spridning och förankring

Socialarbetarna som kom att delta i cirkeln visade sig ha särskilt starkt engagemang och intresse för både barn- och ungdoms-
frågor, könsfrågor och för forskning och kunskapsbildande. De arbetar alla med barn och ungdomsutredningar och var nyfikna på att göra upptäckter i hur de själva och den egna arbetsplatsen konstruerar kön i utredningar kring barn och unga. De var också

angelägna om att arbetet i cirkeln på ett eller annat sätt även skulle involvera och engagera kollegorna på respektive arbetsplats. Således uttryckte de redan från början en önskan om att cirkelns erfarenheter skulle få spridning, då de menade att det för både egen del och kollegornas finns en hög förändringspotential i hur de tänker och formulerar sig kring de killar och tjejer, mammor och pappor de utreder. Ytterligare ett skäl till att frågan om spridning och förankring kom att bli central är det motstånd några av deltagarna mötte i form av frågor och kommentarer. Att löpande involvera kollegor och chefer i arbetet kom att bli cirkelns strategi för att förankra och skapa legitimitet kring uppgiften att anlägga ett kritiskt könsperspektiv på det sociala arbetet med barn och unga. Ett arbete, som om det inte har legitimitet, riskerar att marginaliseras och ganska snabbt förpassas till byråladorna.

Reflektion/Läroprocess

”För en stund kändes det ganska jobbigt, för nu insåg jag att mina ögon öppnats på ett annat sätt än förut, och att jag skulle komma att bli väldigt frustrerad och förbannad många, många gånger framöver. För när ögonen väl öppnats kan man inte stänga dem igen, och man upptäcker då att vansinnigheterna finns överallt runt omkring en. I jobbet, i media, i hemmet, i skola och dagis. Och det finns så mycket att göra och det krävs en hel del tanke för att bli medveten om det. Dessutom är det inte svart eller vitt heller. Jag har kommit på mig själv med att börja ett resonemang om t.ex. föreställningar om skillnader mellan pojkar och flickor, och sedan trassla in mig så mycket att jag i slutändan inte vet vad det egentligen var jag tänkte i början och det slutar med att jag är upprörd över något helt annat än vad jag började med att vara upprörd över.”

Rapporten

Rapporten som du nu håller i din hand söker skildra två processer. Den ena är den studie som cirkeldeltagarna bedrivit. Denna process, eller resa, innehåller en mängd moment. Det första vi grep oss an var att formulera vad vi vill göra och fundera över frågan om vad som är möjligt. Därpå genomfördes

studien, för vår del två olika studier med samma tema men med olika metoder och studieobjekt. Nästa steg var att försöka förstå och se mönster i våra resultat och slutligen tog vi oss an frågan hur arbetet skulle dokumenteras och spridas. Den andra processen, som ofta, men inte nödvändigtvis, följt den första, handlar om deltagarnas (och ledarnas) individuella och/eller kollektiva läroprocess. Det är omöjligt att säga om den ena processen varit viktigare än den andra – de har varit varandras förutsättningar. För att underlätta presentationen har valet dock gjorts att presentera en relativt sammanhållen forskningsprocess och att insprängt låta läsaren ta del av reflektioner kring läroprocesserna.

Design, teori och metod

Den syftesformulering som kom att bli vägledande för cirkelns två studier lyder: *Studiens övergripande syfte är att finna redskap att göra ett bättre socialt arbete genom att granska socialsekreterares föreställningar om barnens/ungdomarnas kön så som de kommer till uttryck i barnavårdsutredningar.* Syftet kan brytas ned i ett antal mer specifika och greppbara frågeställningar:

- Vilka egenskaper tillskrivs tjejer respektive killar i barnavårdsutredningar?
- I socialsekreterares tal om kön?
- Vilka könade logiker kan urskiljas?
- Hur kan dessa förstås?
- Hur reflekterar socialsekreterare över ungdomars kön?

Vi vill också i gruppen diskutera hur vi, och socialarbetare i allmänhet, skulle kunna göra på ett annat, och bättre sätt, än det vi tror oss finna.

Vårt studieobjekt är varken handläggare, utredningsrutiner eller barn och ungdomar under utredning. Istället är det *föreställningar*. Föreställningar om kön så som kommer till uttryck i texterna (utredningarna) som skrivs och ”talet om” killar och tjejer, mammor och pappor, män och kvinnor. Vi tror att dessa

texter, i det här fallet LVU⁵-utredningar, speglar betydligt mer än den enskilde författarens/utredarens/talarens egna föreställningar. De återger sannolikt ganska vanliga föreställningar och tankemönster. Ibland är dessa så ”starka” att de uppfattas som sanna. Vi tror också att dessa föreställningar, som de uttrycks i barnavårdsutredningar och i tal, har betydelse för hur socialarbetare möter barnen och de unga samt för hur stöd och vård för dessa utformas. Vi beslutar oss därför för att använda oss av två olika empiriska material: Dels texter i form av *utredningar* som resulterar i ansökan om placering enligt LVU 3 § (eget beteende) och dels socialsekreterares *tal om* kön.

Reflektion/Läroprocess

”Nu började allvaret, skämt å sido. Den här träffen präglades av struktur och vi tog fram just strukturen på vår studie. Från att tidigare ha bubblat fritt, började arbetet (under ledning av Helena) med att smalna av och forskningsaspekten tog mer plats. Det hindrade dock inte att vi hann med en och annan mer fri diskussion inom området, relaterat till jobbet, nyheterna eller i vårt privata liv. Gick därifrån med en hel del att göra men med övertygelsen om att vi skulle fixa det!”

Teoretiska perspektiv

Att göra kön

Vi väljer i denna studie att betrakta kön som något som *görs*, en process, ett aldrig upphörande skapande i vilket vi alla är delaktiga. Att kön görs kan vi första anblicken verka som ett märkligt påstående. Kön är väl något som bara *är* där, som alla *har*? Ja, att våra kroppar ser olika ut och att män har penis och kvinnor vagina kan betraktas som fakta eller sant. *Men* vilka egenskaper, funktioner, känslor m.m. som tillskrivs dessa två grupper av kroppar kan ses som en *social konstruktion* (se t.ex. Burr, 2000; Börjesson, 2003). Detta tillskrivande sker genom språket och på

⁵ Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. I 3 §, som är den paragraf som styr de utredningar vi valt att studera, står att vård ska beslutas om ”den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende”. Som ung räknas här den som är upp till 20 år.

olika sätt i olika historiska, sociala och kulturella sammanhang. De ord vi använder för att beskriva verkligheten gör verkligheten begriplig och hanterbar och *gör* verkligheten så vi förstår den.

Detta perspektiv – att kön är något som till stora delar görs – innebär dock inte att detta görande är enkelt. Inte heller är ett annat görande av kön en enkel sak. Vi har i stället att ta hänsyn till att kön, som det framstår för oss nu, är resultatet av en historisk process, sociala situationer och relativt fasta, eller åtminstone trögrörliga, strukturer.

Vårt perspektiv innebär alltså ett antagande om att det vi säger och skriver (eller presenterar som bilder, film, figurer etc.) har en central roll i formandet av identitet. Metodologiskt närmar vi oss detta genom att analysera språkliga uttryck. Vi vill här, än en gång, betona att studiens grundläggande analytiska enheter alltså är texter och tal, inte socialsekreterare eller utredningsrutiner. Det är inte heller de ungdomar vilka texterna och talet rör. Avsikten är varken att beskriva och analysera någon av dessas avsikter eller erfarenheter.

Metod – studie ett

Spridning och förankring kom, som nämnts ovan, att bli en central och vägledande fråga för gruppen. Hur både ett kritiskt könsperspektiv och våra resultat bäst skulle kunna ”förpackas” och förmedlas ledde oss in på att både välja ett studieobjekt som var så konkret, och invändningsfritt, som möjligt och på att använda diskussioner i respektive arbetsgrupper som både ny empiriinsamling och förankringsstrategi. Valet av studieobjekt beskrevs och motiverades ovan. Här följer, under två rubriker, en beskrivning av hur vi gick tillväga i våra två studier.

Den första studien genomfördes i tre kommuner i Småland. I varje kommun studeras fyra utredningar varav två rör tjejer och två killar. Antalet utredningar i allmänhet och antalet utredningar som utmynnar i ansökan om LVU skiljer sig relativt kraftigt åt mellan de tre kommunerna och principen för urvalet har varit att välja utredningar sammanställda så nära i tid som möjligt, helst

från 2005 eller senare. Vidare har urvalet utgjorts av utredningar om ungdomar mellan 12 och 17 år och s.k. beteendefall. Orsaken till detta är att vi söker texter där ungdomarna i dessa utredningar beskrivs både i termer av vad de gör, hur de är och vad de vill. Vi antar vidare att könade beskrivningar av detta får en större plats när det gäller ungdomar än barn. Ytterligare ett skäl att välja just dessa utredningstexter är vår önskan att studera texter som har ett visst omfång och som, antar vi, präglas även hög grad av noggrannhet och professionalitet.

I de fall då vi funnit fler än fyra utredningar enligt ovan har urvalet skett enligt följande principer:

1. Utredningar gjorda av så många olika handläggare som möjligt,
2. Både typiska (omfattning, upplägg, resonemang etc.) och udda utredningar.

Syftet med det senare är en önskan att söka både mönster och variation. Vi vill alltså inte bara fokusera på resultat som pekar i en riktning utan också söka komplexitet, dynamik och avvikelser. Vi tror oss på detta sätt både öka studiens generaliserbarhet och intresset för den bland yrkesverksamma.

Reflektion/Läroprocess

”Jag kände verkligen att jag behövde hjälp att få struktur på vad vi egentligen skulle göra. Det skulle bli kul att kolla igenom utredningarna tyckte jag, men oj vilken tid det tog. Det var verkligen inte gjort i en handvändning.”

Alla deltagare läste de utvalda utredningarna ett antal gånger, sammanställde textutdrag under ett antal teman⁶ och gjorde en lokal preliminär analys. Cirkelledaren sammanställde i sin tur alla 12 utredningarna, med hjälp av samma teman. Några teman visade sig vara mindre intressanta⁷ (i relation till ett begränsat

⁶ Födelseår, Socialtjänstens tidigare kännedom, Utredning inledd, Handläggarens kön, Medhandläggarens kön, Familj, Partners, Kropp, Sexualitet, Fritid, Skola, Psykiskt mående, Personlighet, Ungdomens egna reflektioner, Beskrivningar av eget ansvar.

⁷ Missbruk samt kriminalitet.

utrymme och vad vi ansåg oss kunna förmå diskutera) och kom därför inte med i den matris vi hade som underlag för den gemensamma diskussionen och analysen. Vi markerade dels verb, dels adjektiv i några av textutdragen (se bilagan för två exempel). Genom detta tillvägagångssätt blev det möjligt att urskilja mönster vi inte tidigare sett. Att arbeta med kortare textutdrag som sedan näranalyserades med hjälp av att identifikation och sammanställning av ordklasser användas i beskrivningen av tjejer respektive killar visade sig vara ett mycket fruktbart sätt att arbeta.

Reflektion/Läroprocess

”Det var spännande att gå igenom utredningarna om än aningen mer arbetsamt än vad jag först tänkte mig. Vid läsningen av utredningarna var för sig så tedde de sig ändå rätt jämställda. Vid närmare granskning så började jag se vissa mönster och formuleringar beroende på om det var en pojke eller flicka som utreddes.”

Då deltagarna, enskilt eller två och två, arbetade med fyra texter från en kommun var det ibland svårt att få överblick och urskilja mönster men då de sammanställdes upplevde vi alla att det vi anat då vi närläst de första texterna framstod betydligt klarare. Mönster framträdde. Två andra svårigheter som bör nämnas är dels att försöka ”byta glasögon” från utredarglasögon till forskarglasögon och att betrakta det vanliga och vardagliga med en forskares nyfikenhet och kritiska förhållningssätt, dels att inte drunkna i de relativt stora textmassorna utan förmå identifiera kortare utdrag och läsa dem om och om igen.

Efter långa diskussioner och mycket funderande identifierades ett antal områden som speciellt fångat vår uppmärksamhet. Dessa presenteras nedan i rubrikform och därpå återges en sammanfattning av analysen gruppen gjorde tillsammans med kortare exemplifierande textutdrag.

Reflektion/Läroprocess

”Vi läste dem avigt och rätt och tyckte först att det var ganska svårt att utläsa några större skillnader mellan pojk- och flickutredningarna, men efter ett tag blev det tydligare. Arbetsamt, som sagt, men det kändes bra när det var gjort. Och det var ytterligare en ögonöppnare. Insåg att vi som socialsekreterare använder oss av ganska många tveksamma uttryck och synsätt i våra uttalanden om klienter. Det könsstereotypa tänkandet finns där, helt klart, men ibland är det också svårt att avgöra på vilket sätt det är negativt, och om det är flickor eller pojkar som drabbas värst. Det är hela tiden ”å ena sidan, å andra sidan...” Man får också passa sig för att läsa in saker som inte finns där egentligen, bara för att man är så inställd på att hitta skillnader.”

Metod – studie två

Syftet med studie två är *både* att återföra resultat från steg 1 till arbetsgrupperna och att samla ytterligare datamaterial att analysera. Studien baseras i studie ett såtillvida att vi formulerar två typfall med utgångspunkt i utredningarna vi studerat och att resultaten av vår första studie presenteras på detta sätt med några åtföljande frågor vi ber gruppen att resonera om. De könade uttryck vi identifierade under studie ett och som kom att ligga till grund för studie två redovisas på sidorna 16–17. Typfallen arbetades fram av deltagarna och cirkelledaren tillsammans i samband med att de första resultaten analyserades. De är typfall såtillvida att formuleringarna är tagna från flera av de barnavårdsutredningar vi läst och uttrycker något vi funnit centralt. De kan också beskrivas som ett koncentrat av våra resultat av studie ett. Typfallen utgör alltså inte ett autentiskt fall.

Följande två typfall formulerades. Typfall ett innehåller några av de formuleringar vi fann intressanta då deltagarna läste utredningar om tjejer i studie ett. Typfall två innehåller på samma sätt beskrivningar vi ansåg vara centrala i beskrivningarna av killar.

Typfall 1

X är 15 år och placerad i familjehem. Nu uppdragas att X har en sexuell relation med en jämnårig i familjehemmet. X är uppvuxen med sin mamma, som brister i gränssättningen till X. Hamnar ofta i

bråk, men har ändå ett trevligt och fungerande yttre. Har pojk-/flickvän. Drar med sig sin partner till olämpliga miljöer och vänner. X är i grunden en bra kille/tjej, som erkänner fel och som jobbar hårt.

Typfall 2

X är 15 år och placerad i familjehem. Nu uppdragas att X har en sexuell relation med en jämnårig i familjehemmet. X ser äldre ut än sin ålder. Får därför ta mer ansvar än vad en kille/tjej i hans/hennes ålder bör göra. X är svagt begåvad. Har pojk/flickvän. X är manipulerande och förslagen och låter sig utnyttjas av äldre killar/tjejer med bil.

Båda typfallen återföljdes av två frågor att reflektera kring. Den första löd: Hur tänker jag/vi om tjejer och killar, mammor och pappor, kön och sexualitet? Den andra: Vilka konsekvenser får det?

Deltagarna tar med sig typfallen och medföljande discussionsfrågor till sina egna arbetsplatser där de i samband med en arbetsplatsträff eller liknande får möjlighet att ta en timme i anspråk för uppgiften.

Etiska överväganden

Etiska överväganden, baserade på etiska riktlinjer från Vetenskapsrådet (2002), diskuterades vid flera träffar men speciellt ingående vid den första. Det som kallas *informationskravet* har vi tillgodosett genom att utarbeta ett informationsbrev ställt till socialsekreterare, chefer och socialnämnd (eller motsvarande) i de kommuner studierna bedrivs. *Konfidentialitetskravet* rör i första hand den enskilde klientens rätt att inte kunna identifieras i ett forskningsmaterial. I vårt fall menar vi att studiens forskningsobjekt, som inte är klienter eller deras förhållanden, utgör en garant för att några personliga uppgifter som skulle kunna skada den enskilde sprids. När det gäller de anställda tjänstemännen, vars föreställningar vi vill studera, kan konfidentialitetskravet rimligtvis ställas något lägre. Trots detta har vi genom att använda en metod där inga namn på handläggare har förts vidare

från det rum där utredningarnas läses (se nedan) och att uppgifterna har stannat hos de personer som genomför delstudien försäkrat oss om konfidentialitet även när det gäller dessa. Förutom detta bör poängteras att inga resultat heller redovisas på kommun- eller arbetsplatsnivå.

I samband med läsningen av utredningarna har materialet avidentifierats både vad gäller klient och handläggare. Inget material där någon av dessa kan identifieras har således lämnat det rum på socialförvaltningen där läsning (och ev. kopiering) skett. Då textutdragen är kopierade/avskrivna har dessa kontrollerats av en socialsekreterare eller chef för att garantera att avidentifieringen är fullständig.

Liknande etiska överväganden har vi gjort när det gäller presentationen i denna rapport. Vi väljer att inte ange i vilka kommuner delstudie ett genomförts samt att inte heller presentera några uppgifter som kan kopplas till en enskild person – varken utredande socialsekreterare, utredd ungdom eller närstående. Vidare presenteras utdrag ur utredningarna i så kort form som vi ansett vara möjligt och naturligtvis har dessa utdrag avidentifierats ytterligare en gång vad avser platser, tidpunkter, familjeförhållanden etc. Samtliga etiska överväganden har gjorts av gruppen gemensamt och efter genomgripande diskussion.

Utredningsgenren

Innan vi griper oss an de analytiska teman vi identifierat bör något nämnas om ”utredningsgenren”. Vi slår av det upplägg en utredningstext har och som karakteriseras av att i princip allt som skrivs i utredningen leder mot ett på förhand bestämt mål – i våra fall ett förslag om omhändertagande enligt LVU. I texterna återfinns en hel del negativt värdeladdade ord, inte bara i bedömningsavsnitten, och ibland staplas de på varandra. ”Ett strukturlöst kaos” är ett exempel på en sådan språklig konstruktion. Hela utredningarna framstår som en enda lång motivering av varför ett omhändertagande enligt LVU är nödvändigt. I och med detta riskerar sannolikt vissa aspekter, som kanske skulle peka i en annan riktning, att inte belysas alls eller mycket lite.

Exempel på detta är vänner, intressen och drömmar, fritidsaktiviteter (se nedan om tjejerna som var intresserade av bilar och motorer) eller fäder som man inte lyckats få kontakt med (även detta nedan). Vi slås vidare av att relativt stort utrymme ibland ges till fantasier och spekulationer från de professionellas sida och förhållandevis litet till den unges egna beskrivningar, upplevelser och önskemål.

Det är också viktigt att komma ihåg att det texter vi studerar utgörs av utredningar där ett omhändertagande enligt LVU föreslås. Att omhändertas mot sin egen och/eller sina föräldrars vilja är ett mycket stort ingrepp i både den enskildes liv, den personliga integriteten samt i föräldraansvaret. I dessa texter blir det extra viktigt att motivera varför ett sådant omhändertagande ändå måste anses både befogat och nödvändigt.

Ytterligare en funktion hos denna typ av utredningstexter är att klienten (och vårdnadshavaren/na) skall ha inblick i och kunna påverka vad som skrivs om den enskilde. Dels rör detta en rättsäkerhetsaspekt men det finns även en pedagogisk avsikt med att utredningen och skrivandet av en utredningstext. Utredningen kan på detta sätt bidra till ökade kunskaper hos alla parter och en dialog om hur både den utreddes bakgrund och nuvarande situation kan beskrivas och förstås men även om hur en framtida behandling skall utformas.

Resultat – studie ett

På de närmaste sidorna redovisas några av studiernas resultat. Vi inleder med en diskussion om hur utredningarna beskriver tjejerna och killarna med ord och uttryck som indikerar passivitet respektive aktivitet. Därpå följer ett centralt avsnitt som handlar om sexualitet – något som tjejernas utredningar innehåller mycket av samtidigt som det aldrig riktigt uttalas. Ett kortare avsnitt berör könade beskrivningar av fritidsintressen och vi tar oss därefter an några beskrivningar av de ungas mödrar och fäder. Vi ser där två relativt skilda bilder av hur moder- respektive faderskap görs. Avslutningsvis förs en diskussion om hur ungdomstiden beskrivs olika för tjejer respektive killar.

Aktivitet – passivitet

Låt oss efter klargörandena ovan om vad som karakteriserar utredningsgenren vända blickarna mot de mönster, och avvikelser, vi tycker oss kunna se. När vi läser texterna i matrisen med utdrag ur samtliga utredningstexter ser vi efter en stund att killar förefaller ”drabbas” medan tjejerna framställs som handlande subjekt. Medan tjejer görs ansvariga för både egna tillkortakommanden och föräldrars, görs killar passiva, de hamnar i/råkar in i. bekymmer, bråk, konflikter etc. När killarna beskrivs i termer av att de ”erkänner” eller ”står för vad de gjort” görs killarna däremot aktiva och ansvariga. Medan tjejer inte görs till ansvariga i texten så beskrivs att killar tar ansvar för det de gjort samtidigt som det de gjort är något de drabbats av/ råkat in i. Vi förstår detta som att de placeras in i en juridisk talordning, alltså att talet om killarna, i högre grad än talet om tjejerna, kommer att röra frågor som skuld, ånger, straff etc. Vi tycker oss också kunna se att tjejerna på motsvarande sett verkar placeras in både i en känslomässig och psykiatrisk talordning (förutom när det avser diagnosen ADHD som tillskrivs killarna) samt i en (sexual)moralisk.

Reflektion/Läroprocess

”Helena har sammanställt våra analyser och utifrån det utkristalliserar vi att det verkar finnas en särskild syn på flickor respektive pojkar, samt vilka egenskaper de ofta tillskrivs. Åh vad irriterande! Det blir så tydligt! Det här pågår varje dag! Vad håller vi på med egentligen??? Vilket kön är offer egentligen? Alla förlorar ju på detta!”

Vi tycker oss också kunna se att tjejerna beskrivs som mer fogliga än killarna då deras inställning till utredningen och placeringen diskuteras. Följande tre utdrag illustrerar detta:⁸

⁸ Samtliga presenterade utdrag är identifierade på ett tidigt stadium. Även andra uppgifter rörande orter, årtal etc. har ändrats i syfte att förhindra att någon enskild ska kunna identifieras.

U⁹ önskar att återigen få bo i familjehemmet. Där finns regler och någon som bestämmer över henne, precis som hon vill att det ska vara.

Hon talar mycket om att hon inte vill missa skolan och att hon tycker att skolan är viktig.

Hon är mycket tacksam för att läkaren hjälpte henne.

Killarna däremot beskrivs i andra termer. De framstår som starkare, med mer integritet och självsäkerhet. De böjer inte nacke:

U tycker att det som hänt under det sista året är något överdrivet. Han tycker att den oro som finns runt honom är obefogad.

U säger sig veta vari hans problematik består, men har inte för avsikt att yppa detta för någon.

U menar att reaktionen från socialtjänsten är överdriven och att vård på institution endast kommer att lära upp honom till en kriminell person. Han tycker även att det som står om honom i utredningar inte stämmer med verkligheten.

Ett försök till analys av detta kan vara att se det som två olika, könade, processer med olika startpunkter och olika mål. *Normalisering* blir då ett centralt begrepp. När det gäller tjejerna beskrivs de inledningsvis som aktiva och "onormala" men i slutet av utredningen har de getts/kommit att inta en mer passiv, och för tjejerna mer "normal" position. I killarnas utredningar är mönstret mindre klart. Det är dock möjligt att utläsa inte både en rörelse från aktiv till aktiv *och* från passiv till aktiv. Slutpunkten blir, med detta analytiska grepp, i båda fallen en normalisering till rådande könsnormer där tjejer/kvinnor placeras i en passiv position och killar/män en aktiv. Ordningen blir alltså återställd.

⁹ U används i texten som ersättning för den unges namn, P för en professionell som refereras i utredningen, F för förälder.

Betydelsen av sex

Vi överraskas då vi läser texterna av hur sexualitet beskrivs på olika sätt beroende på ungdomens kön. I utredningar som rör tjejer beskrivs sexualitet som något som skapar och/eller bidrar till problem. Tjejerna har att ta ansvar för sex även då de uppenbarligen inte har kunnat göra det. Ett exempel på detta är när vi i en utredning läser uttrycket "låter sig utnyttjas" (för att skaffa sig förmån av något slag). Det är en formulering vi diskuterar mycket. Vi förstår den som att den uttrycker en syn som är mycket vanlig och som gör kvinnor till ansvariga för sexualiteten även när hon rimligen inte är ansvarig (jämför t.ex. med våldtäktsdiskussionen där kvinnan skulbeläggs för att ha uppmuntrat mannen sexuellt och därför anses ha sig själv att skylla). Det kan också ses som ett sätt att framställa kvinnor som icke-sexuella, utan eget intresse av sex. Nedan följer flera beskrivningar som illustrerar hur sex beskrivs som farofyllt och något tjejer ansvarar för att killar utför. Lägg också märke till hur mycket som antyds; "umgås med" får betydelsen "har sex med" och när "utländska" eller "sydländska" läggs till betonas (den sexuella) farligheten än mer.

P uttrycker en stor oro att N hamnar i situationer och miljöer som inte är lämpliga för henne, och där hon kan komma att utnyttjas om hon inte redan är det.

Hon umgås ofta med äldre utländska killar.

P menade att fantasier väcks, där hon befarar att flickan blir sexuellt utnyttjad eller själv utsätter sig för saker för att försörja sig, få pengar.

Enligt U har hon haft sex med en kille vid ett tillfälle samma dag som hon träffat honom. P uttrycker oro över att U utsätter sig för sådana risker.

...U har en märkbar förtjusning i killar från sydligare länder. Har uttryckt att Rosengård är toppen.

P är rädd att U låter sig utnyttjas.

Några av utdragen ovan läser vi som exempel på hur även "utländskhet" görs. Det görs som något främmande och oberäkneligt. Här finns också, som vi läser det, tankar om den manipulerande och sexhungerige "andre" – han som inte är som vi. Att tjejen tycker en stadsdel som i media framställs som problematisk och invandrartät "är toppen" verkar användas som ett sätt att antyda att hon inte vet sitt eget bästa och att det är problematiskt att hon gillar stället. Det är svårt att inte läsa utdraget på detta sätt – skulle vi sätta dit Lidingö, Pajala eller Töreboda i stället skulle texten, som LVU-utredning betraktad, bli obegriplig.

Reflektion/Läroprocess

"Det var roligt att höra om de andra deltagarnas upptäckter och upplevelser! Vi kommer på oss själva med att skratta rätt mycket åt "äldre invandrarflickor med bil". Det känns konstigt att en pojke skulle vara i "fara" för att han umgicks med dessa flickor, eller att man ens skulle komma på att skriva något sådant i en utredning som rörde en pojke."

I de utredningar vi studerat blir det tydligt att sexualiteten kopplas till handlingar som tjejen utför. Till exempel skaffar hon sig droger genom sex. Tjejerna framställs som att de aktivt använder sex för att skaffa sig "förmåner". Tjejer görs ansvariga. Samtidigt som de beskrivs som lättleda beskrivs de som manipulerande och beräknande. Texterna låter mycket av sexualmoralisk karaktär underförstås när de beskriver tjejer. Som exempel kan nämnas formuleringen "umgås med äldre killar med bil". Att ha en pojkvän/ner underförstås vara problem för tjej. Pojkvän/ner är inte positivt.

...U hade suttit och hånglat helt öppet med sin pojkvän. (...) U hade fått en tillsägelse att inte ha pojkar på sitt rum.

Sex nämns inte alls i utredningarna som rör killar. Sex verkar vara självklart, oproblematiskt och kopplas inte till den situation eller de problem killen har.

Detta mönster, att tjejers sexualitet (om än i passiv form) betonas i utredningar och ligger som grund för tvångsomhändertaganden är ingen ny företeelse. Samma sak visar t.ex. Kerstin Hamreby (2004) och Gustav Jonsson (1977). Fram till slutet av 1960-talet var tjejernas påstådda promiskuitet, sexuella vanart och vagabondering de skäl enligt vilka flest omhändertaganden av tjejer gjordes. ”Uttryckt på ren och oförfalskad svenska: Ska vi klämma åt pojkarna, då tar vi dom som tjuvar, men ska vi ta i ordentligt mot flickorna, då tar vi dom som småfnask.” (Jonsson, 1977:39) Trots stora förändringar i synen på kvinnlig (och manlig) sexualitet verkar dessa tankemönster leva kvar. Detta förvånas vi över.

Alla är hetero, eller?

Att de utredda ungdomarna skulle vara, eller kunna fundera på att de kanske är, något annat är heterosexuella nämns inte i någon av utredningarna. Heteronormativiteten verkar total. En av tjejerna beskrivs ha ett ”paktliknade” förhållande till en annan tjej som hon är ledsen över att skiljas ifrån då hon placeras på institution. I utredningen konstateras bara att detta måste brytas eftersom det är ”för tätt”.

Skolan beskriver även att U har försatt sig i ett utanförskap, där hon och hennes kompis har en paktliknade relation. De har ett provocerande beteende i skolan, med sexuella anspelningar och har även förstört andra elevers böcker i skolan.

U behöver bryta den negativa kontakt hon har med sin kompis i dag och få stöd i att utveckla positiva sunda sociala relationer som leder framåt.

Vi kan inte utläsa något i utredningen om hur tjejernas relation ser ut men förvånas över hur självklart både tjejerna och killarna skrivs fram som heterosexuella.

”Onormala” fritidsintressen

Även vad en tjej bör och inte bör göra på sin fritid regleras av normer. I två utredningar beskrivs att tjejerna är intresserade av bilar, folkrace och motorer. Detta fördjupas inte utan i stället beskrivs det snarast som ytterligare en intäkt för att de befinner sig i fara och ”utanför gränserna”.

På fritiden brukar U, och ett par andra tjejer i hennes ålder umgås med killar som är i 20-årsåldern. De brukar åka runt i deras bilar, och ibland är de allesammans i garaget och mekar. På frågan om U har förhållande med någon av killarna uppger hon att det bara är kompisar.

Hon kan tänka sig att börja med folkrace. (...) Just nu tycker U allt är tråkigt. På fråga vad som skulle till för att det skulle bli roligt uppgav U att hon vill ha en EPA-traktor, att bo på landet och ha en pojkvän.

Att tjejen ger uttryck för ett aktivt fritidsintresse kopplas i den översta texten till de äldre killarna som hon umgås med och i den sista meningen kan vi se att fokus ligger fullständigt på frågan om sexuella förhållanden. Det är svårt att inte tolka detta i könade termer och som att detta ”onormala” fritidsintresse inte förstås som ett fritidsintresse utan i termer av sexualitet och därmed kan det misstänkliggöras.

Det andra utdraget är mera svårtolkat. Vi läser dock in tämligen realistiska önskningar och intressen från tjejens sida. Önskingar som inte utvecklas i texten.

Reflektion/Läroprocess

”Träffarna i Kalmar har varit inspirerande och upplyftande. Diskussionerna och genomgångarna av utredningar har gjort mig upprörd, förbannad och ledsen! För mig har det blivit så tydligt hur man ständigt bemöter, tolkar, respekterar, accepterar och tar hänsyn till människor utifrån kön. Och det jag nu brottas med är min egen medverkan till detta. Jag har bara arbetat inom socialtjänsten i två år, men redan har jag lagt mig till med klyschor som så tydligt har sin utgångspunkt i kön. Jag skäms över att jag använt detta utan vidare eftertanke på vad konsekvenserna av detta blivit. Värst är ändå att jag fortfarande kan komma på mig med att halka in i resonemang utan att märka att jag faktiskt resonerar på ett sätt utifrån att klienten är man eller kvinna.

Just nu känner jag mig väldigt medveten om genusperspektiv och jag funderar mycket på vad jag vill "ha ut" av mina resonemang med kollegor och vänner. Ibland känner jag att jag trasslar in mig i så många funderingar att jag varken vet ut eller in. Exempelvis så är jag ibland överhuvudtaget inte alls intresserad av ifall man ska klä babypojkar i rosa och babyflickor i blått eller om det är mannen eller kvinnan som ska stryka i hemmet. Då känner jag mig mer intresserad av att diskutera konsekvenserna av att kvinnor kvoterar in på chefspositioner där män är överrepresenterade, varför löner skiljer sig beroende på kön etc. Men så ibland resonerar jag att allt har sin utgångspunkt i det närmsta nätverket och att inget kan ändras om det inte börjar i hemmet. Som sagt, den här cirkeln har fått det att snurra i huvudet och mina tankar far hit och dit!

Den bristfälliga ensamman

De flesta av ungdomarnas familjer beskrivs som "splittrade" och ungdomarna lever i allmänhet, efter separationen, med en ensam mamma. I några fall nämns att modern funnit en ny partner men denne framställs inte som betydelsefull för ungdomen eller utredningen.

Den "frånvarande fadern" skymtar förbi i flera av utredningarna. Han verkar vara frånvarande både i ungdomarnas (läs: killarnas) liv men också i utredningstexterna. Vi ser flera formuleringar i stil med "utredaren har försökt nå pappan på telefon men inte lyckats". I en av utredningarna är följande allt vad som står om fadern:

Us föräldrar är sedan flera år skilda men är båda vårdnadshavare. Utredaren har försökt nå Us pappa men utan resultat.

Utredningarna hämtar mycket information från och om mödrarna och vi förvånas över att fäderna, och styvfäderna, ges en så marginell position. Möjligen är det så att det är mödrarna som betraktas som den viktigaste föräldern men också att ansvaret för ungdomens situation och problem nästan enbart läggs på modern.

Många av de utredda mammorna beskrivs, som sagt, vara ensamman. I denna beskrivning tycker vi oss se att den ensamman

mamman, nästan per definition, anses vara oförmögen att sätta gränser.

U har en familj, föräldrarna är separerade. Efter skilsmässan bodde han med mamma och syskon. (...) U är en bra kille som under några år haft dåligt med gränser och krav från hemmet samt även varit van att få sin vilja igenom.

Oförmågan att sätta gränser relaterar vi till föreställningen om moderns (alltför) symbiotiska relation till killen. En symbios som fadern, enligt psykoanalytiska tankemönster, har till uppgift att bryta:

Det var svårigheter för F att skilja på Us behov och sina egna.

... och de manliga förebilderna

Brist på manliga förebilder lyfts fram i flera av utredningarna när det gäller killar, men inte när det gäller tjejer. Själva formuleringen ”brist på manliga förebilder” känner vi väl igen från vår praktik och det används ofta. Och det räcker ofta att säga det så förstår alla vad vi menar. När vi fördjupar oss i detta tema ser vi att det inte alls är så självklart vad vi menar och inte heller varför ”manliga förebilder” skulle vara bra, speciellt för struliga tonårskillar med en ensam mamma. I linje med tankemönstret att mödrar anses oförmögna att sätta gränser ligger då att betona just ”manligheten” hos förebilden. Och vad menar vi då med manlighet? Det är knappast den biologiska kroppen. I stället är vi benägna att tro att det handlar om en ganska traditionell och stereotyp bild av manlighet som avses och där denna manlighet kopplas till gränssättning.¹⁰

Us föräldrar separerade när U var två år gammal. Båda föräldrarna är vårdnadshavare. U har under sin uppväxt bott tillsammans med sin mamma och har endast haft sporadisk kontakt med sin pappa. (...) Den bedömning som gjordes då var att F, som hon själv efterfrågat, skulle behöva hjälp med gränssättning. U ansågs behöva en manlig förebild då ingen kontakt fanns med Us far.

¹⁰ Om detta har Helena Johansson skrivit i sin avhandling *Brist på manliga förebilder – Dekonstruktion av en föreställning och dess praktik* (2006).

Begreppet gränssättning tycker vi är mycket intressant och vi fördjupar oss i vad det är för gränser som anses behövas sättas. Alla talar om gränssättning men få säger något om vad som menas med begreppet. I ett könsperspektiv blir det också intressant; Vi tror att man i allmänhet menar gränser i betydelsen att hålla sig inom samhällliga normer och värderingar. Överför vi dock gränssättning till könsområdet undrar vi om det måhända också handlar om att hålla sig inom de könade normerna; hur tjejer respektiver killar bör vara.

Reflektion/Läroprocess

”Det som har lagt sig närmast mitt hjärta är resonemangen kring föräldraroller utifrån genusperspektiv. Det är något som fångat mitt intresse både vad gäller mitt jobb och för min egen del som förälder. Jag har fått många funderingar när jag gör utredningar hur jag bemöter, tar till mig information samt tolkar föräldrar utifrån genusperspektiv. Som förälder har jag funderat mycket över vad jag vill förmedla till mitt barn men framförallt hur jag agerar som förälder utifrån ett könsperspektiv. Exempelvis om jag ”känner” mer ansvar för att idrottskläder, frukt, böcker etc. är med när jag lämnar barnet till skolan för att det är mer ”oförlåtligt” om jag glömmer det som mamma än om pappan gör det.”

Ungdomstiden – olika för tjejer och killar?

Tjejer beskrivs i textutdragen å ena sidan som omogna: de gapar och skriker, känner och upplever, å andra sidan beskrivs de som manipulerande, beräknande och sluga speciellt när sexualiteten beskrivs. Vi förstår denna iakttagelse som att tjejer har att balansera mellan att få vara barn och att ta ansvar som en vuxen kvinna. Tjejer verkar inte få vara mittemellan – de beskrivs inte som ungdomar.

Killarna får däremot vara ungdomar i utredningarna. Det finns något förlåtande, överseende i beskrivningarna av killar. De är i en frigörelseperiod och får pendla emellan att vara barn, ungdom och vuxen. Vi får en känsla av att manöverutrymmet på detta sätt är betydligt större för killar än för tjejer. De har en hel ungdomstid att leva i och förhålla sig till. Tjejerna tenderar att

skrivas in i vuxenlivet betydligt enklare och snabbare. Medan killarna ges tre positioner att laborera med ges tjejerna två. Tjejerna beskrivs som barn eller kvinnor, pojkarna som barn, ungdomar eller (mera sällan) män.

Resultat – studie två

Nedan beskrivs, på ett summariskt sätt några av de diskussioner som utspann sig då cirkeldeltagarna diskuterade de två typfall vi konstruerat med utgångspunkt i resultaten från studie ett. Typfallen konstruerades utifrån några av de könade dikotomier och nyckelteman vi diskuterat ovan; inre – yttre, aktiv – passiv, ansvarig – ”råkar ut för”, sexualitet och gränssättning.

Alla arbetsgrupperna var aktiva och intresserade under diskussionen, även de som annars inte är så talföra. Vid genomläsning av typfall 1 (se s. 196) läste de flesta in att X var en kille. Killmarkörerna ansågs vara: *brustit i gränssättningen, bråke, dra med sig*. Eftersom det står att mamman brustit i gränssättningen handlar det om en kille. Killar bråkar medan tjejer har konflikter. Typfall 2 handlade enligt de flesta om en tjej. Särskilda markörer var: *manipulerande och förslagen, låter sig utnyttjas, ser äldre ut*. Det stod klart att så beskriver man inte killar.

Störst verkar diskussionen kring sexualitet ha blivit. På en arbetsplats upptäckte man att man vid uppföljning av placerade tjejer och killar förhåller sig olika. Som socialsekreterare ställer man frågor kring tjejers sexualitet och ser det som något naturligt att göra. Ett exempel var att vid begäran om utredning på t.ex. SiS¹¹-institution begär socialsekreteraren att det särskilt ska beaktas om prostitution förekommer eller om tjejen på annat sätt *låter sig utnyttjas*. En sådan begäran har aldrig framförts vid utredning av killar uppger en av arbetsgrupperna. När killar utreds eller är placerade tänker inte socialsekreteraren på att ställa frågor rörande sexualitet. Det är lika naturligt att inte göra det när det gäller killar som att göra det när det gäller tjejer.

¹¹ Statens Institutionsstyrelse, det organ som drivit samtliga tvångsvårdsinstitutioner i Sverige.

Någon socialsekreterare uttryckte att hon var rädd för att frågor om sexualitet skulle kunna upplevas som kränkande av killarna.

Reflektion/Läroprocess

”Diskussionen i min arbetsgrupp blev himla bra! Det känns himla skoj! Alla kom igång och diskussionen fick avbrytas på grund av att vi inte hade mer tid. Efter diskussionen så berättade jag lite om vad vi i cirkeln har kommit fram till. Sådana här diskussioner behövs återkommande för att vi ska hålla de här frågorna vid liv och inte återfalla i gamla mönster. Att använda sig av typfall är bra som underlag.”

Flera kollegor menade att en allmän syn på tjejer oftast är att en tjej ska/måste vara kär för att ha sex vilket en kille inte behöver vara. I detta kan man läsa in att tjejer ska hålla på sig medan det är okey eller till och med en merit för en kille att ha ”bara” sex.¹² Tjejer beskrivs som att de söker (får) bekräftelse genom sex.

Vi diskuterar också olika sätt att beskriva tjejer och killar, män och kvinnor som är sexuellt aktiva. Medan killarna/männen beskrivs i termerna hingst eller player – som båda är aktiva och starka ord, beskrivs tjejerna som madrasser eller horor vilka är passiva ord. Det sistnämnda har också mycket starka moraliska kopplingar.

Diskussion

Den uppmärksamme läsaren har vid det här laget kunnat notera att bilderna av killar och tjejer som framträder i utredningstexterna gör kön enligt vissa mönster och logiker. Detta görande har konsekvenser som vi tror sträcker sig längre än till själva utredningssituationen eller socialtjänstens klientarbete. Något av detta diskuterar vi nedan.

¹² Det finns två intressanta böcker som beror detta: Forsberg, M. (2005) *Brunetter och Blondiner* och Skeggs, B. (2000) *Att bli respektabel*.

Konsekvenser

Våra resultat pekar på att utredningstexterna *gör* kön och de ofta gör kön på ett relativt stereotypt och traditionellt sätt. Vi tror att detta könsgörande inte bara sker i utredningstexter, som ju har en ganska begränsad spridning, utan att texterna kan förstås som ett uttryck för hur socialsekreterare tänker och talar även i andra sammanhang. Vi tror också att de mönster vi kunnat identifiera är just mönster och troligen återfinns hos betydligt fler än de socialsekreterare som författat just de texter vi studerat. De könade föreställningarna har dessutom betydelse för hur vi möter våra klienter, hur vi talar om dem, vilka bilder vi förmedlar till dem och vilka insatser vi föreslår och utformar och säkert också för de resultat vi får. Det sätt på vilket vi talar och skriver om kön har alltså stor betydelse för det konkreta arbetet.

Genom att, på det sätt vi identifierat, förstärka stereotyper blir vi delaktiga i ett *svek* mot de barn och ungdomar vi arbetar med/för. När socialarbetaren använder könsstereotyper blir inte ungdomen (personen) sedd utifrån den unika person den är. Detta innebär, som vi ser det, att behandlingsresultatet blir sämre än vad det skulle vara om ungdomen beskrivits och fått insatser utifrån den person de är – inte utifrån att de är tjej respektive kille som förväntas vara på ett visst sätt och/eller ha vissa egenskaper.

Reflektion/Läroprocess

”Diskussionerna vi haft på våra möten har haft och kommer att ha stor betydelse för mig i mitt framtida arbete. En process har satts igång som jag inte riktigt kan stoppa. Jag kan inte låta bli att bli förbannad och inte heller låta bli att ta upp en diskussion när jag stöter på resonemang som i grunden bottnar i ett orättvist eller olikställt tänkande utifrån genusperspektiv.”

Individer i maktstrukturer

När vi *tror* att vi ser till individen, vilket också lagen säger att vi skall göra, riskerar vi samtidigt att inte se de strukturer personen framför oss ingår i och präglas av. Dessa strukturer, i vårt fall

kön men också t.ex. klass, etnicitet, sexualitet, har påverkat klienterna innan de hamnar hos oss och kommer att fortsätta göra det efter kontakten med socialtjänsten. Därför kan de inte bortses ifrån.

Vi har i resultatdelen ovan pekat på bl.a. föreställningar som placerar tjejer i en position där de samtidigt som de är offer ses som ansvariga medan killarna görs till oansvariga förövare. Här blir det tydligt att dessa könsstrukturer handlar om makt. När killars sexualitet tas för given medan tjejer problematiseras ser vi också att vi har att göra med makthierarkier; medan killar ses som ”normala” och ”ungdomar” blir tjejer till något annat eller det som killarnas normalitet görs i förhållande till. Sådana maktordningar döljer sig ofta bakom det vi tar för givet; att alla är heterosexuella, att tjejer inte gillar bilar, att mammor inte kan sätt gränser etc. Att rikta sökarljuset mot dessa förgivettaganden kan bidra till att de inte längre kan tas för givna.

Reflektion/Läroprocess

”Kunskaperna och processen i forskarcirkeln betyder oerhört mycket för mina värderingar på könsperspektivet. Jag känner att jag är tryggare med mitt kön och att jag bestämmer vad könet betyder för mig. Jag känner därför större frihet inför mina klients könen. Det underlättar för mig att ifrågasätta rådande könsroller och ge mina klienter möjlighet att förstå sin situation genom andra förklaringsmodeller.”

Socialtjänsten: en normaliseringspraktik

När gränserna för vad som anses vara normalt sätts så snävt som vi ser i våra studier menar vi att det får allvarliga konsekvenser för de barn och ungdomar socialtjänsten har att hjälpa. De ungdomar (och andra) vi möter uppfattar naturligtvis dessa normalitetsgränser och söker antingen anpassa sig till den eller drar sig undan. Båda strategierna är bekymmersamma för den socialarbetare som tar sin uppgift att arbeta med frigörelse och socialt förändringsarbete på allvar.

Vi har ovan förvänat över hur mycket av, speciellt tjejernas, utredningar som handlar om sexualitet och samtidigt hur lite

socialarbetarna öppet verkar tala och skriva om det. Funderingar om sexualitet upptar ofta en inte obetydlig del av ungdomstiden, för både killar och tjejer, och därför blir det extra förvånande då våra texter rör just ungdomar. Samtidigt som man inte skriver eller pratar om det verkar socialsekreteraren tänka mycket på sexualitet när det gäller tjejer vilket vi sett ovan. Att inte prata om sexualitet med både killar och tjejer gör att utredningar och insatser riskerar att göras utan kunskap om en viktig del av livet. Det riskerar också att lämna fritt spelrum för fantasier och oreflekterade föreställningar.

Bilden av professionen

De skillnadstänk vi sätt har också betydelse för hur vi ser på oss själva som socialarbetare. Vi som socialarbetare nedvärderar genom detta (oss som) kvinnor i allmänhet, professionen som socialarbetare och professionaliteten hos oss som utför det sociala arbetet. Yrkeskåren domineras av kvinnor och om vi ser på kvinnor som mer känslomässiga, oförmögna att sätt gränser, sexuellt manipulativa och villiga offer får detta konsekvenser även på arbetsplatser och på hur vi betraktar vår egen och andra yrkesgrupper. Mer konkret innebär det att dessa föreställningar legitimerar lägre löner, sämre status etc.

Vad vi står inför för hinder

Resten av rapporten kommer att ägnas åt att sätta våra resultat och nyvunna kunskap i relation till vårt arbete som socialarbetare och de arbetsuppgifter vi identifierar för att i högre grad kunna anlägga ett könsperspektiv på socialt arbete, i första hand i arbetet med barn och ungdomar men också med andra målgrupper. Cirkelns två avslutande träffar ägnades till stora delar åt dessa diskussioner men också till att försöka utforma en rapport som kan spela en roll i detta arbete. Vi diskuterar i detta kapitel hinder, både hos oss själva, kollegor och i de strukturer vi verkar inom.

Reflektion/Läroprocess

”Jag har blivit mer medveten om att de egenskaper som vi sätter på könet är en produkt av samhällets värderingar. (...) Jag har kallat mig feminist tidigare, men cirkeln har tydliggjort att könsrollerna i samhället är ett större jämställdhetsproblem än jag har kunnat föreställa mig.”

Retorik och praktik

I samband med redovisning och diskussion av arbetsgruppens reaktioner kom ett spänningsfält mellan å ena sidan en ”politisk korrekthet” och å andra en vardagsverklighet där ”vi gör som vi alltid har gjort” att tilldra sig vårt intresse. Vi tror att vi alla, både som samhällsmedborgare och socialarbetare är väl medvetna om vikten av jämställdhet, rättvisa etc. Här har kvinnorörelsen och ett fokus på dessa frågor under en lång tid fört med sig stora och positiva förändringar. Samtidigt är vi alla, även vi cirkeldeltagare, präglade av stereotypa tankemönster om kön som det är mycket svårt att frigöra sig från. Detta spänningsfält mellan retorik och praktik, mellan politisk korrekthet och vardagsverklighet finns säkert på många områden men vi tycker det blir extra tydligt när det handlar om kön. Det blir också svårt att nå förbi retoriken för att söka bli medveten om och kunna förändra ”vardags-tänket”. Vi vill så gärna vara jämställda, och känner pressen på oss att vara det, så vi intalar oss att vi inte gör skillnad mellan killar och tjejer, att vi ser till individen och inte könet etc. När vi sedan blir uppmärksamma på att vi gör betydligt mer skillnad än vi trodde eller ville, blir det ett smärtsamt uppvaknande. Ett uppvaknande som alla kanske inte är beredda på eller redo för.

Motstånd

Några av deltagarna har på sina arbetsplatser fått höra att de anses som ”enhetens feminister” eller könspoliser. Det är uppenbart att kollegor är både nyfikna och känner sig aningen hotade

av att några engagerat sig i forskningscirkeln. Vi samtalar om detta i gruppen och menar att det kan förstås som ett uttryck för ett motstånd. Ett motstånd mot att granska våra invanda föreställningar som för många av oss är ganska smärtsamt eftersom det både handlar vår yrkesroll men också har stor betydelse för hur vi ser på oss själva som privatpersoner. Att vara mamma eller pappa, dotter eller son, älskare eller älskarinna, flickvän eller killvän, eller för den delen mormor eller morfar, farmor eller farfar innebär en uppsättning förväntningar som ofta är kopplade till föreställningar om kön. Föreställningar som både vi själva och vår omgivning är bärare av.

Reflektion/Läroprocess

”Jag ses nu som någon slags representant för jämställdhet (på gott och ont). De vill gärna bolla frågor med mig och även provocera mig.”

Genom att utforma våra studier som vi gjorde tror vi att vi funnit en metod som haft förutsättningar för att få legitimitet i arbetsgruppen och bland chefer. Vi har haft föreställningar som studieobjekt och valt att se dessa i utredningstexter för att på så sätt ha en empiri som det skulle vara relativt lätt för kollegorna att förhålla sig till. Det var också viktigt för oss att ingen skulle känna sig påhoppad eller utpekad. På det sättet tror vi att vi kunna reducera motståndet något. Att löpande och ofta också berätta om vad vi gör och vad vi kommer fram till har också bidragit till att föra arbetet närmare kollegorna. Men rollen som könspoliser kommer vi nog att få ha och förhoppningsvis kan vi känna stöd hos bl.a. de andra deltagarna i gruppen.

Reflektion/Läroprocess

”Jag har utvecklats och blivit mer medveten, både om de skillnader och orättvisor som råder i samhället när det gäller könstänkande, och om hur djupt rotade dessa skillnader är och hur invecklat det är att förändra dem. Jag har märkt att det är nästan som ett larm som går igång i mig när någon börjar prata om pojkar och flickor, kvinnor och män. En röd lampa börjar blinka och jag blir mer vaksam både på vad andra och jag själv säger. Tar även en hel del duster privat nuförtiden, med man, släktingar och vänner. Försöker öppna deras ögon, inte komma med pekpinnar utan övertyga dem om att det är viktigt att i alla fall reflektera över hur man tänker och vad man gör, inte bara slentrianmässigt gå på i gamla hjulspår.”

Att överkomma hinder...

Vad kan vi då göra åt de problem vi identifierat? Och hur kan vi göra det? De viktigaste redskapen för att förändra föreställningar och strukturer finns hos oss själva; nyfikenhet, ifrågasättande och ständig reflektion. Vi har dock utarbetat en lista med några av de viktigaste punkterna vi kom fram till i gruppen. Det är dock inte så att vi genom att använda denna checklista har gjort nog – den bör snarare ses som ett hjälpmedel för att börja uppmärksamma stereotypa ”vardagstänk”. Denna går alldeles utmärkt att klippa ut och sätta framför sig vid skrivbordet.

Checklista för (början på) ett könsmedvetet socialt arbete

I klientmötet:

Fråga öppet och av nyfikenhet och var beredd på att ta emot alla typer av svar.

Lyssna förutsättningslöst och var uppmärksam på mina/våra egna föreställningar.

Uppmärksamma och stötta barn, ungdomar och vuxna som bryter mot könsnormer.

I arbetsgruppen: Ifrågasätt ”sanningar” om kön både i vardagliga samtal och i professionella sådana.

Reflektera både ensam och i grupp över hur jag/vi möter olika klientkategorier, varför jag/vi gör det och vilka konsekvenser det får.

Byt ibland kön, både på barnet/ungdomen och föräldrarna, i skrivna dokument och reflektera över vilket resultat det får (görs enkelt i datorn).

Sträva efter att erbjuda valmöjligheter och insatser som inte är könade.

I de fall vi använder könade insatser gör vi detta med ett klart syfte och en klar tidsram.

Sträva efter att erbjuda/använda individuellt utformade insatser *men* var samtidigt medveten om de könade strukturer klienterna (och vi) lever i och hur de påverkar individen.

Vår forskningsmetod – en metod för förändringsarbete

Genom att studera skrivna texter menar vi att vi fått ett bra redskap för att påvisa hur vi som socialarbetare hela tiden gör kön både hos barnen, ungdomarna och de vuxna vi möter och skriver om i våra utredningar. Genom att sedan återföra och sprida dessa resultat hoppas vi kunna bidra till ett ögonöppnande hos arbetskamrater och andra.

Reflektion/Läroprocess

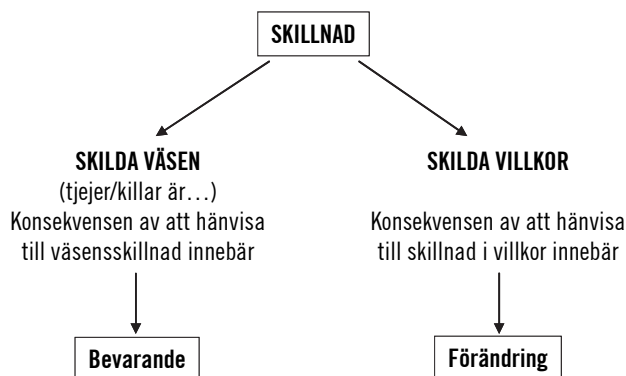
”Jag har blivit ännu mer medveten om de könsskillnader som råder i samhället. Jag har fått och får jobba med att hitta en balans för att inte bli ”idiot” på kuppen. Det kommer att ta lång tid att förändra allt.”

Vad är visionen och målet?

Vad är då målet för forskningscirkeln och för ett fortsatt arbete med könsperspektiv på socialtjänstens arbete? Vad är det vi strävar efter? Ja, det är skillnad på vision och något mer kort-siktiga mål och det är viktigt att vi inte förväxlar dessa – då riskerar vi att göra skada. Vår *vision* är att vi som socialarbetare kan möta varje individ förutsättningslöst, att vi kan se individens egen unika situation utan att störas av begränsande kategoriseringar, könade föreställningar etc. Det betyder att kön, då vi nått ända fram, inte kommer att tillmätas någon betydelse.

Eftersom vi tror att vi befinner oss ganska långt från visionen och eftersom vi inser att de könade strukturerna och föreställningarna är sega att förändra måste vi hitta strategier att verka på lite kortare sikt. Vi vill kalla detta för *mål* och formulerar två. Det första handlar om att vidga perspektiven och såväl tjejers som killars möjlighetssfärer. Snäva kategorier och föreställningar drabbar alla, både de som placerar sig inom dem som de som står utanför, och både tjejer och killar, män och kvinnor. Det andra målet handlar om att uppmärksamma könsstereotypa tankestrukturer i syfte att förändra dem.

Vi menar alltså att vi måste laborera med två strategier samtidigt. Att enbart söka könsneutralitet eller kanske snarare att låtsas som att strukturer inte har betydelse riskerar kanske snarare att befästa ett skillnadstänkande. Vi kommer att kunna observera skillnader mellan tjejer och killar men inte kunna förstå dem på annat sätt än genom att hänvisa till att de just är skillnader som beror på att tjejer och killar är olika. Detta kan illustreras med följande modell:

Modellen söker illustrera vikten av att, då vi konstaterar skillnader mellan killar och tjejer, män och kvinnor, diskutera hur dessa skillnader kan förstås. När vi förstår skillnader i termer av skilda villkor pekar vi samtidigt ut ett behov av att förändra dessa. Med samma skillnadskonstaterande kan alltså förklaringen ta två skilda vägar och även målen blir helt olika. Detta bör vi bära med oss i minnet och förhålla oss till.

Avslutningsvis

De två studiernas övergripande syfte var att finna redskap att göra ett bättre socialt arbete genom att granska socialsekreterares föreställningar om barnens/ungdomarnas kön så som de kommer till uttryck i barnavårdsutredningar. Vi kom att arbeta med följande frågeställningar: Vilka egenskaper tillskrivs tjejer respektive killar i barnavårdsutredningar? I socialsekreterares tal om kön? Vilka könade logiker kan urskiljas? Hur kan dessa förstås? Hur reflekterar socialsekreterare över ungdomars kön? Vi ville också i gruppen diskutera hur vi, och socialarbetare i allmänhet, skulle kunna göra på ett annat, och bättre sätt, än det vi tror oss finna. Sammanfattningsvis kan vi enas om att vi uppnått vårt syfte och svarat på våra frågor. Vi har sett att tjejer tillskrivs egenskaper som att vara manipulativ, att vara ett villigt offer,

foglighet och omoralisk. Killarna å sin sida beskrivs som aktiva, stolta, sexuellt oproblematisks och driftsstyrda. Mammorna görs otillräckliga och oförmögna att sätta gränser, papporna frånvarande och implicit betydelselösa. Detta sker både i tal och i skrift. Vi har kunnat identifiera logiker i form av tankestrukturer som till stora delar baseras på synen på kvinnors underordning och kvinnors ansvar för männens sexualitet. Tankestrukturerna återfinns sannolikt hos både kvinnor och män och fungerar lika begränsande för killar och män som för tjejer och kvinnor. Vi har också diskuterat hur ett könsmedvetet socialt arbete kan initieras.

Detta är dock inte enkelt; Dels är många av de könade tankemönstren eller föreställningarna relativt svåra att upptäcka, vi har säkert bara identifierat en bråkdel. Dels finns inga enkla tips eller handlingsplaner vi kan föreslå för att "lösa problemet". Det handlar snarare om en ständigt pågående läroprocess och reflektion. Vår rapport skall således inte ses som en slutpunkt. I stället är den en startpunkt och förhoppningsvis en uppmaning till och en hjälp för att ta itu med nödvändiga reflektioner över hur vi gör kön och vilka konsekvenser det får.

Avslutningsvis vill vi också problematisera en av de skrivingar som inledde arbetet såväl med detta projekt såväl som denna rapport. I respektive inledning konstateras att det länge har saknats ett könsperspektiv på den sociala barnavården. Vi vill mena att kön har gjorts, och fortfarande görs, på ofta stereotypa och framför allt oreflekterade sätt. Ett könsperspektiv har således inte saknats, det har snarare varit alltför stort sett i relation till den i stort sett obefintliga graden av kritiskt reflekterande över vad dessa könskodningar har för betydelser och konsekvenser. Att göra skillnad behöver således inte betyda att vi gör skillnad. För att göra skillnad (i betydelsen att utgöra en väg framåt, en förändring) krävs både kunskap och ett medvetet reflekterande.

Reflektion/Läroprocess

”Jag har inte tidigare haft en teoretisk referensram att utgå från utan har väl mest intagit en allmänpopulistisk hållning och inte borrar djupare. Diskussionen ofta hamnat på nivån ”rosa på flickor och blått på pojkar”, löneskillnader, vem dammsuger/vem tvättar bilen osv. Men, att börja fördjupa diskussionen till att verkligen se hur vi i vårt dagliga omedvetna tal och i omedvetet i skrift ständigt konstruerar kön har varit chockartat, spännande och lärorikt. Fördjupningen i barnavårdsutredningarna gav verkligen insikter i vad bedömningar i mångt och mycket grundar sig på – förborgade föreställningar om hur flickor respektive pojkar är. Inte utifrån den unika personen. Vi har en lååååång väg framför oss....

Det man en gång väl har sett kan man inte ha osett. För mig innebär det att jag kommer att fortsätta borra, fortsätta tillskapa arenor där vi kan fortsätta upptäcka hur socialarbetaren konstruerar kön i det sociala arbetet.”

Referenslitteratur

- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andersson, Berit (1997). *Ett §12-hem för flickor*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Burr, Vivien (2000). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Börjesson, Mats (2003). *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, Mats & Palmblad, Eva. (2008). *Strultjejer, arbets sökande och samarbetsvilliga : kategoriseringar och samhällsmoral i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Börjesson, Mats, Palmblad, Eva & Wahl, Thomas (2005). *I skötsambetens utmarker: berättelser om välfärdsstatens sociala optik*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power : society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.
- Foucault, Michel (2001). *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Stockholm: Arkiv.

- Foucault, Michel (2002). *Sexualitetens historia Band 1: Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Frosh, Steven, Phoenix, Ann & Pattman, Robert (2002). *Young masculinities: understanding boys in contemporary society*. Basingstoke: Palgrave.
- Fundberg, Jesper (2003). *Kom igen, gubbar!: om pojkefotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlsson.
- Haavind, Hanne (2000). *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Hamreby, Kerstin (2004). *Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå: Umeå universitet.
- Hilte, Mats & Claezon, Ingrid (2005). *Flickor och pojkar på institution: ett könsperspektiv på vården av ungdomar*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Holmstrand, L., & Härnsten, G. (2003). *Förutsättningar för forskningscirklar i skolan: en kritisk granskning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Johansson, Helena (2006). *Brist på manliga förebilder : dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete Göteborgs universitet.
- Jonsson, Gustav (1977). *Flickor på glid: en studie i kvinnoförtryck*. Stockholm: Tiden: Folksam.
- Järvinen, Margareta, & Mortensen, Nils (2005). Det magtfulle møte mellem system og klient – teoretiske perspektiver. In M. Järvinen, J. E. Larsen & N. Mortensen (Eds.), *Det magtfulle møte mellem system og klient*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Lundberg, Bertil & Starrin, Bengt (1990). *Att gå framåt i cirkel. Om forskningscirklar och förändringsarbete i ALC 1990*.
- Lundgren, Mats (2000). *Forskningscirklar och skolutveckling : ett lärarperspektiv*. Falun: Högskolan Dalarna.
- Nordberg, Marie (2005). *Jämställdhetens spjutspets?: manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet*. Göteborg: Arkipelag.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margret (1987). *Discourse and social psychology : beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.

- Schlytter, Astrid (1999). *Kön och juridik i socialt arbete: tillämpningen av 3 § LVU på länsrättsnivå*. Lund: Studentlitteratur.
- Skeggs, Beverly (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Ulmanen, Petra & Andersson, Gunvor (2006a). *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993-2003 – en litteraturgenomgång*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).
- Ulmanen, Petra & Andersson, Gunvor (2006b). *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003 : en litteraturgenomgång*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).
- Vetenskapsrådet (2002) Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.
- West, Candice & Zimmerman, Don (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- Winter Jörgensen, Marianne & Philips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Bilaga

Det analytiska temat familj: använda verk

	Killarna	Tjejerna
Har possessivt)	Har flickvän Har haft relation Har kontakt Har familj Har umgänge	Har familj
Har inte (neg possessivt)	Har inte haft kontakt	Har inte respekt
Aktivt verk	Berättar Flyttar Erkänner Slår Hävdar Umgås Flyttar Bor Vistas Sover över	Bråkar Vinner Är dominant Är krävande Tar plats Kallar Följer inte regler Vägrar åka hem Tröttnar Får ta ansvar Tycker Tar sig ur Berättar
Passivt	Brister Är uppvuxen Har inte gränser Har inte krav Har varit van Har blivit Befinner sig Har alltid varit Misstänks Skrivs in	Får ta ansvar
Negativt värdeladdat	Har svårt att se Lägger skuld Erkänner Slår Hävdar Brister Har inte gränser Har inte krav Misstänks	Skriker Förstör Skriker Bråkar Vinner Är dominant Är krävande Tar plats Kallar Följer inte regler Vägrar åka hem Tröttnar Får sin mor att... Gör som hon vill
Positivt värdeladdat	Är en bra kille Ser personer	Kan tala Respekterar
Känsloverb	Trivs Är glad	Känner sig Uppllever

Är omhändertagande	Står närmast
Ser upp till	
Är nära	
Visar	

Det analytiska temat personlighet: adjektiv

	Tjejerna	Killarna
Negativt värdeladdade	Impulsstyrd Saknar insikt Gråter inte Visar inte smärta Visar inte rädsla Aggressiv Distanslös Aggressiv x 2 Empatisvag Ouppmärksam Okoncentrerad Rastlös Ombytlig Arg Svår att nå Tjurig Nonchalant Beräknande Opålitlig Pratig Orolig Sitter inte still Otrevlig Svår Dominant Krävande Tar plats Onåbar Empatisvag Glömsk Lättled Gränslös Självdestruktiv Dåligt självförtroende	Ilsk Aggressiv Slår föräldrar Svårt att förstå/se Lättirriterad Bristande språk Svårt förmedla känslor Uttrycker inte besvikelse Lider av blockeringar (av känslor) Saknar respekt Har yttlig attityd Släpper inte nära Fixerad vid pengar Styr Bestämmer Hotfull Egocentrisk Frustrationsintolerant Brister i impuls kontroll Ytfungerande Stökig Svårt att koncentrera sig Impulsstyrd Olydig Säger emot Högljudd Irriterad Orolig Bristande kontroll Respektlös Fabulerar Skyller ifrån sig Ångrar sig inte
Positivt värdeladdade	Trevlig Har integritet Intelligent Trevlig Glad Uthållig Glad Aktiv Nyfiken	Korrekt Trevlig Inte impulsstyrd Inte affektstyrd Trevlig Behaglig Stark i sig själv Bra kille Försiktig Inte motstridig

		Lydig Social trevlig Intelligent Praktiskt duktig Kan jobba Tycker om att arbeta Uthållig
Neutrala/komplexa i värde?	Envis Envis Orädd Anpassningsbar	Frustrerad Normalbegåvad Envis Osäker Kontrollerad Ställer krav Blyg
Sympatiframkallande negativa (utan egen förskyllan)	Saknar insikt Gråter inte Visar inte smärta Visar inte rädsla Empatisvag Orolig Onåbar Empatisvag Glömsk Lättledd Gränslös Självdestruktiv Dåligt självförtroende	Svårt att förstå/se Bristande språk Svårt förmedla känslor Uttrycker inte besvikelse Lider av blockeringar (av känslor) Släpper inte nära Frustrationsintolerant Brister i impuls kontroll Svårt att koncentrera sig Orolig Bristande kontroll
Psykiatriska konnotationer	Impulsstyrd Saknar insikt Gråter inte Visar inte smärta Visar inte rädsla Distanslös Empatisvag Ouppmärksam Okoncentrerad Pratig Orolig Sitter inte still Onåbar Empatisvag Gränslös Självdestruktiv	Svårt att förstå/se Lättirriterad Bristande språk Svårt förmedla känslor Uttrycker inte besvikelse Lider av blockeringar (av känslor) Släpper inte nära Frustrationsintolerant Brister i impuls kontroll Ytfungerande Svårt att koncentrera sig Impulsstyrd
Riktat mot andra (neg)	Aggressiv Aggressiv Ouppmärksam Ombytlig Arg Nonchalant Beräknande Opålitlig Pratig Sitter inte still	Iisk Aggressiv Slår föräldrar Lättirriterad Saknar respekt Släpper inte nära Styr Bestämmer Hotfull Egocentrisk

	Otrevlig Svär Dominant Krävande Tar plats Aggressiv Lättledd Gränslös	Ytfungerande Stökig Olydig Säger emot Högljudd Irriterad Respektlös Fabulerar Skyller ifrån sig
Riktat mot sig själv (neg)	Distanlös Självdestruktiv Dåligt självförtroende Impulsstyrd Saknar insikt Gråter inte Visar inte smärta Visar inte rädsla Empatisvag Svår att nå Tjurig Onåbar Empatisvag Glömsk Rastlös Orolig Okoncentrerad	Svårt att förstå/se Bristande språk Svårt förmedla känslor Uttrycker inte besvikelse Lider av blockeringar (av känslor) Har ytlig attityd Fixerad vid pengar Frustrationsintolerant Bristar i impuls kontroll Svårt att koncentrera sig Impulsstyrd Orolig Bristande kontroll Ångrar sig inte

Förälder på lika villkor

– föräldrastöd utifrån ett könsperspektiv

Dalarnas forskningsråd

Cirkelledare
Marie Nyman

med bidrag av
Jocelyne Bracco-Björk, Katarina Ingers, Frida Jonassen,
Helena Larsson, Astrid Lundberg, Eva Lundberg,
Hans Nilsson och Gun Östman

Innehåll

Inledning.....	233
Bakgrund.....	233
Syfte.....	233
Frågeställningar.....	234
Metod.....	234
Etiska överväganden.....	235
Hur vi förhåller oss till begreppen.....	236
Begreppsdefinitioner och centrala begrepp.....	237
Könsneutral.....	237
Föräldraskap och föräldrastöd.....	237
Moderskap.....	239
Faderskap.....	240
Socialtjänstens barnavårdsutredningar ut ett könsperspektiv	241
Vår undersökning av barnavårdsutredningar i fyra Dalakommuner	244
Socialtjänstens föräldrastöd	246
Hur ser stödet ut i våra fyra kommuner idag?	247
Slutdiskussion – Föräldrars deltagande på lika villkor	248
Referenser	250
Bilaga 1	252
Kort sammanfattning gällande användningen av tabell – att systematiskt urskilja dokumenterade brister utifrån moderskap och faderskap i barnavårdsutredningar	252

Inledning

Bakgrund

En infallsvinkel för vårt valda tema är Socialstyrelsens rapport, Jämställd socialtjänst. Könsperspektiv på socialtjänsten (2004), där det framkommer att det är sällsynt att se barn i social barnavård ur ett könsperspektiv. I rapporten framhålls vikten av att öka medvetenheten inom socialtjänsten om förhållningssätt och värderingar ur ett könsperspektiv. När det gäller placerade barn och ungdomar och deras föräldrar finns behov av att studera vad för slags insatser flickor/pojkar och kvinnor/män behöver. Enligt rapporten speglar den sociala barnavården traditionella föreställningar om kön och familj, framförallt i agerandet gentemot föräldrarna. Bland annat understryks att socialtjänsten särskilt bör uppmärksamma och stödja både kvinnors och mäns föräldraskap.

Vår utgångspunkt i forskningscirkeln är att samhället skapar och återskapar könsskillnader mellan mäns och kvinnors betenden och behov i en ständig process och att det inom den sociala barnavården finns processer som upprätthåller den ordningen (Ulmanen & Andersson, 2006). Utifrån detta vill vi anlägga ytterligare en aspekt på vårt valda tema och det är att socialarbetare, som myndighetsutövare, bör reflektera över vilka könsrelaterade föreställningar som styr bemötande, bedömningar och beslut som rör föräldrar vars barn är omhändertagna och som behöver stöd i sitt föräldraskap.

Syfte

Vårt övergripande syfte är att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd som ska kunna vara till hjälp för socialarbetare som ska stödja föräldrar vars barn omhändertagits av socialtjänsten. För att göra detta vill vi beskriva och förstå begreppen föräldra-, moder- och faderskap utifrån ett könsperspektiv. Vi vill även undersöka hur socialarbetarna använder dessa begrepp i utredningsprocessen och när insatserna ska formuleras.

Frågeställningar

- Vilka föreställningar om föräldra-, moder- och faderskap finns inom socialt arbete?
- Är förutsättningarna könsbestämda och hur visar de sig i så fall?
- Vad får dessa föreställningar och förhållningssätt för konsekvenser?
- Erbjuds det föräldrastöd till mödrar respektive fäder vars barn är omhändertagna enligt samhällsvård? Är föräldrastödet könsmedvetet?
- Vad krävs av socialsekreteraren för att ge ett könsmedvetet föräldrastöd?
- Hur kan man gå tillväga för att man inom den sociala barnavården ska ställa lika krav på mödrars respektive fäders föräldraskap?

Metod

Metoderna som forskningscirkeln har använt för att uppnå syftet är framförallt litteraturstudier. Deltagarna i forskningscirkeln har även gjort en mindre undersökning av könsperspektivet i ett antal barnavårdsutredningar samt inventerat vilket könsrelaterat föräldrastöd som erbjuds i respektive deltagares kommun. Under vår litteraturgenomgång fann vi beskrivningar om att barnavårdsutredningar utfördes på olika sätt gällande mödrar och fäder. Vi upptäckte också att grunden för en könsmedveten föräldrastödstjänst är att en barnavårdsutredning har genomförts på ett sätt där könsperspektivet är medvetandegjort. Utifrån detta bestämde vi oss för att studera sex barnavårdsutredningar i respektive kommun och undersöka vilka brister som dokumenterades utifrån ett könsperspektiv (bilaga 1).

I tre kommuner valde cirkeldeltagarna slumpmässigt ut sex utredningar varav 3 gällande flickor och 3 pojkar där placeringen av barnen gjordes under perioden 2003-01-01 – 2007-12-30. I en

kommun gjordes urvalet på ett medvetet sätt där båda föräldrarna medverkade i utredningarna. Totalt studerades 24 barnavårdsutredningar. Brister som dokumenterats om föräldrarna i barnavårdsutredningen identifierades och noterades. Mödrarnas och fädernas brister noterades separat och med begrepp som använts i respektive utredning. Efter att detta genomförts kategoriserades och sammanställdes materialet.

För att sammanställa begreppen som användes kategoriserades uppgivna omsorgsbrister i olika typer av omsorger. Ett sätt som vi fann relevant är att skilja mellan tre olika former av omsorg: fysisk, moralisk och emotionell. I detta sammanhang avser den fysiska omsorgsbristen hemmiljön där städning och ordning i hemmet tas fram som exempel. Fysisk omsorg kan också avse barnets hälsa, dagliga omvårdnad och materiella utrustning. Den andra formen av omsorg, den moraliska, syftar på aspekter som har att göra med barnets uppfostran och moraliska utveckling. Den exemplifieras också med barnens vana att följa regler och respektera gränser. Den emotionella omsorgen avser barnets trygghet samt föräldrarnas ömhet gentemot barnen och hänsynstagande till deras känslor. Denna omsorgsform kan åskådliggöras med exempel där föräldrarna inte kan ta till sig barnet, där föräldrar (oftast mödrar) binder barnen alltför starkt till sig själva eller föräldrar som inte kan sätta barnets behov framför sina egna (Pettersson, 2006).

Kategoriseringen av omsorgsbristerna räknades samman och i varje ärende noterades ett antal omsorgsbrister utifrån de tre kategorierna. Därefter summerades antalet ärenden där omsorgsbrister framkom.

Etiska överväganden

Etiska överväganden har gjorts med tanke på de 24 barnavårdsutredningar som studerats. Vi har funnit att det inte funnits några hinder att använda dem, då deltagarna i forskningscirkeln har undersökt sina egna kommuners utredningar. Deltagarna har studerat utredningarna i sina respektive hemkommuner och har

bara tagit del av sammanställningen från de övriga. Det går inte att identifiera personerna som barnavårdsutredningarna avser.

Hur vi förhåller oss till begreppen

Utifrån vårt övergripande syfte, att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd, vill vi beskriva och förstå begreppen *könsneutral, föräldraskap och föräldrastöd samt moder- och faderskap* för att kunna åstadkomma en förändring av socialtjänstens stöd till föräldrar som har sina barn omhändertagna.

Vi utgår från ett perspektiv där skillnad ”görs” mellan könen och skapas utifrån föreställningar, normer och hur samhället är ordnat (Ulmanen & Andersson, 2006). Med den utgångspunkten har vi i våra litteraturstudier, diskussioner och i vår studie av 24 barnavårdsutredningar funnit att socialtjänsten har en normgivande funktion i samhället. När exempelvis socialtjänsten träder in i föräldrars ställe är de föreställningar och normer som förmedlas särskilt betydelsefulla för barnen och föräldrarnas framtida liv. Utifrån detta, anser vi, att socialtjänsten kan ses som en av de institutioner i samhället som både skapar och återskapar de mekanismer som upprätthåller ett ojämnt samhälle. Därför tycker vi, att vi som arbetar inom socialtjänsten bör reflektera över våra egna föreställningar om hur exempelvis mödrar och fäder ”ska” vara, så dessa föreställningar inte styr vårt bemötande och våra bedömningar. Med den utgångspunkten har det varit viktigt för oss att beskriva och försöka förstå begreppen föräldraskap och föräldrastöd, moderskap samt faderskap.

När vi skriver om ”omhändertagna barn” avser barn och ungdomar som omhändertagits och placerats enligt Socialtjänstlagen (frivillig placering) eller enligt Lagen om vård av unga (tvångsvård). Placeringarna kan vara på en institution, Hem för vård eller boende (HVB) eller i familjehem.

Begreppsdefinitioner och centrala begrepp

Könsneutral

Könsneutral används när ord och händelser inte förutsätts gälla ett särskilt kön. Vanligen används ordet könsneutral om företeelser som en gång varit könsbestämt, men sedan omformulerats så att det inte förutsätter ett visst kön, ett exempel på detta kan vara lagstiftningen om könsneutrala äktenskap.

Inom det sociala arbetets praktik är det rådande idealet att förhålla sig distanserat, objektivt och (köns) neutralt. Professionen förutsätter att ett neutralt förhållningssätt ger en bättre information under det informationsinsamlande som ingår i utredningsarbetet. Dock kan denna neutralitetsprincip förstås som dold könsrelaterad (Maria Eriksson, 2003). Genom att förhålla sig könsneutralt kan det med andra ord finnas en risk att professionen inte ser att det ges legitimitet åt kvinnoförtryck och att män görs till norm och kvinnors erfarenhet marginaliseras.

Föräldraskap och föräldrastöd

De flesta av oss skulle nog utan svårighet säga att föräldraskap utövas av föräldrar, en mor och en far, som har barn. Om begreppet föräldraskap däremot problematiseras kan det bli mer komplicerat när det ska förklaras. Eftersom vi i vårt arbete vill anlägga ett könsperspektiv på föräldraskapet blir begreppet av central betydelse för oss.

Föräldraskap påverkas av och påverkar både den privata och den offentliga sfären. Inte minst i lagstiftningen där barns perspektiv och barns rätt till båda sina föräldrar lyfts fram. I början av 1980-talet fick de *moderskapsorienterade* begreppen en efterföljare i begreppet *ensamförälder*. Då började man använda ensamförälderbegreppet i de statliga utredningarna och i forskningen. Det är i dessa tidiga statliga utredningar som *förälder* i betydelsen som både mor och far får genomslag. Förmodligen är det en effekt av att föräldraförsäkringen införts och därmed ett annat tänkande om ett *jämställt moder- och faderskap*. Men bara för att ett

nytänkande införs innebär inte att en sådan situation avspeglas i de statiga utredningarnas innehåll. Utredningarna har uteslutande *mödrarna* i fokus både i de fall modern är ensam vårdnadshavare och där fadern och modern har gemensam vårdnad (Scheffer Kumpula, 2000).

Det heterosexuella parförhållandet där den traditionella kärnfamiljen, med mannen som huvudförsörjare och kvinnan som ansvarig för hem och barn, fortsätter vara den vanligaste familjeformen i Sverige (Hydén och Hydén, 2002). Dock finns i dag en rad andra familjeformer där föräldrar och barn möts under nya premisser. Exempel på detta är ensamförälderfamiljen, särbofamiljen, styvfamiljen samt den homosexuella familjen (Socialstyrelsen, 2004).

Hur socialtjänsten bemöter och bedömer kvinnor och män som föräldrar och partners beror till stor del på vilken bild socialarbetarna har av familj, föräldraskap och könsroller. Vilket gör det angeläget att tydliggöra vilka föreställningar som finns om moder- och faderskap i socialt arbete. För några år sedan (2003) fick t.ex. homosexuella par rätt att söka om tillstånd att adoptera barn, därmed kommer socialarbetarna möta fler familjeformer och bedöma deras förutsättningar att vara föräldrar (Socialstyrelsen, 2004).

Om föräldrar behöver stöd i sitt föräldraskap finns det i dag i Sverige olika slags utbildningar. Bland annat erbjuder barnavårdscentralerna (BVC) alla föräldrar, som fått barn, att delta i *föräldrautbildning*. Under dessa föräldrautbildningar får föräldrarna lära sig vilka behov det nyfödda barnet har och vilken fysisk och psykisk omsorg som föräldrarna måste ge det lilla barnet.

Förutom föräldrautbildning från BVC erbjuds i dag många olika varianter av *föräldrastödsutbildningar*. Exempel på dessa kan vara COPE (The Community Parent Education Program), Familjeverkstad, Föräldrakraft, Positivt Föräldraskap, Stegen m.fl. Utbildningarna riktar sig i varierande grad till föräldrar som har ”svårhanterliga” barn (barn i riskzon) eller så lägger de tonvikten på att föräldrarna själva ska reflektera över sitt eget beteende som förälder. Programmen är i de flesta fall manualbaserade och äger rum i grupp. Syftet med utbildningarna är att

föräldrarna ska få olika ”verktyg” för att förstå och hantera barnens beteende och stärker dem i sitt föräldraskap.

Vi menar att det saknas stöd till föräldrar vars barn är omhändertagna för samhällsvård. Ett könsmedvetet stöd som är anpassat till dessa föräldrars speciella behov av att utveckla sin föräldraroll och föräldraidentitet. Ofta handlar det om mödrar och fäder som har underkänts som förälder och som inte sällan hamnar i kris när barnet flyttar. Dessa föräldrar, menar vi, behöver ett särskilt utformat föräldrastöd för att upprätthålla och utveckla sitt föräldraskap. Detta oavsett om socialtjänsten planerar att barnen ska återvända till sina biologiska föräldrar eller växa upp i familjehemmet.

Moderskap

Scheffer Kumpula (2000) hänvisar i en artikel till Holm (1992, 1995) som menar att moderskapet som begrepp är kringgärdat med starka ideologier och en norm som kan vara så stark att den blir styrande för kvinnors liv.

Ideologierna kring moderskap har varierat över tid och rum och formats av olika förutsättningar såsom ekonomiska villkor, politiska rörelser och vetenskaplig utveckling. Moderskapsnormen är kopplad till förväntningar om att kvinnor ska bli mödrar och bidra till barnafödande samt att de ska utveckla vissa kvalitéer som liknar de moderliga. Konsekvenserna av detta kan bli att alla kvinnor inlemmas i en schablonmässig bild av kvinnan som mor (Scheffer Kumpula, 2000).

En bild som ingår i det goda moderskapet är att beskydda, men den ingår inte alls i samma utsträckning i det goda faderskapet. Ett tillvägagångssätt att ”göra moderskap” på ett bra och tillräckligt sätt är att sörja för barnets skydd och se till att barnet har en god relation till pappan. Det är anmärkningsvärt att moderskapspositionen är intimt förenad med förpliktelser och ansvar, medan faderskapspositionen är tillräcklig i sin blotta existens (Elvin-Nowak & Thomsson, 2003).

Modern som primär vårdgivare kommer ur psykoanalysens teoribildning med bl.a. Sigmund Freud som förgrundsgestalt.

Detta har varit en starkt bidragande orsak till föreställningen om modern som barnets primära omsorgsgivare. Fokus har legat på relationen mellan mor och barn och begreppet ”good-enough mothering” avser om modern har tillräcklig empatisk förmåga att förstå barnets behov. Även tilliten mellan mor och barn anses, i denna diskurs, vara av central betydelse (Fransén, 2004).

Med feminismens frammarsch börjar ett ifrågasättande av ”myten om den goda modern” växa fram. Enligt feministiska förespråkare har forskningen dragit felaktiga slutsatser avseende relationen mellan barn och moder. Detta utifrån att det har funnits en underförstådd och icke ifrågasättande föreställning om modern som självklar omsorgsgivare. Feminismens förespråkare framhåller att den förälder, moder eller fader, som har den sociala interaktionen med barnet är den som skapar den centrala relationen med barnet (a.a.).

För att belysa ”görandet” av moderskapet refererar Scheffer Kumpula (2000) till Holm (1992, 1995) som har infört begreppet ”modrande”, vilket syftar till sysslor som kvinnor i huvudsakligen gör i omsorgen om barnet. Holm vill med detta framhålla att det mödrar gör kan även fäder (fadrande) göra.

Faderskap

Att hitta något skrivet kring begreppet faderskap har varit betydligt svårare än att hitta motsvarande beskrivningar kring moderskap. Detta kan kanske i sig betyda att mödrar fortfarande är mer förknippade med föräldraskap än vad fäderna är.

Faderskapet har dock allt oftare börjat betraktas som en social konstruktion. En konstruktion som inte minst sker genom lagstiftning och socialpolitiska beslut. I detta ligger att uppmuntra fadersnärvaro och att förmå frånvarande fäder att ta ansvar för sina barn (Bangura Arvidsson, 2003).

Samtidigt framhålls att bilden av fäder har förändrats, från att betoningen har legat på ekonomiskt ansvar har tyngdpunkten förskjutits till det omsorgsgivande faderskapet. Men fortfarande finns en kluvenhet mellan dessa två. För samtidigt betonas det,

via socialpolitiska intentioner angående faderskap, att fäder behövs stärkas i sin roll som vårdande fäder. Och denna klivenhet, mellan det moderna och det traditionella faderskapet och stärkandet av fäder, påverkar den sociala barnvården och ifrågasätta fäder (a.a.).

Vi menar att begreppet faderskap är sammankopplat med traditionella egenskaper som gränssättare och fostrare, men också med föreställningar om fäder som frånvarande, särskilt inom socialtjänsten. Vi menar dessutom att det riktas olika förväntningar mot fäder respektive mödrar, vilket medför att kvinnor i större utsträckning, än män riskerar att misslyckas som förälder.

Socialtjänstens barnavårdsutredningar ut ett könsperspektiv

Ställer socialsekreterare olika krav på mödrars respektive fäders föräldraskap i barnavårdsutredningar? Ja, i både svensk och utländsk forskning är skillnaden i socialarbetares bedömningar av mödrar och fäder väl belagt (Socialstyrelsen, 2004). Flera forskare hävdar att det finns en stark koppling mellan moderskap och omsorg och att en diskussion kring sviktande omsorg alltid handlar om mödrar och ett skuldbeläggande av dessa. Förutom att mödrarna skuldbeläggs är fäderna nästintill osynliga i socialtjänstens barnavårdsutredningar, därför bör omsorgssvikt studeras som ett könsbundet problem. Bedömningar av omsorg utgår nästan alltid från en bild av kärnfamiljen där fadern förvärvsarbetar och modern ägnar sig åt hem och barn. Därför uppehåller sig ofta utredningarna kring omsorgssviktande mödrars agerande och relation till barnen. En förklaring till att socialtjänstens fokus finns på mödrar och moderskap är att socialarbetares kunskapsbas ofta utgår från en psykodynamisk teorbildning som inriktar sig på relationen mellan mor och barn (Pettersson, 2006).

I Socialstyrelsens rapport, *Jämställd socialtjänst* (2004), hänvisar man till ett flertal svenska studier som har genomförts. Dessa visar att socialarbetare gör skillnad på mödrar och fäders föräldraskap i barnavårdsutredningar och där framkommer det att

socialtjänsten framförallt kontakter mödrarna när barnen blir föremål för barnavårdsutredning. En sammanställning av nio svenska studier om barnavårdsutredningar visar att mödrarna kontaktas i genomsnitt nio av tio fall, medan fäderna och barnen kontaktades i knappt hälften av fallen (Sundell och Egeland, 2001). Detta kan inte enbart förklaras med att mödrarna i stor utsträckning är ensamstående förälder. I Socialstyrelsens rapport styrker man detta genom att hänvisa till Wåhlander (1994), där 60 barnavårdsutredningar vid tre socialdistrikt i Stockholm har undersökts. +I denna undersökning var det endast hälften av fäderna som bodde tillsammans med sina barn som kontaktades av socialtjänsten.

Trots att fäder och barn så sällan kontaktades i barnavårdsutredningar visas dock att, det under 1990-talet tycks ha blivit vanligare att socialtjänsten kontakter fäder och barn i utredningar (Sundell och Egeland, 2001). Detta bekräftas också av Bangura Arvidsson (2003) som i sin studie av 40 barnavårdsutredningar vid två socialkontor visar att två tredjedelar av fäderna kontaktades. Detta skulle, enligt Bangura Arvidsson, kunna tyda på en förändring. Men, konstaterar Sundell och Egeland (2001), det är skillnad att bli kontaktad i en barnavårdsutredning och bli delaktig i den.

Varför gör då socialarbetare skillnad mellan mödrar och fäder i barnavårdsutredningar? Delvis kan förklaringen vara att majoriteten av de barn som blir föremål för utredning har ensamstående mödrar och att socialsekreterarna i huvudsak har kontakt med dessa. En förklaring kan också vara att fäderna ofta är frånvarande i barnens liv. Men detta kan bara vara en del av förklaringen (Bangura Arvidsson, 2003; Sundell och Egeland, 2001).

Som tidigare har nämnts i avsnitten "Moderskap" och "Faderskap" råder det generellt sett en skev ansvars- och arbetsfördelning, gällande hem och barn, mellan mödrar och fäder. Socialtjänsten speglar ofta dessa traditionella föreställningar om kön och familj. Utifrån denna föreställning görs mödrar oftast ensamt ansvariga för brister i omsorgen, medan fäder varken granskas eller ställs till svars på samma grunder (Socialstyrelsen, 2004). Denna modersfixering leder inte sällan till att behand-

lande och stödjande insatser i första hand erbjuds modern, samtidigt som det är bristerna hos modern och inte hos fadern som avgör om barn placeras utanför hemmet.

Socialtjänsten präglas av traditionell förståelse av kön och föräldraskap. Förutom att modern görs ansvarig och skuldbeläggs för omsorgsbristerna kan detta leda till att socialarbetarna misslyckas att identifiera män och fäder som kan utgöra en risk för specifika barn. Det kan också innebära att man missar fäder som kan erbjuda stöd till sina barn som riskerar fara illa (Pettersson, 2006).

Pettersson (2006) genomförde en studie av 26 barnavårdsärenden med syftet att analysera skillnaden i bedömningen av mödrars och fäders omsorg. I studien upptäckte Pettersson att för att moderskapet skulle bedömas som tillfredställande förutsattes mödrarna ensamma ta ansvaret för sina barn. Ingen utredning visade exempel på att fäder som hade förmåga till ensamt föräldraansvar. Fäderna framstod trots detta som goda föräldrar. Även i de ärenden där barnen bott med båda sina föräldrar omtalas inte faders omsorg enskilt. Pettersson framhåller att liknade beteenden bedöms på olika sätt för mödrar och fäder. Några exempel på detta är:

- Om en far är närvarande vid ett föräldramöte, noteras detta som en händelse som är värd att särskilt uppmärksammas i en utredning, medan moderns närvaro inte noteras, däremot hennes frånvaro.
- Om en far inte har kontakt med sina barn har han inte ”stöttat familjen”, medan en mor i samma situation anses ha ”övergivit” familjen.

Studien visade också att medan mödrarnas uppväxt granskades, fästes det i barnavårdsutredningarna inget avseende vid fädernas uppväxt. Ingen far redogjorde för sin egen uppväxt och dess eventuella påverkan på föräldraskapet. Däremot hänvisade och redogjorde fäderna för moderns relation till barnen, hennes uppväxt och allmänna förhållanden (Pettersson, 2006).

Vår undersökning av barnavårdsutredningar i fyra Dalakommuner

Under vår litteraturgenomgång fann vi beskrivningar om att barnavårdsutredningar utfördes på olika sätt gällande mödrar och fäder. Vi upptäckte även att könsmedvetet föräldrastöd grundande sig i att en barnavårdsutredning genomförts på sätt där könsperspektivet medvetandegjorts.

För att undersöka om barnavårdsutredningar utförts på olika sätt i våra egna kommuner bestämde vi oss för att genomföra en egen studie för att undersöka detta. Vi studerade sex barnavårdsutredningar i respektive kommun och undersökte vilka brister som dokumenterats utifrån ett könsperspektiv.

Det vi fann var att även våra kommuner genomfört barnavårdsutredningar på olika sätt gällande mödrar och fäder. Vår undersökning stämde med andra ord väl överens med de studier vi läst om. I vår undersökning levde majoriteten av mödrarna och fäderna åtskilda.

Nedanstående tabell anger antalet dokumenterade omsorgsbrister (fysisk, moralisk och emotionell) hos mödrar respektive fäder i våra undersökta utredningar.

Tabell 1. Omsorgsbrister noterat i 24 utredningar

Omsorgsbrister	Moderskap	Faderskap
Fysisk	19	9
Moralisk	15	6
Emotionell	18	7

I tabell 1 framträder en bild där mödrarnas fysiska omsorgsbrist noterats i 19 utredningar. Fädernas fysiska omsorgsbrist dokumenteras endast i hälften av ärendena (9). När det gäller den moraliska omsorgsbristen har detta dokumenterats i 15 utredningar gällande mödrar och 6 utredningar gällande fäder. Mödrarnas emotionella omsorgsbrist har noterats i 18 utredningar och fädernas emotionella omsorgsbrist i 7. I ett ärende beskrevs

inga brister hos någon av föräldrarna, däremot hos barnet/ungdomen.

I vår undersökning tittade vi även på antalet fäder som exkluderats i barnavårdsutredningarna. I tabell 2 redovisar vi resultatet av detta utifrån respektive kommun.

Tabell 2. Antal utredningar där fäder exkluderats

Kommun	Antal utredningar där fadern är exkluderad
Gagnef	4
Orsa	3
Säter	4
Vansbro	1
Total	12

I tabell 2 framträder en bild som kan ge en förklaring till varför fädernas omsorgsbrister bara dokumenterades i hälften av utredningarna. Ovanstående tabell visar att det bara är hälften av fäderna som deltagit i de genomgångna barnavårdsutredningar. Det är med andra ord i hälften av våra genomgångna barnavårdsutredningar som fädernas omsorgsförmåga inte har utretts. Socialtjänstens dokumenterade anledning till att fäderna inte deltagit har varit skiftande och nedan ges några exempel på varför fäderna ej deltagit.

- Fadern hade inga problem
- Ej tillgänglig (utomlands)
- Ingen kontakt/inget intresse
- Deltar ej i utredning på grund av eget missbruk/misstänkt misshandel
- Nekad närvaro på lösa grunder
- Acceperad frånvaro på grund av eget dåligt mående
- Fadern har aldrig funnits med i bilden
- inga krav på fadern
- Ej utrett fadern på grund av att det ej finns någon kontakt med barnet
- Fadern håller ej kontakten

Socialtjänstens föräldrastöd

När socialtjänsten omhändertar ett barn uteblir ofta stödet till de biologiska föräldrarna. Både i det kritiska moment av barnavårdsarbetet när placeringen av barnet sker, då föräldrarna befinner sig i kris, och i ett längre perspektiv för att föräldrarna ska kunna utveckla sitt föräldraskap (Messing & Nyman, 2006). Vår erfarenhet är att när det erbjuds stöd ges detta i huvudsak till barnens mödrar. Fäderna är, precis som i de sociala barnavårdsutredningarna, ofta frånvarande.

Trots att stödet i dessa delar uteblir visar länsstyrelsernas granskningsrapport, Socialtjänsten och barnen (2008), att när barnet väl är placerat arbetar socialtjänsten aktivt för att möjliggöra barnens *umgänge* med föräldrarna. Flertalet barn har kontakt med sina föräldrar och ibland även med andra anhöriga. Men det framkommer också att det inte är helt oproblematiskt. Uppgjorda umgängesplaner är ofta svåra att genomföra. Kontakten mellan familjehem och biologiska föräldrar kan vara konfliktfylld och föräldrarna kan ofta ha en egen besvärlig livssituation vilket gör att de kan vara svåra att nå och hålla kontakten med.

Kunskapen om vilket stöd föräldrar till barn som är placerade behöver och hur det ska utformas är begränsat. I ett projekt (Höjer, 2007) har samarbetet mellan föräldrar och socialtjänsten i ett antal kommuner gett underlag för att öka denna kunskap. Höjer hänvisar till en studie där mödrar, fostermödrar och socialarbetare har intervjuats. Nästintill samtliga mödrar uttryckte känslor av sorg, depression och trauma till följd av att barnen omhändertagits. Mödrarna framhöll också känslor av hopplöshet och fientlighet gentemot socialtjänsten. De känslomässiga reaktioner som mödrarna visade, då de separerade från barnen, uppmärksammades inte av fostermödrar och socialarbetare. Socialarbetarna trodde inte att mödrarnas känslor kring separationen påverkade kvaliteten på umgänget. Även i de fall då socialarbetarna var medvetna om mödrarnas krisreaktioner var det få som egentligen tillmätte dem tillräcklig betydelse. Inte heller barnens känslor uppmärksammades av alla. Flera studier visar att upprätthållna kontakter mellan föräldrar och barn har en gynnsam inverkan på placerade barns utveckling och visar

också att socialtjänstens arbete med att stödja föräldrarna i denna kontakt är viktig. Om socialsekreterarna engagemang i föräldrarna minskar, minskar också föräldrarnas kontakt med sina placerade barn. Detta understryks med hänvisning till en studie, där familjehemsföräldrar och socialsekreterare hade lagt sig vinn om att få föräldrarna att känna att de var viktiga för barnet. Trots att barn och föräldrar inte bodde tillsammans, uppfattade föräldrarna samarbetet med socialtjänsten som positivt (a.a.).

Liknade resultat framkommer i en studie av Andersson (1995) där det framhålls att de föräldrar som haft en långvarig kontakt med socialsekreterarna och blivit bemötta med respekt samt familjehemsföräldrarnas engagemang, hade betydelse för de barn som återförenades med sina föräldrar. I de fall barnen i studien inte hade återvänt hem, eller flyttat hem men återplacerats, hade bristen på samarbete mellan föräldrar och fosterföräldrar en stor betydelse likaså, detsamma gällde bristande stöd från socialtjänsten. Flera av föräldrarna i Höjers (2007) undersökning menade att socialarbetarna skulle ha engagerat sig mera även i de fall där de fått hem sina barn efter placering, eftersom detta är en sårbar och svår situation som kräver mycket stöd.

Hur ser stödet ut i våra fyra kommuner idag?

En av våra frågeställningar är om det erbjuds föräldrastöd till mödrar respektive fäder vars barn är omhändertagna enligt samhällsvård och om föräldrastödet är könsmedvetet?

För att belysa denna frågeställning gjorde vi en ”inventering” av dessa stödinsatser i respektive deltagares kommun. Vi försökte urskilja om stödet erbjöds båda föräldrarna eller enbart till modern respektive fadern.

Vi fann att kommunerna kan erbjuda olika former av stöd till föräldrar som är i behov av hjälp från socialtjänsten. Dock riktas dessa stödinsatser oftast till föräldrar (oftast modern) vars barn fortfarande bor kvar hemma hos föräldrarna/föräldern. Dessa stödinsatser kan exempelvis vara:

- Familjepedagoger/hemma hos
- Föräldrastödsutbildning (manualbaserad)
- Kompletterande stöd från socialsekreterare (exempelvis försörjningsstöd)
- Samtalsstöd i öppenvård

Vissa insatser, som exempelvis kompletterande stöd från socialsekreterare och samtalsstöd i öppenvård kan erbjudas då barnen är placerade, men avser inte sällan andra problem som föräldern har t.ex. försörjnings- och/eller missbruksproblem. Ingen av kommunerna kan erbjuda ett strukturerat och könsmedvetet stöd till föräldrar vars barn är omhändertagna för samhällsvård. Med strukturerat och könsmedvetet stöd till föräldrar, vars barn är omhändertagna, menar vi stöd som är anpassat utifrån de individuella behov som föräldrarna har och att insatsen hjälper modern och fadern att utveckla sin föräldraroll och föräldraidentitet. Detta stöd, anser vi, bör erbjudas oavsett om beslutet är att barnet/barnen ska flytta tillbaka till sina biologiska föräldrar eller ska växa upp hos familjehemsföräldrar.

Slutdiskussion – Föräldrars deltagande på lika villkor

Utifrån vårt övergripande syfte, att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd, ville vi beskriva och förstå begreppen könsneutral, föräldraskap och föräldrastöd samt moder- och faderskap för att kunna *göra en förändring* av socialtjänstens stöd till föräldrar som har sina barn omhändertagna. Denna förändring har vi tyvärr inte kunnat åstadkomma inom ramen för detta projekt. Men deltagarna i Dalarna kommer att fortsätta cirkelarbetet för att försöka uppnå syftet med att utveckla ett könsmedvetet föräldrastöd.

Det vi fann i vår forskningscirkel var att det inom det sociala arbetet finns traditionella föreställningar om föräldra-, moder- och faderskap och att de är könsbestämda. Det visar inte minst den undersökning vi gjorde av 24 barnavårdsutredningar i deltagarnas kommuner. Vi såg att mödrarna görs ansvariga för

brister i omsorgen medan fäderna är nästintill osynliga. En enkel förklaring till detta kan vara att bedömningar om omsorg alltid utgår från en bild av kärnfamiljen där fadern förvärvsarbetar och modern ägnar sig åt hem och barn. Därför uppehåller sig sociala barnavårdsutredningar om omsorgssvikt kring mödrars agerande och relation till barnen. Resultatet som vi fick fram var mycket intressant, inte minst utifrån att vi redan på ett sådant litet urval kan se skillnaderna som görs mellan kvinna och man. Vi trodde inte att det skulle framgå så tydligt. Det vore intressant att ta ett ”nästa steg” och undersöka hur delaktiga de fäder som deltagit i utredningarna varit. Detta eftersom det i tidigare forskning har visat att det är skillnad på att bli informerad om att utredning inletts och att vara delaktig.

En fråga som vi ställde oss inför vårt arbete i cirkeln, var vilka konsekvenserna dessa könsbestämda föreställningar och förhållningssätt får. Vi fann att mödrarna i högre utsträckning görs ansvariga för att det brister i omsorgen av barnen och även får skulden för detta. En annan konsekvens blir att när en barnavårdsutredning genomförs kartläggs oftast enbart moderns omsorgsbrister, inte fäderns. I och med detta finns en risk att socialtjänsten missar att göra en riskbedömning, både av fäder som eventuellt är en risk för ett barn men också av fäder som kan vara ett stöd/resurs till ett barn som riskerar fara illa.

Ingen av våra fyra kommuner kan erbjuda ett strukturerat och könsmedvetet stöd till föräldrar vars barn är omhändertagna för samhällsvård. Med strukturerat och könsmedvetet föräldrastöd menar vi stöd som är anpassat utifrån de individuella behov som föräldrarna har och att insatsen hjälper modern och fadern att utveckla sin föräldraroll och föräldraidentitet. Detta stöd, menar vi, bör erbjudas oavsett om beslutet är att barnet/barnen ska flytta tillbaka till sina biologiska föräldrar eller ska växa upp hos familjehemsföräldrar.

För att ett könsmedvetet föräldrastöd ska kunna erbjudas och lika krav ska kunna ställas på mödrar respektive fäder är det, menar vi, viktigt att lyfta fram förhållningssätt och föreställningar ur ett könsperspektiv som finns inom det sociala arbetets praktik. Det är viktigt att detta lyfts i arbetsgruppen men också att socialarbetaren själv reflekterar och blir medveten om sina

egna föreställningar om kön. När socialtjänsten exempelvis omhändertar ett barn och går in i föräldrars ställe är de föreställningar och normer som förmedlas särskilt betydelsefulla för barnen och föräldrarnas framtida liv. Med den utgångspunkten tycker vi att det är av särskild vikt att vi som arbetar inom socialtjänsten reflekterar över våra egna föreställningar om hur exempelvis mödrar och fäder ”ska” vara.

För oss har deltagandet i forskningscirkeln gett oss möjlighet att få reflektera över våra egna föreställningar om kvinnor/män och flickor/pojkar utifrån ett könsperspektiv. Det har varit många givande diskussioner vi har haft under våra träffar som har väckt många tankar och funderingar om hur vi själva arbetar.

Referenser

- Andersson, Gunvor (1995) *Barn i samhällsvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder: olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Akad.avh. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet 2003.
- Elvin-Nowak, Ylva & Thomsson, Heléne (2003) *Att göra kön: om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Bonnier.
- Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av Pappa: familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Akad.avh. Uppsala: Uppsala universitet. 2004.
- Franséhn, Mona (2004) *Den dolda triaden: om ensamstående mödrar med söner och deras behov av stöd inom socialtjänsten*. Akad. Avh. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet 2004.
- Hydén, Margareta & Hydén, Lars-Christer (2002) *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Höjer, Ingrid (2007) *Föräldrars röster – hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem*. Brukare och forskare samverkar. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

- Johansson, Helena (2006) *Brist på manliga förebilder: dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Akad. Avh. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet 2006.
- Länsstyrelserna (2008) *Socialtjänsten och barnen*. Länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården 2006–2007.
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) (2002) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och kultur.
- Messing, Jan & Nyman, Marie (2006) *Tjänstutveckling i den sociala barnvården – ett sätt att tänka före*. Arbetsrapport, Dalarnas Forskningsråd, Falun.
- Pettersson, Gunilla (2006) Närvarande mödrar och tillräckligt frånvarande fäder. Om socialtjänstens bedömningar av föräldrars omsorg. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2006:1.
- Scheffer Kumpula, Mona (2000) Om en utsatt kategori kvinnor. Välfärdsdilemma, risk och emancipation. *Socialvetenskaplig tidskrift* 2001:2.
- Socialstyrelsen (2004) *Jämställd socialtjänst? Könsperspektiv på socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sundell, Knut & Egelund, Tine (2001) *Barnavårdsutredningar – en kunskapsöversikt*. Stockholm: CUS/Gothia.
- Ulmanen, Petra & Andersson, Gunvor (2006) *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003 – en litteraturgenomgång*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).

Bilaga 1

Kort sammanfattning gällande användningen av tabell – att systematiskt urskilja dokumenterade brister utifrån moderskap och faderskap i barnavårdsutredningar

Nedanstående tabell ska användas för att identifiera mödrars respektive faders *brister* som är dokumenterade i barnavårdsutredningar där placering av barnen gjorts under perioden 1/1 2003-01-01 – 2007-12-30. Med andra ord ska vi titta på anledningen till att barnen omhändertagits och om det skiljer mellan mödrar och faders dokumenterade brister. Även utredningar/placeringar som är gjorda utifrån barnets eget beteende ska studeras. I dessa utredningar kan vi försöka identifiera om noteringar/dokumentation finns om mödrars resp. faders brister och om dessa skiljer sig åt.

Varje kommun väljer slumpmässigt ut 6 utredningar varav 3 gäller flickor och 3 gäller pojkar.

Vi ska identifiera bristerna och systematisera den i nedanstående meny. Kategoriseringen sker utifrån beslutat lagrum (vi får se om detta är relevant i ett senare skede) och skriva in bristerna i respektive kolumn (Moderskap/Faderskap).

Ifyllda tabeller (6 stycken/kommun) skickas till Marie för sammanställning, senast den 7 januari 2008. Därefter kategoriserar vi bristerna utifrån teorier vi valt att tillämpa.

Tabell för att systematiskt urskilja dokumenterade brister utifrån moderskap och faderskap i barnvårdsutredningar

Fokus Lagrum	Moderskap	Faderskap	
SoL			
LVU 2			
LVU 3			

Könsperspektiv inom den sociala barnvården i Uppsala kommun

Cirkelledare
Marianne Childs

med bidrag av
Katja Håkansson, Linda Ingman, Diana Kobadi,
Maria Oldberg, Maja Oretorp, Maria Persson,
Louise Renholm, Agneta Riddersporre, Marie Sörensen
och Josephine Vesterlind

Innehåll

Sammanfattning.....	259
Bakgrund.....	260
Introduktion av Forskningscirkeln.....	261
Presentation av deltagarna i forskningscirkeln i Uppsala.....	261
Inledning av arbetet i forskningscirkeln	262
Föräldrars omsorgsförmåga i fokus	263
Myndighetsgruppen	263
Syfte	263
Frågeställningar	264
Urval	264
Etiskt förhållningssätt	264
Med vilka glasögon ser socialtjänsten på mödrar och fäder	265
Bakgrund.....	265
I undersökningen framkom följande omdömen/beskrivningar omkring föräldern och föräldraförmåga	266
I undersökningen framkom följande beskrivningar omkring förälderns hälsa	268
Våra reflektioner utifrån studien.....	268
Trappans gruppverksamhet för barn.....	270
Syfte	270
Frågeställningar	270
Urval	270
Föreställningar	270
Etiskt förhållningssätt	271
Från det nedersta trappsteget till det översta.....	271
Vem tar initiativ till hjälp för sina barn?	273
Våra reflektioner utifrån studien.....	274
Reflektioner i relation till forskning.....	275
Föräldrars omsorgsförmåga utifrån kön.....	275
Mödrars föräldraansvar	276

Fäders föräldraförmåga och samhällets syn.....	276
Socialtjänsten syn på fäder.....	277
Samhällets syn på föräldrar.....	278
Slutdiskussion	278
Myndighetsgruppen	278
Trappans reflektioner	279
Slutord	280
Referenser	280
Läroprocessen	281
Cirkeldeltagares reflektioner.....	282

Sammanfattning

Individ- och familjeomsorgen i Uppsala har länge arbetat för att föra ut kunskap om hur könsperspektiv påverkar det dagliga arbetet med föräldrar och barn i verksamheten. När inbjudan till att delta i en forskningscirkel ifrån Allmänna Barnhuset kom skickades en förfrågan ut till alla enheter som arbetar med barn och föräldrar. Tio personer svarade och var intresserade av att delta i en forskningscirkel. Upptakten med en konferens på Långholmen blev starten på cirkeln. Maria Eriksson, sociolog inom Uppsala universitet var en av föreläsarna under konferensen. Maria Erikssons forskning visar att socialtjänsten ställer olika krav på föräldrar utifrån kön. Det gav inspiration att forska och granska hur man i utredningar beskriver föräldrar inom den egna verksamheten. I sammanlagt tjugosju utredningar granskades beskrivningar av mödrars respektive fäders omsorgsförmåga. Urvalet av utredningar gjordes utifrån att barnen skulle vara i olika åldrar samt att den anmälan till socialtjänsten som föranledde utredning skulle gälla brister i miljön. Vid granskning av materialet framkom att mödrar finns mer beskrivna än fäder. Det kan bero på att flertalet barn bor hos modern och att moderns förmåga därför blir mer beskriven i utredningarna. Det fanns beskrivningar på alla fäder utom en. På både mödrar och fäder var beskrivningarna stereotypa utifrån könsroller. I ett flertal ärenden fanns våldsproblematik från fadern mot modern; ändå beskrevs fäder som positiva föräldrar. Det fanns en förväntan på modern att skydda sina barn mot våld men inte samma förväntan på fäder. När det gäller föräldrar med missbruksproblematik framgick inte några könsskillnader. Mödrar var överrepresenterade med beskrivningar om psykisk ohälsa. Detta tolkas av gruppen som att omgivningen anser det allvarigare om mödrar har psykisk ohälsa och att det kan bero på att man ser modern som huvudansvarig för barns välbefinnande. Anmälningsbenägenheten ifrån psykiatri ökar om det är modern som är sjuk. Den skillnad vi fann på synen av föräldrars omsorgsförmåga liknar den som forskningen visar; det vill säga att modern förväntas ta ett huvudansvar för barnet. Den ökade kunskap gruppen fått har bidragit till ökad medvetenhet om hur

egna föreställningar påverkar när man skriver utredningar och bemöter föräldrar.

Tre personer arbetade med barngruppverksamhet för barn till föräldrar som hade missbruksproblematik och psykisk ohälsa. Deras undersökning handlade om att kartlägga könsfördelningen i barngrupperna samt att undersöka hur många föräldrar som aktivt deltog i verksamheten. Den föreställning som fanns var att fler fäder deltog i verksamheten än det i verkligheten visade sig vara. Kartläggningen visar att mödrar söker hjälp för sina barn i mycket högre utsträckning än fäder. Könsfördelningen i barngrupperna visade en jämn fördelning av lågstadiesbarn, övervikt av pojkar i mellanstadiet och stor övervikt på flickor i högstadiet och äldre. Den ojämna fördelningen tolkas som att pojkar kommer tidigare till verksamheten i mellanstadiet troligen för att de uppmärksammas mer utifrån sitt agerande. Flickor på högstadiet och äldre visar inte utåt att de inte mår bra utan söker själva hjälp. Undersökningen visar att kartläggning kan påvisa de verkliga skillnader som finns och medvetandegöra hur våra egna föreställningar påverkar vårt sätt att se. Detta är kunskap som kan förmedlas till dem som arbetar med familjer och barn ute i samhället. Det är viktigt att nå fler barn som har behov av den hjälp som gruppverksamheten kan ge.

Forskningscirkeln har bidragit till att öka kunskapen och medvetandegjort hur våra egna omedvetna föreställningar om kön påverkar hur vi ser och uppmärksammar barn och föräldrar.

Denna kunskap sprids till våra egna arbetsgrupper och vi planerar också att föra ut den i större sammanhang under hösten. Vår erfarenhet av att via forskningscirkel fördjupa sig i frågor som rör verksamheter inom socialtjänsten är att det är ett bra sätt att föra samman forskning och praktik.

Bakgrund

I Uppsala kommuns socialtjänst finns en jämställdhetsplan och en arbetsgrupp inom Individ och familjeomsorgen som arbetar med att föra in ett könsperspektiv i arbetet och utbilda personal inom dessa frågor. Genom återkommande föreläsningar och

seminarier försöker vi i denna arbetsgrupp den s.k. jämställdhetsgruppen föra arbetet framåt och utveckla medvetenheten inom socialtjänsten. Målsättningen för socialtjänsten i Uppsala är att all personal skall ta del av utbildningen för att jämställdheten skall öka både inom organisationen och i mötet med socialtjänstens klienter. Individ- och familjeomsorgen i Uppsala såg en möjlighet att utveckla och fördjupa kunskapen inom den sociala barn och ungdomsvården genom att delta i Allmänna barnhusets forskningscirkel.

Introduktion av Forskningscirkeln

Forskningscirkel som metod introducerades för gruppen. Syftet var att i cirkelform ta reda på den forskning som finns inom ämnesområdet och införliva denna med förtrogenhetskunskapen som finns hos de som arbetar på fältet. En orientering gavs runt två böcker som kan betraktas som våra grundböcker inom ämnet; det socialt konstruerade könet, Ylva Elwin-Nowak & Heléne Thomsson, 2003, Fanny Ambjörnsson 2003.

Presentation av deltagarna i forskningscirkeln i Uppsala

De tio deltagarna i cirkeln kommer ifrån olika verksamheter. Fyra deltagare kommer ifrån Råd och stöd verksamheter inom Uppsala kommun. Tre av dessa kommer från Trappan som är en gruppverksamhet för barn med föräldrar som har missbruksproblem, barn som har psykiskt sjuka föräldrar samt barn som bevittnat våld i hemmet. Trappan startade sin verksamhet 1991 efter en modell ifrån Ersta i Stockholm. I början var inriktningen att hjälpa barn till drogberoende föräldrar men har under åren utvecklats; under hösten 2007 startade en grupp för barn till skilda eller separerade föräldrar. En deltagare kommer från Famnen, en verksamhet för barn och ungdomar som kommit i konflikt med sina familjer kring traditioner, seder och bruk. De övriga sex deltagarna kommer ifrån tre olika myndighetsgrupper för barn respektive ungdomar. Myndighetsgrupperna genomför

utredningar utifrån anmälningar eller egen ansökan. I kommundelarna fanns olika kulturer och traditioner som delvis har levt kvar i den nya organisationen. En del diskussioner fördes i forskningscirkeln runt dessa olika kulturer som även kunde gälla könsperspektiv. Under hösten 2007 genomfördes ytterligare en omorganisation vilket påverkade gruppdeltagarnas koncentration på cirkeln.

Inledning av arbetet i forskningscirkeln

Arbetet i forskningscirkeln inleddes med att diskutera boken "Att göra kön" (Elvin-Novak & Thomsson, 2003). Diskussionen om hur omedvetna föreställningar om kön påverkar inom de arbetsgrupper som representeras i forskningscirkeln är i högsta grad varierande. I vissa arbetsgrupper är det inte alls främmande att diskutera utifrån ett könsperspektiv medan det i andra grupper finns ett motstånd mot att ta upp dessa frågor. Vissa i gruppen säger att de blivit stigmatiserade som förespråkare för könsperspektivdiskussioner. Detta kan ibland bli påfrestande då man tilldelas en roll som inte stämmer med den egna personen. Det kan göra att man väljer att avstå att ta upp frågor runt kön och dess betydelse. Andra berättar att deras närvaro i arbetsgruppen och kunskapen om vad man står för gör att kollegor mera aktivt tar upp frågor utifrån ett könsperspektiv. I andra grupper finns en medvetenhet om betydelsen av ett könsperspektiv inom det sociala arbetet vilket diskuteras på ett självklart sätt på behandlingskonferenser eller i vardagen. En av deltagarna hade under en behandlingskonferens bett att få tid att berätta om forskningscirkeln och dess intentioner. Hon hade fått ett bra bemötande och det hade startat en givande diskussion.

Deltagarna i forskningscirkeln menar att de egna inställningarna om hur man ser på kön medvetandegörs i diskussioner, men att det också finns ett inre motstånd att få syn på sina egna fördomar. Det kan föranleda att den enskilde känner skuld-känslor för sina åsikter. Deltagarna anser därför att det är betydelsefullt att få reflektera och nyansera sin bild för att kunna

uppnå en mer medveten syn på frågor kring kön och hur dessa avspeglar sig i värderingar och bedömningar.

Föräldrars omsorgsförmåga i fokus

Inom forskningscirkeln har man en föreställning om att socialsekreterares bedömningar i barnavårdsutredningar kanske inte skiljer sig från vad Maria Eriksson (2004) kommit fram till i sin undersökning av de som arbetar inom familjerätten. Eriksson visar att det finns ett krav på mödrar att de skall ta huvudansvaret för sina barn. Deltagarna undrar om det inte förhåller sig på samma sätt i de utredningar som man själv utför i sitt dagliga arbete och var därför eniga om att undersöka hur det förhåller sig inom Individ och familjeomsorgen i Uppsala. I myndighetsgruppens barnavårdsutredningar utgår man från verksamhetssystemet BBIC, Barns Behov i Centrum.

För de som arbetar med gruppverksamhet på Trappan fanns från början en önskan om att ta reda på hur könsfördelningen i de olika ålderskategorierna ser ut. I grupperna på låg och mellanstadienivå finns en majoritet av pojkar, medan grupperna i högstadiet och äldre domineras av flickor. Personalen på Trappan vill undersöka varför det är så här och vilka förändringsmöjligheter som kan urskiljas.

Deltagarna i forskningscirkeln har haft många olika frågor som de vill forska om, men enats om två olika undersökningar. De två grupperna/delstudierna benämns som *Myndighetsgruppen* respektive *Trappan*.

Myndighetsgruppen

Syfte

Syftet med studien är att undersöka socialtjänstens syn på mödrars respektive faders omsorgsförmåga utifrån ett könsperspektiv, så som den beskrivs i utredningar.

Frågeställningar

Hur ser beskrivningar av föräldrars omsorgsförmåga ut i barnavårdsutredningar utifrån kön?

Ställer socialtjänsten olika krav utifrån kön när man bedömer föräldraförmågan, vilket tidigare forskning visat?

Vilka krav ställer socialtjänsten på mödrars respektive faders omsorgsförmåga?

Hur bedömer socialtjänsten mödrars respektive faders ansvar för barns välbefinnande?

Urval

Urvalet gjordes för att ge en bred bild av socialtjänstens arbete samt för att få en jämn könsfördelning på barnen. Statistik på barnavårdsanmälningar inom Uppsala för år 2006 och 2007 togs fram. Utifrån dessa valde man ut anmälningar om brister i miljön och barnavårdsutredningar från flera olika distrikt. Målsättningen var att varje cirkeldeltagare skulle ta fram fem utredningar, vilket skulle bli trettiofem utredningar totalt. Slutresultatet blev att 27 utredningar studerades.

I en mall noterades beskrivningar (adjektiv) som användes i utredningarna för att beskriva föräldraförmågan hos modern respektive fadern. Uppgifter som också noterades var barnets kön och ålder, problematik hos föräldrarna samt om de var gifta, sambo eller ensamstående samt vem som var vårdnadshavare.

Etiskt förhållningssätt

Etiska överväganden har diskuterats och muntlig information har förankrat undersökningen i respektive arbetsgrupp och under cirkelns gång. Detta för att kollegor inte ska känna sig granskade och att den enskilde inte ska kunna identifieras. Alla utredningar är avidentifierade. Inga namn har förts vidare från det rum där utredningarna läses.

Med vilka glasögon ser socialtjänsten på mödrar och fäder

Bakgrund

Anmälningar till socialtjänsten registreras utifrån miljöfaktorer alternativt eget beteende. Alla utredningar som undersökts har registrerats och utretts utifrån negativa betingelser i barnets miljö.

27 utredningar är gjorda i tre av fyra distrikt, två av utredningarna beskriver fäder på ett utredningshem. 25 mödrar och 24 fäder finns beskrivna i utredningarna. Av de 27 utredningarna har två skrivits av manliga socialsekreterare.

Av anmälningarna är nio utifrån våld mot mamma (tre även våld mot barn), sex utifrån missbruk hos en eller båda föräldrarna, sex utifrån psykisk ohälsa hos modern och svagbegåvning hos en eller båda föräldrarna. En gällde missbrukande föräldrar, kriminalitet och egen våldsproblematik mot flickvän. Tre anmälningar gällde familjekonflikter, varav en sexuella övergrepp mot barnet. Två anmälningar utgår från våld mellan syskon eller eget våld mot andra. Totalt omfattade utredningarna 14 pojkar och 13 flickor.

Fyra barn var under 1 år, sex barn 2–4 år, tolv barn 6–12 år, fem barn 13–18 år.

18 föräldrar har gemensam vårdnad, åtta mödrar har enskild vårdnad och en fader har enskild vårdnad. Fyra föräldrar var sammanboende och 21 föräldrar var ej sammanboende; för två av föräldrarna var boendesituationen oklar.

I undersökningen framkom följande omdömen/beskrivningar omkring föräldern och föräldraförmåga

De omdömen som förekommer flera gånger är endast medtagna en gång.

Tabell 1. Beskrivningar av föräldrar

Positiva Mödrar	Positiva Fäder	Negativa Mödrar	Negativa Fäder
Mjukt sätt	Försiktigt samspel med barnet	Svårt att fostra	Bristande uppsikt
Lätt ta till sig råd	Lätt ta till sig råd	Behov av stöd	Missbruk
Engagemang och kärlek	Uttrycker engagemang och kärlek	Splitträd	Svårt att säga ifrån
Tar hand om	Tillräckligt god omsätta	Okoncentrerad	Inte tillräckligt god
Värme	omsorgsförmåga	Behov av hjälp med gränser	förmåga att ta hand om
Berömmar	Kan ta till sig råd och praktiskt	Dålig känslomässig uthållighet	Oberäknelig
Har uppsikt över	omsätta	Svårigheter ta hand om	Aggressioner
Varnar vid fara	Strukturerad	Svårt med regler/struktur	Svartsjuk
Markerar	Vet vart han ska vända sig med frågor	Svårt koncentrera	Säger till med skarp röst
Uppmuntrar	Utrycksfull mimik och kärleksfull	På skötsel av barn	Skrämmer
Tröstar	Mån om barnet	Svårt att sätta gränser	Väld – inte kan sägas vittna om ett gott föräldraskap
Uppmärksam	Tar emot insatser	Dålig ork	Inte säkert
Pussar	Ansvarsfull	Egna hinder	Egna hinder
Kramar	Värnar om barnets mående	Dagligt spänningsfält	Periodvis lämnat /svikit
Lyhördhet	Lyhörd	Saknar stabil omsorg	Konflikter mellan föräldrar
Kärleksfull mjuk	Barnet rätt att känna sig tryggt	Periodvis lämnat /svikit	Saknar förmåga att tillgodose barnens omsorgsbehov
Mån om barnet	Aktivt engagerad	Känslomässig trygghet och stabilitet	Sätter sina egna behov först
Tar ansvar för barnet	Periodvis engagerad	saknas	Inte deltagit aktivt
Skyddar barnen mot hot och våld	Ansvarig	Beroendeproblem	när X var liten
Varm relation till barnet	Bra föräldraförmåga (inom BBIC)	Föräldraförmåga påverkas av missbruk	Inte förmått ge fullgod stimulans
Mån om att ta emot insatser	Varm, härlig kontakt	Tillgänglighet	Hindrar kontakt med nätverket
Värnar om barnet	Ute och gör saker	Oförmåga	Uppfostrar hårdhänt
Stark relation	Kompensera (mamman)	Räcker inte till	Aggressiv
Fin kontakt	God kontakt	Duperat	Irriterad
Känslomässigt tillgänglig	Tillgodoser trygghet	Konflikter	Upptagen av konflikt
Tillgodoser barns grundläggande behov	Stabilitet		Väldsam
Tillfredsställande närvarande	Mer ansvar		Upprörd
Gott omdöme	Huvudansvar		Arg
Omsorg	Trygg punkt		
Styrka	Uppmuntrar		
	Noga		

Totalt i undersökningen fann vi 194 omdömen om mödrar varav 100 är positiva. 133 omdömen ges omkring fäder varav 66 är positiva beskrivningar. Trots att urvalet mödrar och fäder är relativt jämnt fördelat, är skillnaden stor vad gäller information om respektive kön. En orsak kan vara att fler barn bor hos modern än hos fadern. Socialsekreterare träffar därigenom modern mer, vilket reflekteras i beskrivningarna. Åtta mödrar har enskild vårdnad, i två av dessa utredningar finns ingen beskrivning av fadern och ingen kontakt. Flera utredningar beskriver fadern med få ord oftast i negativa omdömen som *svartsjuk*, *aggressiv*, *oberäknelig*. Det finns en övervikt av anmälningar utifrån våldsproblematik mot modern som säkert kan utgöra en orsak till beskrivningen.

Det finns fäder som beskrivs både i negativa och positiva termer. De kan ha utövat våld mot barnens moder, men ändå tillskrivas positiva egenskaper som fäder.

När vi kategoriserar ovanstående omdömen i tabellen utifrån BBIC:s föräldraförmågor (grundläggande omsorg, säkerhet, känslomässig tillgänglighet, stimulans, vägledning och gränssättning samt stabilitet) finner vi att ”positiva mödrar” får omdömen när det gäller känslomässig tillgänglighet i hög utsträckning och därefter med omdömen som betecknar grundläggande omsorg. ”Positiva fäder” beskrivs däremot i första hand med omdömen som gäller grundläggande omsorg och därefter med omdömen som betecknar känslomässig tillgänglighet.

”Negativa mödrar” beskrivs i första hand med omdömen som gäller brister i grundläggande omsorg samt stabilitet. ”Negativa fäder” beskrivs i första hand med omdömen som gäller säkerhet och därefter omdömen som gäller grundläggande omsorg.

I undersökningen framkom följande beskrivningar omkring förälderns hälsa

Till största delen handlar beskrivningarna om ohälsa hos föräldern. Mödrarna beskrivs utförligare än fäderna

Tabell 2. Beskrivningar av förälders hälsa

Mödrars hälsa	Fäders hälsa
Behöver mycket stöd som förälder	Deprimerad
Orolig	Mimiklös
Mår dåligt, förtvivlad	Isolerad
Trött	Hjärtinfarkt
Känner sig dålig	Fd missbrukare
Mår dåligt	Medberoende
Känner sig värdelös	Själv mordstankar
Osäker	Mådde psykiskt dåligt
Mår inte bra	
Orkar inte med	

Det finns elva mödrar som beskrivs ha psykisk ohälsa men enbart två fäder med samma beskrivning. I forskningscirkeln fanns funderingar om det kan bero på att man inom psykiatri och andra samarbetspartners anser det allvarigare när en mamma har psykisk ohälsa än när en pappa har det. Är det föreställningen om kön som ser mamma som huvudansvarig för barnets välbefinnande och som därmed föranleder fler anmälningar till socialtjänsten vid deras psykiska ohälsa?

Våra reflektioner utifrån studien

Vi reflekterar kring de fall där pappan tar sitt föräldraansvar, vilket bedöms som mycket positivt och beskrivs som, *huvudansvar, kompensera (mamman) mer ansvar, god kontakt*. Annars är det omdömen som ofta i utredningen tillskrivs mödrar. Om fadern fallerar syns det inte på samma sätt som i beskrivningen av mödrarna.

Mödrar som är utsatta för våld beskrivs i termer av *oförmögen att skydda barnet mot våld, ej förmåga att skydda barnet mot föräldrarnas*

konflikter. Det förekommer endast en beskrivning om förväntningar att fäder borde skydda sina barn mot våld.

Det finns ett flertal fäder som i huvudsak blir negativt beskrivna. Kan det innebära att socialsekreterare exkluderar fäder och koncentrerar sig på att ge modern stöd för att förbättra hennes omsorgsförmåga? Har man som socialsekreterare en omedveten negativ förväntan att fäder inte kan förändra sig och därför försöker man inte påverka honom i hans föräldraansvar? Det saknas i dag resurser för att hjälpa fäder till förändring. Utredningen kan möjligtvis vara den motivation som behövs för att få fäder att ta emot hjälp för sitt beteende. Med hjälp av terapi eller mansmottagningarnas grupper för fäder som är våldsbenägna finns emellertid möjlighet att pröva behandling.

Föräldrar som båda har missbruksproblem beskrivs mera könsneutralt. Man ställer samma krav och beskriver föräldrar på ungefär samma sätt oavsett kön. Det finns beskrivet för båda könen att *föräldraförmågan påverkas av missbruket i allra högsta grad inom känslomässig tillgänglighet, ansvarsfördelning, fokus på barnen, socialt och ekonomiskt.* Fäder som griper in när modern har ett missbruk beskrivs i termer som, *tillgodoser trygghet, stabilitet, visat förmåga, struktur, mödrar, stor känslomässig värme, engagerad, ansvarstagande.*

När vi ser på materialet finner vi omdömen om mödrar som uttrycker *tar hand om, värme, duktig i skolan, tröstar, kärleksfull skyddar barnet mot hot och våld, känslomässigt tillgänglig, omsorg, höga ambitioner, huvudansvarig.* Fäder beskrivs som *ansvarsfull, aktivt engagerad, ute och gör saker, stabilitet, strukturerad, stolt, sätter tydliga ramar, trygg punkt.* Enstaka omdömen kan återfinnas hos båda könen, men man ser tydligt skillnader på beskrivningen av manliga och kvinnliga traditionella egenskaper.

Trappans gruppverksamhet för barn

Syfte

Syftet med studien är att undersöka och kartlägga könsfördelningen av barn utifrån ålderskategori inom Trappans verksamhet samt mödrars respektive fäders initiativ och engagemang när det gäller att få barnen att delta i Trappans gruppverksamhet.

Frågeställningar

Hur ser könsfördelningen av barn ut inom Trappans gruppverksamhet?

Vilken eller vilka av föräldrarna/ annan etc. initierar kontakten med Trappan?

Urval

Avgränsning sker genom att välja ut grupper där problematiken är missbruk och psykisk ohälsa.

- ta del av statistik 2005-2007.
- ta reda på könsfördelningen i grupperna
- fokusgrupp på Trappan, Behandla resultatet i arbetsgruppen för att dels medvetandegöra resultatet och få arbetsgruppens synpunkter på materialet

Föreställningar

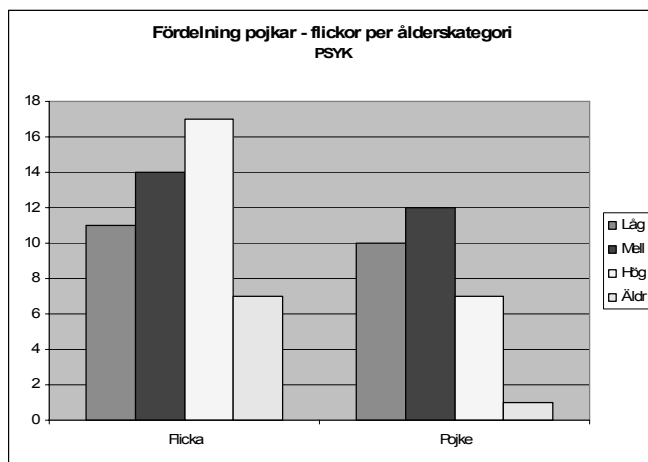
Personal på Trappan upplever att pojkar får hjälp tidigare än flickor då det är en övervikt på pojkar i gruppen mellanstadieålder. Det är mest mammor som initierar kontakten med Trappan oberoende av om de själva har problem eller inte. Frånvaron av fäder upplevs som en brist och man vill veta varför de inte finns med i samma omfattning som mödrar. Har fäder betydelse för att pojkar i de högre åldrarna inte kommer till Trappan?

Etiskt förhållningssätt

Diskussion förs i gruppen om etiskt övervägande. Det är viktigt att informera och förankra undersökningen i arbetsgruppen under cirkelns gång så att alla vet vad den går ut på. Det har sedan Trappans verksamhet startat pågått kontinuerlig insamling av statistik över verksamheten och det är ur den som insamlingen av material hämtats till forskningscirkeln. Det förs inga individuella registreringar vilket gör att det inte finns någon risk att individers identitet röjs.

Från det nedersta trappsteget till det översta

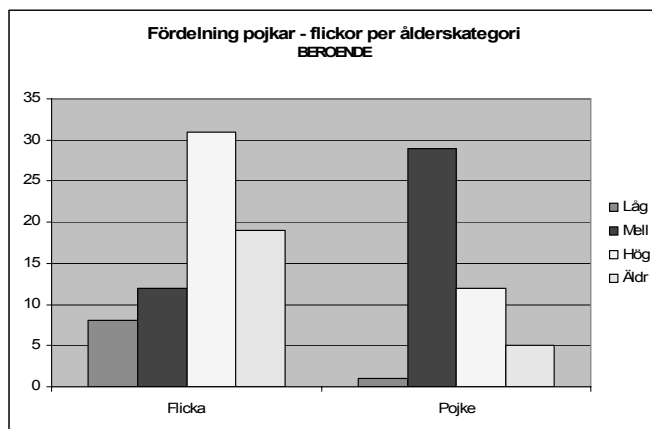
Figur1. Könsfördelning pojkar/flickor med föräldrar med psykisk ohälsa 2005–2007

	Låg	Mell	Hög	Äldr
Flicka	11	14	17	7
Pojke	10	12	7	1

Statistiken är indelad på lågstadiet, mellanstadiet, högstadiet och äldre.

Figur! 2. Könsfördelning pojkar/flickor med föräldrar med beroendeproblematik 2005–2007

	Låg	Mell	Hög	Äldr
Flicka	8	12	31	19
Pojke	1	29	12	5

Statistiken är indelad på lågstadiet, mellanstadiet, högstadiet och äldre.

Vi har tittat på "intresseanmälan" ifrån alla grupper med barn (7–20 år) till såväl psykiskt sjuka föräldrar som föräldrar med beroendeproblematik. Från vårtermin 2005 – t.o.m. våren 2007

79 barn 49 flickor/30 pojkar med föräldrar med psykisk ohälsa.

117 barn: 70 flickor/47 pojkar med föräldrar med beroendeproblematik.

Vi fann fler flickor i högstadiet med föräldrar beroendeproblematik (72 procent). Andelen pojkar med föräldrar med beroendeproblematik var högre under mellanstadiet (70 procent).

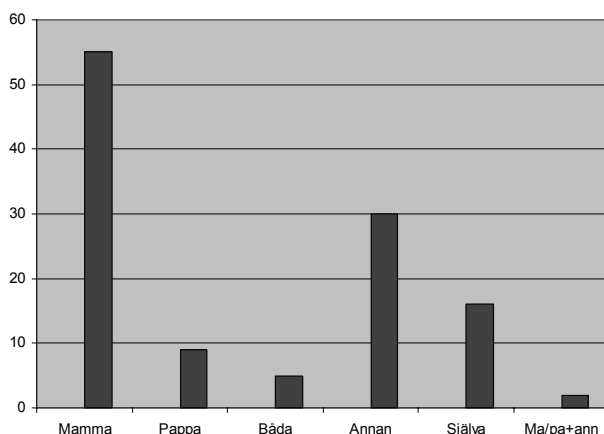
Könsfördelningen grupper: I lågstadiegrupperna är könsfördelningen ganska jämn. Det är en övervikt för mellanstadiepojkar, mest utpräglad i grupperna för barn till föräldrar med

beroendeproblematik. I de äldsta grupperna har det varit en mycket större andel flickor. Man kan tolka det som att små barns behov av stöd då föräldrarna har problem uppmärksammas. Det kan tolkas som att mindre barn i lågstadiet ser vi mera utifrån deras behov och agerande.

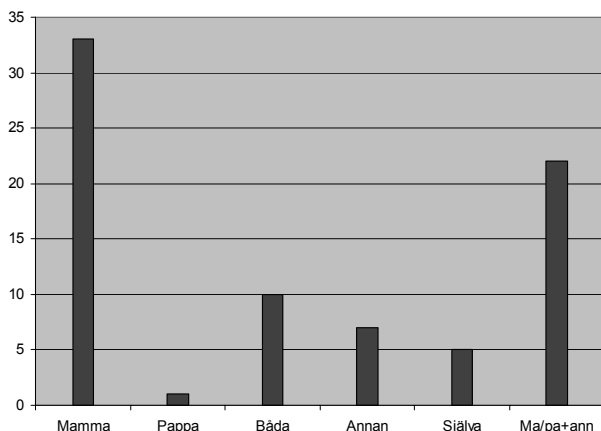
Då flickorna blir äldre är det inte lika synligt att de lever under omständigheter som inte är bra för deras utveckling. Många flickor är inte utagerande så att problemen uppmärksammas. Ett antagande är att vi har fler pojkar på Trappan utifrån att de har ett beteende som gör att man ser deras problem i större utsträckning. Hur vi upptäcker barn i den åldern är kanske på grund av att de är utagerande och märks mera. I åldersgruppen högstadiet och äldre är övervikten av flickor mycket stor. Vi fann att flickor i den åldern själva söker hjälp och man kan fråga sig vart pojkarna tar vägen. Man skulle önska att flickorna kom i ett tidigare skede men då måste man uppmärksamma flickor som inte uppvisar några egna problem men lever i en problematisk situation.

Vem tar initiativ till hjälp för sina barn?

Figur 3. Första besöket, föräldrar med beroendeproblematik:
117 besök 2005–2007

Figur 4. Första besöket, föräldrar med psykisk ohälsa:
78 besök 2005–2007

Vi har undersökt vem som oftast är med vid första besöket och finner att det överlag är ensamamma mammor. Oavsett om det är modern som har problem eller inte och oavsett om de har enskild vårdnad. Den enda pappan som kom ensam hade enskild vårdnad och det var mamman som hade en problematik.

Våra reflektioner utifrån studien

Mammor söker hjälp för sina barn i större omfattning. Det är få pappor som söker hjälp för sina barn. Detta innebär att de som träffar barn bör vara uppmärksamma när pappor har ansvar för barnen, eftersom de sällan tar initiativ till att barnen får hjälp.

För att fånga upp mellanstadieflickor som har föräldrar med beroendeproblematik är det viktigt med information om Trappans verksamhet till dem som träffar barn och dess föräldrar.

Genom att mammorna kommer till Trappan med sina barn visar de barnen att det är positivt att de går här, även när orsaken är mammornas problematik. Barnen behöver få bekräftelse av papporna att även de tycker det är bra. Om föräldrarna har

gemensam vårdnad behöver vi pappans tillåtelse att barnet deltar i Trappans verksamhet.

Det är viktigt att vi bekräftar mammorna när de kommer till Trappan med sina barn och inte tar för givet att det är deras ansvar. Om vi skulle kräva att papporna var med på första besöket riskerar vi att det blir mammorna som får ta ett extra ansvar för pappornas medverkan.

När personalgruppen tillsammans studerade den insamlade informationen reagerade våra kollegor på att det var så få pappor som var med sina barn på första besöket. Att det var fler mammor visste nog alla, men att majoriteten var så stor var en överraskning. Den allmänna känslan var att det är en större andel pappor här. Frågan är om den kommer sig av att papporna kommer in i ett senare skede, de är med och skjutsar sina barn. Är det mammorna som planerar och har ansvar över även det? Eller är det så att vi bekräftar och uppmärksammar de pappor som kommer i så stor utsträckning att vi tror att de är fler än de är?

Reflektioner i relation till forskning

Den litteratur som vi använt oss av för att jämföra med vårt undersökningsmaterial och som varit grund för arbetet i forskningscirkeln är följande; Maria Eriksson, *I skuggan av pappa* (2004), och Maria Bangura Arvidsson, *Ifrågasatta fäder* (2003).

Föräldrars omsorgsförmåga utifrån kön

Maria Eriksson (2004) har lyft fram hur familjerätten i ärenden som innefattar våld i relationen har olika krav på föräldrar utifrån kön. Då många av de utredningar vi undersökt innefattar en våldsproblematik diskuterades förhållningssätt. En del i gruppen anser att vi har ett arbetssätt som förmedlar till kvinnan att man tror på henne oavsett om det har skett en polisanmälan eller inte. Andra arbetsgrupper tar inte lika aktivt ställning för kvinnan utan håller sig mer neutralt.

Myndighetsgruppen har inte samma uppdrag som familjerätten där lika stor hänsyn ska tas till utredning av faderns föräldraförmåga. Familjerättens utredningar skall vara underlag för Tingsrätten i vårdnadstvister. Myndighetsutredningen skall utmyнна i att barnet får sina omsorgsbehov tillgodosedda och i och med att man använder BBIC tror man att utredningen får mer fokus på barnets behov. I Erikssons undersökning framkom att man inom familjerätten såg det som en fördel om handläggare i vårdnadstvister var av olika kön. Man anser att det är lättare för män att förstå män och lättare för kvinnor att förstå kvinnor. Inom individ och familjeomsorgen har man inom organisationen inte samma tillgång till män i arbetsgrupperna som familjerätten. Man har ingen erfarenhet om det är skillnad att vara två handläggare av olika kön i mötet med föräldrar. Man anser det dock viktigare att man är professionell i mötet.

Mödrars föräldraansvar

Socialtjänsten bedömer omsorgsförmågan hos mödrar men överlåter bedömningen av faderns omsorgsförmåga till modern enligt Erikssons (a.a.) undersökning. I forskningscirkeln anser vi att det stämmer, man tillerkänner modern kunskapen om att bedöma lämplighet med umgänge för barnen. Man har inte skaffat sig tillräcklig egen kunskap via kontakten med fadern utan litar på moderns omdöme. De flesta barn bor hos modern och det utgör en grund för att modern blir utförligare utredd. Det visar sig att fäder inte aktivt har kontakt med socialtjänsten för att få sin föräldraförmåga utredd och ofta är svåra att få kontakt med.

Fäders föräldraförmåga och samhällets syn

Om fäder ska leva upp till det goda moderskapets modell som Maria Bangura Arvidsson (2003) lyfter fram, krävs en man som går utanför den rådande normen för manlighet. Alternativet är att fadern blir uppmärksammas på vad som krävs för att leva

upp till socialtjänstens och samhällets normer när det gäller att tillgodose barns behov. I forskningscirkeln diskuterar vi om fäder bör förändra sig eller om samhället och socialtjänsten bör värdera faderskapet likvärdigt med moderskapet. Kan man acceptera att faderskapet respektive moderskapet yttrar sig på olika sätt men ändå kan tillgodose barns behov.

Socialtjänsten syn på fäder

Bangura Arvidsson (a.a.) belyser faderskapets villkor och bemötande inom socialtjänsten. I hennes undersökning beskriver fäder att de känner sig å ena sidan betydelsefulla men också ifrågasatta. I flera utredningar tar fadern ansvar för hemmet och barnen. Det är de fall där modern på grund av psykisk ohälsa brister i omsorg. Fadern griper då in. Det finns även exempel på detta i våra utredningar. Barnets behov avgör hur utredningen går till och föräldraförmågan utreds. Det finns fäder beskrivna i alla våra 26 utredningar utom en. Det tyder på en inställning att båda föräldrar har betydelse för barnet.

Om barnet bor med en av föräldrarna är det oftast hos modern och då är det främst hennes föräldraförmåga som utreds. Uttalanden om modern var betydligt fler i vår undersökning än de om fadern. Bangura Arvidsson lyfter frågan om bedömning av föräldraskapet sker utifrån de förväntningar socialsekreterarna har på mödrar respektive fäder. Förväntningar på fäder är i hennes undersökning inte lika höga som på mödrarna. I forskningscirkeln menar några att det är tillräckligt om den förälder som barnet bor med tillgodoser barnets behov. Personalen på Trappan upplever emellertid en brist i kontakten med fäder och tror att om man kan aktivera dessa fäder kanske fler barn kan få tillgång till deras gruppverksamhet.

Samhällets syn på föräldrar

Det framskyntar traditionella stereotypa beskrivningar av föräldrar kopplat till kön i vår undersökning. Mer diskussion utifrån ett könsperspektiv kan skapa möjligheter att förändra och medvetandegöra synsätten på föräldraskap. Gemensamt för den litteratur vi tagit del av är att socialsekreterarna upprätthåller en bild av att mödrar ska stå för skydd av barn. En bild som vi tycker är en avspeglning av traditionella föreställningar är bilden av mödrar som den goda modern som tar ett huvudansvar oavsett om hon själv har problem eller inte. Kanske är det som Elwin-Novak & Thomsson (2003) säger, att uppväxten format kvinnor att omedvetet sträva mot detta förhållningssätt. Det krävs reflektion och könsmedvetande för att komma förbi dessa föreställningar.

Slutdiskussion

Myndighetsgruppen

När vi ser resultatet av undersökningen av anmälningar och utredningar och vår frågeställning om olika krav på föräldrars omsorgsförmåga så kan vi konstatera att mödrars omsorgsförmåga finns mera beskriven än faders. Det som är positivt är att det finns fäder med i alla utredningar utom en. Det finns exempel på utredningar där föräldrar beskrivs utifrån en traditionell stereotypi av egenskaper hos könen. Om man ser på utredningarna som helhet är det inte så synligt. I utredningar som gäller missbruksproblematik beskrivs mödrar och fäder på liknande sätt. För att utreda frågan om man ställer olika krav på mödrars och faders föräldraförmåga skulle vi ha utformat fler variabler i vår undersökning. Vi anser att BBIC påverkar innehållet i utredningar genom att sätta barnet i fokus. Man utreder inte mer än vad som behövs för att göra en bedömning om föräldrarna kan tillgodose barnens behov.

Utredningarna visar på en blandad problematik av allvarlig art utifrån anmälningar om brister i miljön. Eftersom det är så många mödrar som har enskild vårdnad och många barn bor hos

modern vid separation, trots gemensam vårdnad, beskrivs mödrarna mer än fäderna och tar dessutom ett större ansvar för barnen

Vår undersökning överensstämmer med Bangura Arvidssons (2003) resultat, till exempel att fäder har mindre kontakt med socialtjänsten, vilket kan bero på vem som har vårdnad och vem barnet bor hos. Det som inte diskuterats tillräckligt är om man som socialsekreterare skall anstränga sig mer för att få fäder mera delaktiga i ansvaret för sina barn. Det skiftar i synsätt och en del av oss anser att fäder skall ta ett ansvar utan särskild stöttning.

Trappans reflektioner

När det gäller Trappans undersökning så är det frånvaron av fäder och dominansen av flickor i de övre åldrarna i deras verksamhet som visat sig vara det centrala. På mellanstadienivå är flickor underrepresenterade och vår fråga blir då om de inte uppmärksammas på samma sätt som pojkarna. Det är viktigt att fäder förmår att vara en förebild som förmedlar betydelsen av deltagande i Trappans verksamhet. Denna termin startas en pojkgrupp på Trappan i de övre åldrarna, den är inte med i undersökningen, men vid en första anblick konstateras att i föräldragruppen finns en större andel aktiva fäder än tidigare.

Det är så vanligt förekommande att många mödrar ser till att barnen kommer till Trappan att det tas mer eller mindre som självklart, men det bör uppmärksammas positivt. Det är därför viktigt att mödrarna får bekräftelse när de tar sina barn till Trappan att de utövar ett gott föräldraansvar.

Personalen på Trappan tror att vi kan nå fler fäder än idag. Genom att kontakta fäder och bjuda in dem till Trappan så får barnet i gruppen en bekräftelse från pappan, dessutom kan fäder känna sig mer delaktiga och öka sitt föräldraansvar. Det är intressant att personalgruppen på Trappan trodde att fler fäder var aktiva än vad undersökningen i realiteten visar. Upplevelsen stämmer inte alltid med verkligheten. Föreställningen att det är mer självklart att mödrar utövar föräldraansvar kan bidra till att

uppmärksamheten för mödrarna inte är lika stor som när fäderna utövar sitt föräldraansvar.

Undersökningen har utgjort en grund för fortsatt reflektion och medvetenhet om hur våra egna föreställningar om kön påverkar hur vi ser på föräldrars engagemang. Vi kan påverka genom att anstränga oss att få fler fäder att delta i verksamheten samtidigt som vi visar uppskattning för mödrars engagemang. Undersökningen visar dessutom på att vi aktivt bör förmedla till samarbetspartners att det är viktigt att uppmärksamma flickor i mellanstadieålder.

Slutord

Att vår egen syn på kön påverkar vår föreställning om mödrar och fäder har medvetandegjorts i diskussionen inom forskningscirkeln. Att reflektera över vårt eget synsätt kan utgöra en förändring i fråga om föräldraansvar. Att ha mödrar som föräldranorm kan stänga ute fäder och socialtjänsten kan underskatta fäders betydelse för sina barn.

Slutsatsen av våra studier är att det är viktigt att låta forskning och praktik mötas. Vår undersökning väcker nya frågor att reflektera över och för vidare forskning i ämnet. Att ge uppdrag till handledare att föra in ett könsperspektiv i diskussionen vid ärendehandledning skulle kunna bidra till att hålla frågorna levande och bibehålla medvetenheten.

Referenser

- Elwin-Nowak Ylva & Thomsson Heléne (2003) *Att göra kön*. Stockholm: Bonniers Förlag.
- Ambjörnsson, Fanny (2003) *I en klass för sig*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder*. Lund: Socialhögskolan Lunds universitet.
- Eriksson, Maria (2004) *I skuggan av Pappa*. Akad.avh. Uppsala: Uppsala universitet.

Läroprocessen

Vid första träffen i september så informerades gruppen om hur en forskningscirkel kan utformas. Gruppens intresse och önskemål om vilka frågor man vill fördjupa sig i skall var ledande i arbetet. Det viktiga var att det var utifrån ett könsperspektiv. Alla berörda chefer var informerade om forskningscirkeln och gruppen hade mandat ifrån sina chefer om att delta i cirkeln.

Frågorna var många över hur mycket tid man förväntas lägga ner på cirkeln och möjligheterna att kombinera med det arbete man har för övrigt. Alla i gruppen fick formulera sina förväntningar: *diskutera med likasinnade, fördjupa kunskapen, synliggöra könsperspektivet, få syn på skillnader i arbetet på grund av kön.*

Uptakten på Långholmen gav inspiration och nya diskussioner om forskningsområde. Det alla var överens om var att man ville fördjupa sig utifrån Maria Eriksson forskning som presenterades på Långholmen. Processen med frågeställningar tog tid och gruppen var överens om att man ville lägga tid på att arbeta med frågeställningarna och samtidigt utforma en forskning som var möjlig att genomföra. Gruppen träffades var tredje vecka och i november började arbetet klarna.

Maria Eriksson tillfrågades och ett seminarie planerades 2008-02-29. Maria föreslog litteratur utifrån frågeställningen och arbetet med att samla in material började så sent som i december. Gruppen har läst den litteratur som Maria förslagit och jämfört med sina resultat. Diskussioner om tolkning och jämförelse med den forskning som vi haft tillgång till har inte fått tillräckligt med tid och utrymme och det har påverkat analysen.

Under tiden som cirkeln pågått har det skett organisationsförändringar inom myndighetsgruppen, nya chefer har tillsatts och mycket energi har gått till förändringarna. Man har också haft olika förutsättningar i grupperna. Vissa får läsa litteratur på arbetstid medan andra inte har haft den möjligheten.

Myndighetsarbetet har ibland prioriterat sig själv på bekostnad av utrymme för att arbeta med forskningen. Förutsättningar som fanns i början av terminen förändras och kan medföra svårigheter att få den tid för reflektion och analys som studien kan ge. En av deltagarna gick en utbildning mitt i processen med

att utforma frågeställning och blev därmed inte delaktig på samma sätt som övriga i gruppen men har funnits med vid diskussioner och bidragit med sin kompetens utifrån arbetet på Famnen.

Det har varit en förmån att få vara cirkelledare i gruppen. Så mycket engagemang, reflektion och diskussionsvilja som funnits i gruppen har gett energi och varit en viktig motor för forskningen. I efterhand kan man se att gruppen kanske var för stor, en mindre grupp hade kanske kommit fram snabbare i processen med frågeställningar. Men en stor grupp kan också ge en mångfald som är positivt att ta till vara. Att ha två parallella undersökningar i cirkeln har varit en utmaning men har genomförts på ett mycket bra sätt. Två olika undersökningar kräver mer i handledning av cirkelledaren och gruppen har delats en gång men i efterhand kan man se att läroprocessen hade vunnit på fler gånger. Utifrån de erfarenheter man fått under cirkelns gång så har gruppen diskuterat hur man kan utveckla en framtida cirkel så att det medger utrymme för tid och reflektion.

Gruppens önskemål är mer formalisering av hur mycket tid man får ta till forskningen och inte som i dag olika utifrån vilken grupp man arbetar i. Att engagera en cirkelledare utanför verksamheten kan kanske också bidra till att tiden för förberedelse och dokumentation blir tillräcklig. Cirkelledaren skall ha en överblick och kunna anpassa så att målsättningen uppnås inom den utmätta tiden. När man skall kombinera dagligt arbete med en forskning är det en fördel att tiden begränsas då den ordinarie verksamheten pockar på och kräver uppmärksamhet. Kanske att man vid nästa forskningscirkel skall begränsa tiden vid en termin så att engagemanget och kraften kan bibehållas i cirkeln ut.

Cirkeldeltagares reflektioner

Det har varit kul, givande, tidskrävande och stressigt. Det har varit kul och givande utifrån allt jag lärt mig, att få träffa kollegor från andra enheter och konferenserna på Långholmen där man träffat folk från runt om i Sverige. Att få känna att man kan få vara en del av ett större sammanhang än att bara sitta på sitt

kontorsrum i Uppsala och vara socialsekreterare. Och att få delge till min arbetsgrupp vårt arbete, att jag har haft en genusdiskussion med arbetsgruppen

Det är värdefullt att få se hur våra egna föreställningar speglas i utredningarna och få möjlighet att prata med andra som delar viljan att dyka ner och granska vårt arbete, då det är omöjligt att se den felande länken i sitt eget tänkande.

Att tänka kring hur vi beskriver flickor och pojkar, och hur förväntningar på föräldrar framställs, är ett arbete som förhoppningsvis kommer leva vidare i arbetsgruppen efter cirkelns avslut. Jag skulle önska att man fortlöpande hade tid att reflektera kring dessa frågor i det dagliga arbetet. Detta för att försöka bidra till en förändring, och i möjligaste mån arbeta för att undvika att inrätta pojkar och flickor i de färdigskapade leden av manligt och kvinnligt och de förväntningar som följer könstillhörigheten.

Att delta i forskningscirkeln har varit kul, spännande och lärorikt. Även då det har varit svårt och utan enkla svar har forskningscirkeln bidragit till att väcka en nyfikenhet inför konstruktionen och vidmakthållandet av manligt och kvinnligt. Det som har blivit mest tydligt under denna tid är hur komplicerat skapandet av kön är. Jag är positivt överraskad att vi givits möjlighet att grotta i dessa frågor även efter avslutad universitetsutbildning. Det enda som jag har önskat annorlunda är att jag skulle behövt mer tid att läsa och begrunda. Problemet när något liknande ska integreras i det dagliga arbetet och arbetsbelastningen är konstant är att utrednings-/myndighetsarbetet prioriterar sig självt.

Jag tycker att det har varit mycket bra att vi har varit från flera olika arbetsgrupper och att vi har arbetat olika länge då det blir fler erfarenheter som kommer oss till godo på det viset. Det har samtidigt varit jobbigt att vi arbetar utifrån två olika frågeställningar och gruppen har varit lite spretig. Det har varit svårt att hinna med då myndighetsarbetet prioriterar sig självt. Cirkeln har också varit vid en olycklig tidpunkt på grund av omorganiseringen som även den har tagit mycket tid i anspråk.

På det hela taget har arbetet varit mycket givande och gett mig mycket. Det är viktigt att man håller igång dessa frågeställningar och fortsätter att utvecklas mot könsstereotyperna. Att man inte fastnar i mönster bara för att så har man alltid gjort.

I Barnhusets serie har tidigare utgivits

Familjecentralen – integrerad verksamhet för barnens bästa (2006:1).

Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister (2006:2).

Satsa på barnens vardagsmiljöer – mottagande och introduktion av flyktingbarn och ungdomar (2006:3).

Sexuell exploatering av barn i Sverige (2006:4).

Mångsidiga intensiva insatser för små barn med autism (2006:5).

Barn i kläm – hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge (2007:1).

Föräldrars röster – hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem? Brukare och forskare samverkar (2007:2).

Gränsöverskridande ledarskap. Prevention, gränser och resurser i arbetet med barn och ungdomar (2007:3).

Våld mot barn. En nationell kartläggning (2007:4).

Självskadebeteende – forskning, behandling och metoder för att förebygga psykisk ohälsa hos unga (2008:1).

Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård (2008:2).

Barnhuset har gett ut följande rapporter

(Kan laddas ner från Barnhusets hemsida)

Barns psykosociala utveckling – riskbedömningar i asylärenden (2006).

Internetrelaterat sexuellt utnyttjande av barn och ungdomar. Utmaningar för forskning, förebyggande arbete och behandling (2007). Finns även på engelska.

Skrifter utgivna före 2006 se vår hemsida www.allmannabarnhuset.se

Vad händer när vi börjar reflektera, granska och studera socialtjänsten ur ett könsperspektiv? Hur beskrivs pojkars problem och flickors problem? Vad har vi för bemötande och föreställningar? Ställer vi olika krav beroende på kön? Är insatserna påverkade av omedvetna könsföreställningar?

Stiftelsen Allmänna Barnhuset har under ett år bedrivit ett projekt i samarbete med fem olika FoU-miljöer i landet. Vetenskaplig handledare har varit docent Ingrid Claezon. Det övergripande syftet för projektet har varit att i forskningscirkelform studera och reflektera över vad könsperspektiv får för betydelse för det sociala arbetet med barn och unga. Arbetet i cirklarna har inneburit att ta del av aktuell forskning, självreflektion och granskning av socialt arbete ur ett könsperspektiv. Boken innehåller dels en beskrivning av projektet dels rapporter från de fem olika cirkelarna. Studierna har granskat områden som barnavårdsutredningar, gruppverksamhet för barn, föräldrastöd, socialt fältarbete, barnpsykiatri och förskola/skola/fritidshem. Deltagarna beskriver själva arbetet som "ögonöppnare" och att ett mer medvetet könsperspektiv behöver utvecklas inom socialt arbete.

Allmänna Barnhuset är en statlig stiftelse med uppdrag att stödja metod- och kunskapsutveckling inom den sociala barnavården. Barnhuset ger anslag till socialt inriktad barn- och ungdomsforskning, anordnar konferenser och seminarier för att sprida kunskap samt ger ut böcker i aktuella frågor. Barnhuset driver också egna utvecklingsprojekt.

*Böcker kan beställas från Stiftelsen Allmänna Barnhusets hemsida
www.allmannabarnhuset.se*

ISBN 91-86678-97-3